

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перша проректорка університету

_____ Ірина КОВТУН
(підпис) (ім'я, прізвище)

«___» лютого 2020 року

М.П.

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
з навчальної дисципліни
«КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ»
для підготовки на першому освітньому рівні
здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра
за спеціальністю 081 Право
галузі знань 08 Право
за денною формою навчання**

м. Хмельницький
2020 (2023)

ЗМІСТ

			Стор.	
1.	Структура вивчення навчальної дисципліни		–	3
	1.1.	Тематичний план навчальної дисципліни	–	3
	1.2.	Лекції	–	4
	1.3.	Семінарські заняття	–	7
	1.4.	Самостійна робота студентів	–	60
	1.5.	Індивідуальні завдання	–	73
		1.5.1. Умови виконання завдань	–	73
		1.5.2. Теми індивідуальних завдань	–	73
		1.5.2.1. Теми курсових робіт	–	73
		1.5.2.2. Теми рефератів	–	74
		1.5.2.3. Теми науково-дослідних завдань	–	76
		1.5.2.4. Практичні завдання	–	77
		1.5.3. Методичні рекомендації до виконання індивідуальних завдань	–	77
	1.6.	Підсумковий контроль	–	79
		1.6.1. Питання для підсумкового контролю	–	79
		1.6.2. Приклад екзаменаційного білету	–	81
2.	Схема нарахування балів		–	82
		2.1. Поточний контроль	–	82
		2.2. Семестровий контроль	–	83
3.	Рекомендовані джерела		–	84
	3.1.	Джерела до всіх тем навчальної дисципліни	–	84
	3.2.	Джерела до конкретних тем навчальної дисципліни	–	84
4.	Інформаційні Інтернет-ресурси		–	99

1. Структура вивчення навчальної дисципліни

1.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ те- ми	Назва теми	Кількість годин												
		Денна форма навчання						Заочна форма навчання						
		Усього	у тому числі					Усього	у тому числі					
			Лекції	Семін.	Лабор.	Ін. зав.	СРС		Лекції	Семін.	Лабор.	Ін. зав.	СРС	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
1.	Конституційне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна	11	4	2	–	–	5	13	2	2	–	–	9	
2.	Основи вчення про Конституцію України	11	2	2	–	–	7	12	2	–	–	10		
3.	Загальні засади конституційного ладу України	11	2	2	–	–	7	10	1	–	–	9		
4.	Конституція України та громадянське суспільство	11	2	2	–	–	7	11	1	–	–	10		
5.	Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні	15	2	4	–	–	7	14	2	2	–	–	10	
6.	Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні	11	2	2	–	–	7	12	2	–	–	10		
7.	Форми безпосередньої демократії в Україні	15	4	4	–	–	7	14	2	2	–	–	10	
8.	Верховна Рада України	15	4	4	–	–	7	12	2	–	–	10		
9.	Президент України	10	2	2	–	–	6	11	1	–	–	10		
10.	Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади	10	2	2	–	–	6	11	1	–	–	10		
11.	Конституційні засади функціонування судової влади в Україні	10	1	2	–	–	7	12	1	2	–	–	9	
12.	Конституційний Суд України	10	1	2			7	11	1			10		
13.	Територіальний устрій України	10	2	2	–	–	6	11	1	–	–	10		
14.	Міське самоврядування в Україні	15	4	2	–	–	7	11	1	–	–	10		
	Усього годин:	165	34	34	–	–	97	165	20	8	–	–	137	

1.2. Лекції

№ з/п	Назва і план теми	Кількість годин
1	2	3
1.	Конституційне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна	4
1.1. 1.2. 1.3. 1.4. 1.5. 1.6. 1.7.	Поняття, предмет та метод конституційного права України як галузі права. Система конституційного права. Конституційно-правові інститути та норми. Джерела конституційного права України: поняття, система. Конституційно-правові відносини: поняття, особливості, склад. Конституційно-правова відповідальність: поняття, ознаки, підстави, санкції. Поняття, предмет, методологія науки конституційного права. Конституційне право України як навчальна дисципліна.	
2.	Основи вчення про Конституцію України	2
2.1. 2.2. 2.3. 2.4. 2.5. 2.6.	Поняття та сутність Конституції України. Функції та юридичні властивості Конституції України. Етапи розробки, прийняття та дії Конституції України 1996 року. Реалізація Конституції України: поняття та форми. Тлумачення Конституції України. Правова охорона Конституції України: поняття, суб'єкти здійснення, елементи. Порядок внесення змін до Конституції України.	
3.	Загальні засади конституційного ладу України	2
3.1. 3.2. 3.3. 3.4. 3.5. 3.6.	Поняття конституційного ладу та його загальні засади в Україні. Характеристика форми української держави. Характеристика кваліфікаційних ознак української держави. Україна як національна держава. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні. Забезпечення функціонування української мови як державної. Державні символи та інші атрибути національної державності.	
4.	Конституція України та громадянське суспільство	2
4.1. 4.2. 4.3. 4.4.	Поняття та сфери дії громадянського суспільства в Україні. Зміст конституційного права на об'єднання. Поняття та статус громадських формувань (політичних партій та громадських об'єднань). Порядок утворення, реєстрації та припинення діяльності громадських формувань. Конституційно-правовий статус релігійних організацій.	
5.	Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні	2
5.1. 5.2. 5.3. 5.4. 5.5. 5.6. 5.7.	Поняття, суть, види та принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. Поняття та принципи громадянства України. Підстави набуття громадянства України. Підстави припинення громадянства України. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства та порядок вирішення питань, пов'язаних з громадянством України. Конституційно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні. Конституційно-правовий статус біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.	

6.	Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні	2
6.1.	Поняття прав та свобод людини і громадянина.	
6.2.	Система конституційних прав та свобод людини і громадянина:	
6.2.1.	особисті (громадянські) права та свободи;	
6.2.2.	політичні права та свободи;	
6.2.3.	економічні права та свободи;	
6.2.4.	соціальні права та свободи;	
6.2.5.	культурні права та свободи;	
6.2.5.	екологічні права та свободи.	
6.3.	Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні.	
6.4.	Поняття та види гарантій прав та свобод людини і громадянина.	
6.5.	Конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина.	
6.6.	Організаційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні.	
7.	Форми безпосередньої демократії в Україні	4
7.1.	Поняття та форми безпосередньої демократії в Україні.	
7.2.	Виборче право в об'єктивному та суб'єктивному значенні. Конституційні принципи виборчого права в Україні.	
7.3.	Поняття, види та типи виборів в Україні.	
7.4.	Види виборчих систем та їх застосування в Україні.	
7.5.	Поняття та види референдумів в Україні.	
7.6.	Процесуальні аспекти організації та проведення виборів та референдумів в Україні.	
8.	Верховна Рада України	4
8.1.	Загальні положення конституційно-правового статусу Верховної Ради України.	
8.2.	Функції та повноваження Верховної Ради України.	
8.3.	Структура Верховної Ради України. Порядок формування, припинення діяльності органів та посадових осіб Верховної Ради України.	
8.4.	Конституційно-правовий статус народного депутата України.	
8.5.	Організація роботи Верховної Ради України.	
8.6.	Законодавча процедура.	
9.	Президент України	2
9.1.	Загальні положення конституційно-правового статусу Президента України.	
9.2.	Повноваження Президента України.	
9.3.	Припинення повноважень Президента України. Відповідальність Президента України.	
9.4.	Акти Президента України.	
9.5.	Апарат глави держави. Правовий статус Офісу Президента України.	
10.	Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади	2
10.1.	Поняття, ознаки виконавчої влади та система її органів в Україні.	
10.2.	Склад, порядок формування та припинення повноважень Кабінету Міністрів України.	
10.3.	Повноваження Кабінету Міністрів України.	
10.4.	Організація діяльності Кабінету Міністрів України. Прем'єр-міністр України. Акти Кабінету Міністрів України.	
10.5.	Центральні органи виконавчої влади в Україні: система, порядок утворення та повноваження.	
10.6.	Місцеві органи виконавчої влади в Україні: система, порядок утворення та повноваження.	

11.	Конституційні засади функціонування судової влади в Україні	1
11.1.	Конституційні засади судоустрою та здійснення судочинства в Україні.	
11.2.	Конституційно-правовий статус суддів.	
11.3.	Конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя.	
11.4.	Конституційно-правовий статус прокуратури та адвокатури в Україні.	
12.	Конституційний Суд України	1
12.1.	Місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади, склад та порядок формування.	
12.2.	Повноваження Конституційного Суду України.	
12.3.	Структура та організація діяльності Конституційного Суду України.	
12.4.	Конституційне провадження: поняття, стадії.	
12.5.	Статус суддів Конституційного Суду України.	
13.	Територіальний устрій України	2
13.1.	Поняття та принципи (засади) територіального устрою України.	
13.2.	Система адміністративно-територіального устрою України.	
13.3.	Особливості правового статусу міста Києва.	
13.4.	Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим.	
13.5.	Особливості правового режиму тимчасово окупованої території України.	
14.	Місцеве самоврядування в Україні	4
14.1.	Поняття, юридична природа та правове регулювання місцевого самоврядування в Україні.	
14.2.	Поняття територіальної громади. Форми безпосереднього волевиявлення територіальної громади.	
14.3.	Правовий статус представницьких органів місцевого самоврядування (місцевих рад).	
14.4.	Правовий статус сільських, селищних, міських голів, старост.	
14.5.	Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад.	
14.6.	Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування.	
14.7.	Правовий статус депутатів місцевих рад.	
14.8.	Служба в органах місцевого самоврядування.	
14.9.	Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування.	
14.10.	Гарантії та захист прав місцевого самоврядування.	
	Усього	34

1.3. Семінарські заняття

Семінарське заняття 1

Тема. Конституційне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна

Питання для усного опитування та дискусії:

- 1.1. Поняття, предмет та метод конституційного права України як галузі права.
- 1.2. Конституційно-правові інститути: поняття, види.
- 1.3. Конституційно-правові норми: поняття, загальні та особливі ознаки, класифікація конституційно-правових норм.
- 1.4. Джерела конституційного права України: поняття, ознаки, система.
- 1.5. Конституційно-правові відносини: поняття, особливості, склад, види.
- 1.6. Конституційно-правова відповідальність: поняття, ознаки, підстави, санкції.
- 1.7. Поняття, предмет, основні етапи розвитку науки конституційного права України.
- 1.8. Методологія науки конституційного права України.

Практичні завдання

Завдання 1. Здійсніть порівняльну характеристику конституційного права України та інших галузей права та оформіть як таблицю:

Критерій порівняльної характеристики	Конституційне право України	Адміністративне право	Цивільне право
Предмет			
Метод			
Суб'єкти			
Об'єкти			
Основні джерела			
Інші відмінності			

Завдання 2. Використовуючи різні навчальні джерела (підручники, посібники), складіть розширену класифікацію конституційно-правових норм за різними критеріями.

Завдання 3. Випишіть з Конституції України приклади наступних видів конституційно-правових норм: диспозитивні, імперативні, уповноважуючі, зобов'язуючі.

Завдання 4. Складіть схему системи джерел конституційного права України за їх юридичною силою.

Завдання 5. Обміркуйте, чи відносяться до джерел конституційного права України міжнародні договори (наведіть приклади), акти Центральної виборчої комісії, рішення Конституційного Суду України. Аргументуйте свою позицію.

Завдання 6. Обміркуйте, як впливає міжнародне право на систему джерел українського конституційного права.

Завдання 7. До питання про конституційно-правову відповідальність оформіть наступну таблицю:

Суб'єкт конституційно-правової відповідальності	Юридична підстава (вказати статті Конституції, закону)	Конституційно-правова санкція

Завдання 7. Розв'язування студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: конституційне право та державне право, предмет, метод галузі конституційного права України, функції та принципи конституційного права України, конституційно-правові інститути, конституційно-правові норми, джерела конституційного права України, суб'єкти, об'єкти, зміст конституційно-правових відносин, конституційно-правова відповідальність, суб'єкти конституційно-правової відповідальності, підстави конституційно-правової відповідальності, конституційно-правові санкції, наука конституційного права, методи науки конституційного права України.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Зверніть увагу на термінологічні дискусії щодо застосування понять «державне право» та «конституційне право». *Конституційне право України як галузь права* слід розуміти як сукупність правових норм, що регулюють політико-правові суспільні відносини, пов'язані з встановленням основних засад конституційного ладу держави, взаємовідносин особи і держави та засад організації та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Врахуйте, що поняття конституційного права України як галузі права також прийнято тлумачити у широкому та вузькому значенні.

Охарактеризуйте загальні та спеціальні ознаки конституційного права, які визначають особливості та специфіку цієї галузі. Окресліть предмет конституційного права України як галузі права, розкрийте структуру предмету, тобто групи суспільних відносин, що врегульовані галуззю. Визначте поняття політико-правових відносин, як особливого виду суспільних відносин.

Метод конституційно-правового регулювання – це сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет галузі конституційного права та який характеризується наступними ознаками: загальний характер правового регулювання; найвищий юридичний рівень; переважно імперативний характер; універсальний характер; установчий характер; поєднання прямого і опосередкованого правового регулювання. Розкрийте конкретні методи конституційно-правового регулювання.

Функції конституційного права як галузі права – це напрями або види впливу конституційного права на суспільні відносини. За об'єктом впливу розрізняють політичну, економічну, соціальну, ідеологічну та зовнішньополітичну функції конституційного права. Відповідно до умов впливу на суспільні відносини функції конституційного права поділяються на постійні та тимчасові (за часом дії), загальнодержавні та місцеві (за територією дії). За способами і засобами впливу на суспільні відносини розрізняють установчу, регулятивну, охорону, контрольну, інтегративну, правотворчу, правозастосовчу, інформаційну, аксіологічну та інші функції конституційного права.

Принципи конституційного права України – це керівні засади, ідеї, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання. Розрізняють загальні та особливі принципи конституційного права. До загальних принципів конституційного права відносять принципи публічності, пріоритетності, гуманізації, універсальності, демократизму, науковості, системності, програмності тощо. Особливі принципи конституційного права виражають сутність і зміст окремих інститутів цієї галузі.

Окресліть також роль та місце конституційного права України в національній правовій системі.

Система конституційного права України – це її внутрішня побудова, що характеризується єдністю та взаємодією усіх елементів, до яких відносяться конституційно-правові інститути та норми.

Конституційно-правовий інститут – відносно самостійний відокремлений комплекс конституційно-правових норм, що регулюють у межах галузі певну сферу або групу однорідних суспільних відносин. Розрізняють загальні (генеральні), основні та початкові (субінститути) галузі конституційного права. Сформулюйте своє відношення щодо обґрунтованості виокремлення підгалузей в системі галузі конституційного права України та щодо доцільності поділу конституційного права України на загальну та особливу частини.

Конституційно-правова норма – це загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки учасників конституційно-правових відносин, що встановлюється державою з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які становлять предмет конституційного права. Розкрийте загальні та особливі риси (ознаки) конституційно-правових норм. Здійсніть класифікацію конституційно-правових норм за різними критеріями.

Джерела конституційного права – це зовнішня форма закріплення, існування норм конституційного права. Розмежуйте поняття матеріальних та формальних джерел конституційного права України. Розкрийте загальні та спеціальні юридичні ознаки, притаманні джерелам конституційного права України.

Зверніть увагу, що джерела конституційного права різняться за характером волевиявлення, змістом, формою, територією дії, часом дії, національною приналежністю. Застосовують і інші критерії класифікації джерел конституційного права України.

Сформулюйте поняття системи джерел конституційного права України. Зверніть увагу, що аналізована система будується за принципом ієрархічності. Охарактеризуйте основні джерела конституційного права України, зокрема, Конституцію України, Конституцію Автономної Республіки Крим, міжнародні договори, Закони України, які містять конституційно-правові норми, інші акти нормативного характеру, які приймаються Верховною Радою України та шляхом референдумів, нормативно-правові акти з конституційно-правових питань Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

Аргументуйте власну позицію щодо доцільності віднесення до джерел конституційного права України актів Центрально виборчої комісії, актів реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, актів Конституційного Суду України.

Конституційно-правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами конституційного права України. Розкрийте особливі риси конституційно-правових відносин. Проведіть типологію (класифікацію) конституційно-правових відносин за різними критеріями.

Суб'єкт конституційно-правових відносин – це носій суб'єктивних конституційних прав та обов'язків, який здатен реалізувати їх у конкретних правовідносинах. До суб'єктів конституційно-правових відносин відносять фізичних осіб, спільноти людей, Українську державу, Автономну Республіку Крим та інші адміністративно-територіальні одиниці, органи та посадові особи державної влади, органи та посадові особи місцевого самоврядування, кандидатів на виборні посади, виборчі комісії, політичні партії та громадські об'єднання, народних депутатів та депутатів місцевих рад тощо. Зверніть увагу, що наведений перелік суб'єктів не є вичерпним, доповніть його. Охарактеризуйте особливості кожного із суб'єктів конституційно-правових відносин. Розкрийте поняття конституційної правосуб'єктності. Розмежуйте індивідуальних та колективних суб'єктів конституційно-правових відносин.

Об'єкт конституційно-правових відносин – це те, на що спрямовані конституційно-правові відносини, тобто це певні соціальні або державні блага, які безпосередньо задовольняють інтереси і потреби суб'єктів цих відносин і з приводу яких вони здійснюють свої суб'єктивні конституційні права і обов'язки. Розрізняють політичні, економічні та духовні блага як основні об'єкти конституційно-правових відносин. Зверніть увагу, що об'єкти конституційно-правових відносин прийнято також класифікувати за інститутами галузі. Розкрийте об'єкти конкретних інститутів галузі конституційного права України.

Зміст конституційно-правових відносин включає суб'єктивне право – це гарантована конституційно-правовою нормою можливість суб'єкта вільно діяти в певних, визначених нормою межах та юридичний обов'язок – встановлена конституційною нормою вимога діяти певним, чітко визначеним чином, або утримуватись від здійснення певних дій.

Охарактеризуйте юридичний факт як підставу виникнення, зміни або припинення конституційно-правових відносин. Класифікуйте конституційні юридичні факти за різним критеріями.

Конституційно-правова відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка настає в разі порушення норм конституційного права шляхом застосування до суб'єкта конституційного правопорушення особливих несприятливих наслідків (санкцій), передбачених в конституційно-правових джерелах. Розрізняють поняття позитивної та негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності, прямої та опосередкованої (бланкетної) конституційно-правової відповідальності. Розмежуйте поняття конституційно-правової відповідальності та юридичної відповідальності за порушення норм конституційного права України.

Розкрийте загальні та особливі ознаки конституційно-правової відповідальності. Зверніть увагу на різні критерії класифікації конституційно-правової відповідальності: за джерелами, суб'єктами відповідальності, підставами відповідальності, інстанціями застосування відповідальності, видами конституційних правопорушень, формами контролю, видами санкцій тощо.

Розмежуйте поняття юридичної, фактичної та процесуальної підстав конституційно-правової відповідальності. Визначте поняття конституційного правопорушення як фактичної підстави застосування конституційно-правової відповідальності, охарактеризуйте його склад. Окресліть коло суб'єктів, до яких може бути застосована конституційно-правова відповідальність.

Визначте поняття та окресліть види конституційно-правових санкцій. Охарактеризуйте основні конституційно-правові санкції, зокрема, дострокове припинення повноважень органів та посадових осіб; скасування, зупинення актів органів влади та посадових осіб, накладання вето; встановлення обмежень щодо реалізації окремих конституційних прав і свобод (втрата громадянства, заборона політичної партії тощо).

Конституційне право як наука – це галузева юридична наука, що являє собою цілісну систему знань, висновків та ідей про конституційне право як галузь національного права України. Предметом вивчення науки конституційного права виступає вся сфера політико-правових суспільних відносин, які підлягають конституційно-правовому регулюванню. Розкрийте функції та значення науки конституційного права України.

Визначте часовий проміжок виокремлення науки конституційного права від інших юридичних наук. Охарактеризуйте основні етапи розвитку науки конституційного права в світі та в Україні. Розкрийте поняття та зміст системи сучасної науки конституційного права України.

Охарактеризуйте поняття методології науки конституційного права. Зверніть увагу, що методи науки конституційного права – це сукупність правил, засобів, принципів наукового пізнання, які забезпечують отримання об'єктивних знань. Наука конституційного права переважно використовує історичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, системний, статистичний, соціологічний методи наукового пізнання, проаналізуйте їх зміст.

Розкрийте поняття, значення та зміст конституційного права України як навчальної дисципліни.

Семінарське заняття 2

Тема. Основи вчення про Конституцію України

Питання для усного опитування та дискусії:

- 2.1. Поняття та сутність конституції. Конституція юридична та фактична, формальна та матеріальна.
- 2.2. Класифікація конституцій, їх форма та структура. Класифікаційні ознаки Конституції України.
- 2.3. Функції конституції. Юридичні властивості Конституції України.
- 2.4. Структура та зміст Конституції України. Об'єкт та межі конституційного регулювання.
- 2.5. Етапи розробки, прийняття та дії Конституції України 1996 року.
- 2.6. Реалізація Конституції України: поняття та форми.
- 2.7. Тлумачення Конституції України.
- 2.8. Правова охорона Конституції України: поняття, суб'єкти здійснення, елементи.
- 2.9. Порядок внесення змін до Конституції України.
- 2.10. Поняття, сутність та ознаки конституціоналізму як політико-правового явища. Система конституціоналізму.

Практичні завдання

Завдання 1. У формі таблиці здійсніть класифікацію конституцій:

Критерій класифікації	Види конституцій

Завдання 2. Доповніть речення пропущеними словами відповідно до тексту Конституції України.

Ніхто не може (1) державну владу. Кожен має право на свободу (2) і віросповідання. (3) загальна середня освіта є (4). Персональний склад Ради національної безпеки та оборони України формує (5) України. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як (6). Громадяни України

користуються (7) правом доступу до державної служби. Регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути (8). Кожна (9) має право на (10) розвиток своєї особистості. Діти (11) у своїх правах незалежно від (12), а також від того, народжені вони у (13) чи поза ним. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке (14) обвинувачення. Народним депутатам України гарантується депутатська (15). Верховна Рада працює (16). В Україні визнається і діє принцип верховенства (17). Права місцевого самоврядування захищаються в (18) порядку. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає (19) і (20), які є обов'язковими до виконання.

Завдання 3. Наведіть приклади конституційно-правових норм, які реалізуються у певній формі:

Форма реалізації	Статті Конституції України
дотримання	
використання	
виконання	
застосування	

Завдання 4. У вигляді таблиці проведіть порівняльну характеристику статей Конституції України, які зазнали змін відповідно до Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014 р.:

Попередня редакція статей	Чинна редакція статей

Завдання 5. Опрацюйте Розділ XIII Конституції України та складіть порівняльну таблицю особливостей внесення змін до різних розділів Основного закону:

Внесення змін до Розділів I, III, XIII Конституції України	Внесення змін до інших розділів Конституції України

Завдання 6. Розв'язування студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : конституція юридична, конституція фактична, конституція формальна, конституція матеріальна, кодифікована конституція, класифікація конституцій, функції конституції, конституціоналізм, Конституція України як Основний закон, юридичне верховенство, пряма дія норм Конституції України, офіційне тлумачення Конституції України.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Конституція (у формально-юридичному значенні) – це основний закон держави, що приймається в особливому порядку, має найвищу юридичну силу та регулює найважливіші суспільні відносини, які визначають основні засади конституційного ладу, правового статусу особи, систему, порядок організації та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Термін «конституція» походить від лат. *constitutio* – устрій, установлення. Зверніть увагу, що виникнення конституції як засобу регулювання суспільних відносин має глибоке історичне коріння. Згадайте та охарактеризуйте особливості еволюції конституційного розвитку (теорії та практику конституцій) на різних історичних етапах розвитку людства. Окресліть поняття «покоління конституцій».

Зверніть увагу, що розкриваючи сутність конституції розрізняють конституцію юридичну і фактичну. **Фактична (соціальна) конституція** – це реальний стан суспільних відносин, які становлять предмет конституційного регулювання. **Юридична конституція** – це система правових норм, які закріплюють засади конституційного, державного ладу та інші важливі аспекти державного будівництва. Виділяють поняття «**формальної**» конституції – це закон або кілька законів, які мають вищу юридичну силу щодо інших нормативних актів та «**матеріальної**» конституції – це писаний акт або акти (нормативні, судові рішення, конституційні звичаї), які встановлюють засади державного ладу, форму правління,

територіальний устрій, засади організації державної влади, основи взаємовідносин особи і держави, але які не мають вищої юридичної сили.

Проаналізуйте інші наукові погляди та підходи щодо формулювання поняття «конституція» з історичної та сучасної точок зору, акцент зробіть на позиціях вітчизняних науковців.

Проведіть класифікацію конституцій за наступними критеріями: за формою (структурою), ступенем узагальнення, терміном дії, способом прийняття, за порядком внесення змін, формою правління, політичного режиму, державного устрою. Охарактеризуйте Конституцію України за основними класифікаційними ознаками.

Зміст Конституції України поділяється на 15 розділів, які охоплюють 161 статтю. Проаналізуйте особливості структури Конституції України, яка в себе включає преамбулу, основну частину, прикінцеві та перехідні положення, охарактеризуйте кожен із структурних елементів.

Об'єктом конституційного регулювання є коло суспільних відносин, що регулюються Конституцією держави і які розрізняються залежно від національних традицій держав, часу та обставин прийняття Конституції тощо. Визначте та охарактеризуйте суспільні відносини, які виступають об'єктом конституційного регулювання в Україні.

Межі конституційного регулювання визначаються дією Конституції в часі, в просторі та за колом осіб. Окресліть межі дії Конституції України.

Визначте поняття *функцій конституції*. Розкрийте зміст основних функцій, які виконує конституція, зокрема, юридичну, політичну, установчу, ідеологічну, економічну, гуманістичну, стабілізуючу, зовнішньополітичну та інші функції.

Конституцію України характеризують певні *юридичні властивості*, тобто специфічні ознаки, які відрізняють її від інших нормативно-правових актів, визначають її сутність і зміст. Розкрийте такі юридичні властивості Конституції України, як: нормативність, юридичне верховенство (найвища юридична сила), установчий характер, пряма дія норм Конституції, особлива юридична природа та правовий режим захисту, особливий порядок прийняття та внесення змін до Конституції України (підвищена стабільність), програмний характер та інші.

Історія новітнього конституційного розвитку в Україні включає в себе наступні етапи розробки, прийняття та дії Конституції України: 1-й етап: з 1990 р. по 1991 р. (прийняття Декларації про державний суверенітет, створення Конституційної комісії та ухвалення Концепції нової Конституції); 2-й етап: з 1991 р. по 1993 р. (проголошення незалежності, схвалення проекту нової Конституції України); 3-й етап: з 1994 р. по 1996 р. (відновлення конституційного процесу: формування нового складу Конституційної комісії, прийняття Конституційного Договору від 8.06.1995 р.; розробка нового проекту, його доопрацювання та прийняття Конституції України 28.06.1996 р.); 4-й етап – після прийняття Конституції України і до сьогодні, пов'язаний з проведенням конституційної реформи 2004 р., її скасування у 2010 р., відновленням у 2014 р., внесенням змін у 2016, 2019 роках та підготовкою нових змін до Конституції України. Охарактеризуйте історичні події, зміст конституційно-правових дій, які мали місце на кожному з наведених вище етапах.

Проаналізуйте причини, способи та наслідки відновлення дії окремих положень Конституції України у 2014 році. Визначте зміст останніх змін, які вносились до Конституції України та сучасний стан розробки змін до Конституції України.

Реалізація Конституції – це втілення приписів конституційних норм в правомірних діях суб'єктів правовідносин. Норми Конституції України реалізуються у формі дотримання, виконання, використання та застосування.

Дотримання - це така форма, за якої суб'єкти конституційно-правових відносин утримуються від здійснення дій, що суперечать нормам Конституції, тобто пасивна поведінка, в якій реалізуються заборонні конституційні норми. *Виконання* конституційних норм – це активна поведінка суб'єктів правовідносин, яка впливає з конституційних приписів, проте, вона носить обов'язковий характер і забезпечує реалізацію зобов'язуючих норм. *Використання* конституційних норм – активна поведінка суб'єктів по реалізації на власний розсуд наданих їм суб'єктивних прав у вигляді дозволу або правомочностей, за допомогою якої реалізуються уповноважуючі норми.

Застосування – це владна організуюча діяльності державних та інших органів, яка забезпечує реалізацію конституційних норм в інтересах інших суб'єктів та здійснюється у встановленому законом порядку. Наведіть приклади конституційно-правових норм, які реалізуються в кожній з наведених форм.

Тлумачення Конституції України – це процес з'ясування, розкриття змісту конституційно-правових норм. Офіційне тлумачення Конституції України здійснює лише Конституційний Суд України в межах законодавчо визначеної процедури. Розкрийте особливості застосування граматичного, системного, телеологічного (цільового), логічного, історико-правового способів тлумачення Конституції України.

Поняття *правової охорони Конституції України* тлумачать у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні - це діяльність суб'єктів конституційно-правових відносин, спрямована на належну реалізацію конституційно-правових норм, дотримання режиму конституційної законності та унеможливлення порушень Конституції. Охарактеризуйте елементи правової охорони Конституції України у широкому значенні. Правова охорона у вузькому значенні – діяльність спеціально уповноваженого державного органу, покликаного в установленому порядку та формах здійснювати конституційний контроль.

Розділ XIII Конституції України регулює особливий порядок внесення до неї змін. Зверніть увагу, що процедура внесення змін диференціюється, якщо зміни вносяться до Розділів I, III, XIII, або до інших розділів Конституції України. Розкрийте порядок внесення змін до різних розділів Конституції України. Зверніть увагу, що процедура внесення змін до Конституції України передбачає обов'язкову наявність висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157, 158 Конституції України. Визначте, який саме висновок має надати Конституційний Суд України.

Запропонуйте власне розуміння поняття «конституціоналізм», виходячи з того, що конституціоналізм традиційно тлумачать як:

- сукупність політико-правових теорій, ідей, доктрин, вчень про конституцію, як основний закон держави, які обґрунтовують необхідність встановлення конституційного правопорядку;
- державне правління, обмежене конституцією, політичну систему, що характеризується конституційними методами владарювання;
- особливу систему конституційно-правових відносин, що опосередковують загальні принципи організації суспільства і держави.

Зверніть увагу, що поняття «конституціоналізм» є ширшим за поняття «конституція» та включає в себе як теорію конституційного розвитку, так і практику конституційного будівництва.

Аргументуйте доцільність виокремлення таких елементів конституціоналізму як: наявність фактичної та юридичної конституції (бажано на рівні основного закону); розвинута конституційна теорія; розвинута система конституційних правовідносин; конституційна правосвідомість; конституційна законність та правопорядок; система захисту конституції та конституційного ладу. Розкрийте ознаки та тенденції розвитку сучасного конституціоналізму.

Семінарське заняття 3

Тема. Загальні засади конституційного ладу України

Питання для усного опитування та дискусії:

- 3.1. Поняття конституційного ладу. Розмежування конституційного та державного ладу.
- 3.2. Засади конституційного ладу України: загальна характеристика.
- 3.3. Характеристика форми правління України.
- 3.4. Характеристика форми державного устрою України.
- 3.5. Ознаки України як суверенної, незалежної та демократичної держави.
- 3.6. Ознаки України як правової та соціальної держави.
- 3.7. Ознаки України як національної держава. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні.
- 3.8. Забезпечення функціонування української мови як державної.
- 3.9. Правове регулювання державних символів та інших атрибутів національної державності.

Практичні завдання

Завдання 1. У формі таблиці охарактеризуйте ознаки конституційного ладу України (наведений перелік ознак може бути доповнений):

Ознака конституційного ладу	Характеристика змісту відповідної ознаки
Суверенність конституційного ладу	
Демократизм конституційного ладу	
Гуманізм конституційного ладу	
Реальність конституційного ладу	
Наступність конституційного ладу	
Наукова обґрунтованість конституційного ладу	
Гарантованість конституційного ладу	

Завдання 2. Розмежуйте категорії «Україна як суверена держава» та «Україна як незалежна держава».

Завдання 3. Розкрийте поняття наступних ознак державного суверенітету:

- самостійність та незалежність державної влади
- верховенство державної влади
- єдність (неподільність) державної влади
- невідчужуваність державної влади
- необмеженість державної влади

Завдання 3. Проведіть порівняльну характеристику форми правління української держави на різних етапах історичного розвитку:

Україна як парламентсько-президентська республіка (період 2004-2010 рр., чинний стан)	Україна як президентсько-парламентська республіка (періоди 1996 - 2004 рр., 2010 – 2014 рр.)

Завдання 4. Вирішіть задачі.

Задача 1. До Хмельницького міськрайонного суду звернулася громадянка України Нікітюк Маргарита з заявою про встановлення факту, що має юридичне значення, а саме, з проханням встановлення її національності. Зокрема, заявниця вказала, що її батько відповідно до свідоцтва про її народження за національністю вказаний як «українець», мати відповідно до свідоцтва про народження заявниці за національністю вказана як «німкеня». У заявниці виник намір визнати свою національність по лінії матері, а так як дітей у заявниці немає, в жодному документі, що підтверджує її особу, не передбачені відомості про належність останньої до будь-якої національності, що порушує її конституційне право на індивідуальність, право на збереження своєї національної, культурної самобутності. Встановлення факту приналежності до німецької національності необхідно для того, щоб підтвердити її дійсну національність та походження відповідно до ст. 11 ЗУ «Про національні меншини в Україні» і заявниця переконана, що вона має бути за національністю своєї матері. Яке рішення має прийняти суд, відповідь аргументуйте посиланням на чинне законодавство.

Задача 2. До Хмельницького міськрайонного суду звернулася громадянка Ничипорук Олеся та її чоловік щодо внесення змін до свідоцтва про народження їх сина. Зокрема, зазначили, що Хмельницьким міським відділом РАЦСу при видачі свідоцтва про народження було зазначено ім'я «Миколай». Проте батьки бажають, щоб син був записаний як «Ніколай». Суд відмовив у задоволенні прохання, мотивуючи тим, що транскрибований запис імені, про що просять позивачі, може мати місце в тому випадку, коли батьки та дитина мають російську національність і, відповідно, це відповідає російській традиції. Заявники та їх син є українцями, а отже права на транскрибований запис імені відповідно до ч. 2. ст. 294 Цивільного кодексу України та ст. 12 ЗУ «Про національні меншини в Україні» не мають. Чи правильне рішення прийняв суд?.

Завдання 5. Розв'язування студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: конституційний лад, державний лад, засади конституційного ладу, Україна як суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава, Україна як республіка, Україна як унітарна держава, Україна як національна держава, Державний Герб, Державний Прапор, Державний Гімн, державна мова.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Поняття «конституційний лад» слід розуміти як систему базових, вихідних положень, що визначають характер політико-правових та соціально-економічних відносин в державі, встановлюються та охороняються конституцією. Державний лад – це система конституційних принципів організації державної влади та здійснення владних повноважень. Розрізняють також поняття суспільного ладу – це система суспільних відносин, певна форма організації суспільства, визначена і закріплена Конституцією України, іншими нормативно-правовими актами та нормами моралі.

Назвіть та розкрийте зміст принципів, на яких ґрунтується конституційний лад України.

Визначте поняття «засади конституційного ладу». Охарактеризуйте зміст основних засад конституційного ладу, які закріплені в Розділі I Конституції України, а саме: визначення форми та ознак української держави, гуманістичну засаду, засади єдиного громадянства, поділу державної влади, гарантування місцевого самоврядування, верховенства права, засаду співвідношення норма національної та міжнародної правових систем, засади гарантування основ громадянського суспільства, економічну засаду української держави, засаду основних обов'язків та функцій держави, засаду розмежування можливостей фізичної особи та повноважень державної влади, засади мовних відносин та закріплення державної символіки.

Розкрийте основні ознаки, як характеризують *Україну як парламентсько-президентську республіку*: виборність глави держави та парламенту, обрання глави держави безпосередньо народом та не віднесення його до жодної з гілок влади, формування уряду парламентом з дотримання конституційно визначеної процедури та інших. Проведіть порівняльну характеристику форми правління України з іншими формами республіканського правління.

Окресліть форму державного устрою України. Зверніть увагу, що Україну як унітарну державу характеризує особливий політико-територіальний устрій, що включає систему адміністративно-територіальних одиниць, які не мають власного державоподібного статусу та традиційні риси унітарних держав: єдине громадянство, законодавство, збройні сили, національна грошово-фінансова система тощо. Визначте особливості правового статусу Автономної Республіки Крим як тимчасово окупованої території України.

Розкрийте основні ознаки, які характеризують Україну як суверенну та незалежну державу: установчий характер державної влади, територіальна цілісність, єдиний конституційний простір, наявність власного громадянства, міжнародної правосуб'єктності, державної мови та державних символів.

Розмежуйте поняття народного, національного та державного суверенітету. Зверніть увагу, що суверенітет української держави характеризується верховенством державної влади, її юридичною самостійністю, єдністю та невідчужуваністю, закріпленням державного, національного та народного суверенітету у національному законодавстві України. Обміркуйте термінологічні відмінності між поняттями «суверена держава» та «незалежна держава».

Проаналізуйте поняття «демократія». Розмежуйте поняття безпосередньої та представницької демократії, назвіть їх форми. Розкрийте ознаки України як демократичної держави, зробіть висновки щодо їх відповідності рисам, які притаманні сучасним демократичним державам.

Визначте поняття «соціальна держава». Охарактеризуйте ознаки, які мають бути притаманні Україні як соціальній державі.

Розкрийте зміст категорії «правова держава» та ознаки України як правової держави. Зверніть увагу, що характеристику України як правової та соціальної держави слід здійснювати через призму загальнотеоретичних підходів до цих категорій. Окресліть проблеми становлення України як соціальної та правової держави.

Розкрийте поняття та сутність України як національної держави, виходячи з того, що Конституція гарантує розвиток української нації, а також розвиток самобутності національних меншин України. Окресліть роль держави у розвитку та консолідації української нації.

До *національних меншин* належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття самоусвідомлення та спільності між собою. Порівняйте наведене визначення «національних меншин» з категоріями «національні спільноти», «етнічні меншини», «корінні народи». Розкрийте поняття «правовий статус національних меншин» та проаналізуйте принципи правового статусу національних меншин.

Розкрийте зміст законодавчо гарантованих прав національних меншин: права вільно обирати та відновлювати свою національність, на національні прізвище, ім'я, по батькові, на збереження життєвого середовища в місцях історичного та сучасного розселення, на сукупність культурно-духовних прав, на створення громадських організацій та інші. Проаналізуйте обов'язки національних меншин. Зверніть увагу, що представники національних меншин повинні здійснювати свої права, не порушуючи Конституції та закони України, поважаючи самобутність українського народу та інших національних меншин.

Розкрийте поняття та елементи механізму реалізації та гарантування прав національних меншин, засади державної політики у сфері міжнаціональних відносин.

Окресліть особливості правового регулювання мовних відносин в Україні. Зверніть увагу, що правове регулювання мовних відносин здійснюється Конституцією України та Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова, що передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені законом.

З'ясуйте заходи забезпечення стандартів державної мови, повноваження та порядок роботи Національної комісії зі стандартів державної мови.

Проаналізуйте заходи захисту державної мови. Розкрийте статус, завдання, повноваження Уповноваженого із захисту державної мови. Визначте порядок звернення до Уповноваженого із захисту державної мови та розгляду скарг Уповноваженим із захисту державної мови. З'ясуйте інші форми здійснення державного контролю за застосуванням державної мови Уповноваженим із захисту державної мови.

Охарактеризуйте Державні символи України. Зверніть увагу, що опис державних символів визначений Конституцією України, Законом України «Про Державний Гімн України», Постановами Верховної Ради України «Про Державний Герб України» та «Про Державний Прапор України». Визначте особливості правового регулювання порядку використання державної символіки. Розкрийте особливості правового регулювання статусу інших атрибутів національної державності: столиці держави, національної грошової одиниці, Збройних Сил.

Семінарське заняття 4

Тема. Конституція України та громадянське суспільство

Питання для усного опитування та дискусії:

- 4.1. Поняття та сфери дії громадянського суспільства.
- 4.2. Зміст конституційного права на об'єднання. Поняття політичних партій, громадських об'єднань.
- 4.3. Обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій та громадських об'єднань.
- 4.4. Порядок утворення та реєстрації політичних партій і громадських об'єднань.
- 4.5. Права та діяльність політичних партій та громадських об'єднань.
- 4.6. Припинення діяльності громадських формувань. Державний контроль за діяльністю політичних партій. Відповідальність політичних партій та громадських об'єднань.
- 4.7. Конституційно-правовий статус релігійних організацій. Особливості створення та функціонування релігійних організацій в Україні.

Практичні завдання

Завдання 1. Проведіть порівняльну характеристику політичних партій та громадських об'єднань та оформіть як таблицю:

Критерій характеристики порівняльної	Політичні партії	Громадські об'єднання
Мета створення		
Членство		
Види		
Способи легалізації		
Обмеження діяльності		
Обмеження у фінансуванні		
Права		
Заходи відповідальності		
Інші критерії		

Завдання 2. Складіть перелік відомих вам політичних партій та громадських організацій, або подайте інформацію про кількість легалізованих політичних партій та громадських організацій, використовуючи додаткові джерела.

Завдання 3. Вирішіть задачі.

Задача 1. За поданням прокурора міста Хмельницького міськрайонний суд Хмельницької області на підставі п. 2 ч. 1 ст. 25 та ч. 1 ст. 28 Закону України «Про громадські об'єднання» прийняв рішення про заборону (примусовий розпуск) обласного осередку спілки вірмен України, мотивуючи це тим, що створення громадської організації за національною ознакою порушує ч. 2 ст. 24 Конституції України і такі дії можуть бути кваліфіковані за ч. 1 т. 4 Закону України «Про громадські об'єднання», як розпалювання міжетнічної ворожнечі. Дайте юридичну оцінку справи. Використайте також Закон України «Про національні меншини в Україні».

Задача 2. 22 вересня 2021 року з політичної партії «Храм» був виключений голова партії Ватмієнко А. А., який подав позов до суду щодо поновлення його у партії, зазначивши, що в наслідок такого виключення було порушено його конституційне право на свободу об'єднання (закріплене ч.1 ст. 36 Конституції України, ст. 1 Закону України «Про політичні партії в Україні» та ч.1 ст. 20 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 року). Підготуйте мотивоване рішення суду з посиланням на чинне законодавство.

Задача 3. Громадська організація «Спілка домогосподарок Хмельниччини» протягом року з дня реєстрації не проводила засідань організації, не реалізовувала жодне з прав, визначених Ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» та жодних з видів діяльності, передбачених Статутом організації. З позовом про заборону ГО «Спілка домогосподарок Хмельниччини» до Хмельницького міськрайонного суду звернувся громадянин Полівода К.О., чоловік однієї з засновниць організації. Позивач аргументував свій позов тим, що організація не здійснює свою статутну діяльність. Визначте, чи правильною є підсудність позову. Які підстави та порядок заборони громадської організації. Відповідь аргументуйте посиланнями на чинне законодавство.

Задача 4. 25 вересня 2021 року Хмельницький обласний осередок партії «За незалежну Україну», легалізований згідно чинного законодавства шляхом реєстрації, провів несанкціонований мітинг, який призвів до масових заворушень в обласному центрі, побиттю вітрин магазинів, завданню фізичним особам тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. За зверненням Головного управління юстиції у Хмельницькій області Хмельницький окружний адміністративний суд прийняв рішення про заборону діяльності Хмельницького обласного осередку партії згідно ст. 21 Закону України «Про політичні партії в Україні» та зобов'язав відшкодувати завдані місту збитки шляхом перерахування до міського бюджету коштів на загальну суму 50 тис. гривень. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Задача 5. До Міністерства юстиції України 10 березня 2021 року поштою надійшла заява про реєстрацію політичної партії «Вставай, Україно» з необхідними супровідними документами. 11 квітня 2021 було прийнято рішення про відмову у реєстрації політичної партії,

про що 28 квітня 2021 року було письмово повідомлено заявника. Зокрема, Міністерством юстиції України було вказано на наступні порушення:

- підписи на підтримку політичної партії не збирались в місті Києві, що вимагається ст. 10 Закону України «Про політичні партії в Україні»;
- серед підписів на підтримку створення політичної партії були виявлені підписи судді Козятинського міськрайонного суду Вінницької області Іванченка П. П. та старшого слідчого Головного управління Національної поліції у Хмельницькій області Сенченка А. В., що суперечить ст. 6 Закону України «Про політичні партії в Україні»;
- партія повідомила про те, що збирається відкрити банківський рахунок в Альфа-Банк, а він є не державним, а комерційним, і крім того, партія повинна була повідомити номери відкритих рахунків;
- протокол установчого з'їзду містить дату та місце його проведення, проте, не містить інформацію про результати голосування на цьому з'їзді.

Політична партія оскаржила рішення Міністерства юстиції України до вищестоячого органу, яким вважала Кабінет Міністрів України і висловила свої заперечення по кожному пункту зауважень, а також зазначила, що Міністерство юстиції України порушило строки розгляду заяви про реєстрацію, визначенні п. 2 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», оскільки документи про реєстрацію були відправлені 05 березня 2021 року, підтвердженням чого є поштовий штамп. Дайте юридичну оцінку справи.

Завдання 4. Законспекуйте Розділ IV Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації в Україні» від 23.04.1991 р. (зі зм. та доп.).

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : громадянське суспільство, Україна як національна держава, національні меншини, громадські формування, політичні партії, громадські об'єднання, свобода світогляду та віросповідання, релігійні організації.

З метою засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Громадянське суспільство – це система автономних щодо державної влади суспільних відносин, що охоплюють сферу функціонування громадських формувань, соціально-економічні відносини, духовні, національно-культурні відносини, інформаційні відносини та інші сфери приватних інтересів.

Порівняйте поняття «громадянське суспільство» та «суспільний лад». Охарактеризуйте елементи громадянського суспільства. Окресліть поняття політичної, економічної, ідеологічної багатоманітності як основи функціонування громадянського суспільства.

Розкрийте основні ознаки, які притаманні громадянському суспільству. Окресліть взаємозв'язок держави та громадянського суспільства. Особливо зверніть увагу на взаємозв'язок правової держави та громадянського суспільства.

Конституція України гарантує *право на об'єднання у політичні партії та громадські організації*, що включає в себе можливість вільно створювати, вступати, виходити, розпускати громадські формування та свободу їх діяльності в правових межах. Детально проаналізуйте зміст конституційного права на об'єднання.

Законодавство передбачає можливість створення таких громадських формувань: - *політична партія* - це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах;

- *громадське об'єднання* - це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою може утворюватись як громадська організація або громадська спілка. Громадська організація - це громадське

об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. Громадська спілка - це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Визначте, як законодавство регулює питання щодо гарантій діяльності громадських формувань, обмежень щодо їх створення та дії, щодо порядку утворення та легалізації політичних партій та громадських об'єднань, їх прав та обов'язків, засад матеріально-фінансових відносин, контролю за їх діяльністю з боку держави, які заходи відповідальності визначенні в разі порушення законодавства.

Зміст *конституційного права на свободу світогляду та віросповідання* слід розуміти як свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями). Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій.

Розкрийте порядок утворення та легалізації релігійних організацій. Охарактеризуйте права та обов'язки релігійних організацій, закріпленні в законодавстві, засади їх майнових правовідносин. Розкрийте основні принципи державної політики щодо релігій, взаємовідносин держави та церкви в Україні.

Семінарське заняття 5

Тема. Основи правового статусу людини і громадянина в Україні. Громадянство України

Питання для усного опитування та дискусії:

- 5.1. Поняття громадянства України. Становлення та розвиток інституту громадянства в Україні.
- 5.2. Принципи громадянства України, належність до громадянства України.
- 5.3. Підстави набуття громадянства України. Зміна громадянства дітей.
- 5.4. Прийняття до громадянства України як одна з підстав набуття громадянства: поняття, умови.
- 5.5. Підстави припинення громадянства України.
- 5.6. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства.
- 5.7. Порядок вирішення питань, пов'язаних з громадянством України.

Практичні завдання

Завдання 1. Розмежуйте поняття «декларація про відмову від іноземного громадянства», «декларація про відсутність іноземного громадянства» та «зобов'язання припинити іноземне громадянство».

Завдання 2. Порівняйте наступні підстави набуття громадянства України та оформіть як таблицю:

Набуття громадянства України за територіальним походженням	Поновлення у громадянстві України	Прийняття до громадянства України

Завдання 3. Вирішить задачі.

Задача 1. Коломієць Юрко у 1995 році за власним клопотанням вийшов з громадянства України та набув громадянство Канади. У 2021 році він звернувся до консульської установи України в Канаді щодо прийняття його до громадянства України на підставі ст. 9 Закону України «Про громадянство України». Заявнику було відмовлено у задоволенні прохання на підставі п. 3 ст. 9 Закону України «Про громадянство України», оскільки весь цей час він проживав у Канаді. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Задача 2. Сердюк Андрій народився в селі Великий Жванчик Дунаєвського району Хмельницької області і до 1985 року проживав у місті Хмельницькому, де закінчив вище військово-командне артилерійське училище. По закінченню навчання був направлений для проходження військової служби в Брестську область БРСР і, відповідно, у 1992 році набув громадянство Білорусі. У 2020 році вийшов на пенсію і виявив бажання повернутись на батьківщину та отримати громадянство України. Дайте особі консультацію щодо умов та процедури набуття ним громадянства України.

Задача 3. При реєстрації шлюбу між громадянкою України Ракітною Н. В. та громадянином Молдови Маранеску Ю. З. останній вимагав видати йому паспорт громадянина України. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Задача 4. Громадянин України Степанович Олекса, який проживає в Іспанії протягом останніх 5 років, звернувся до консульської установи України в Іспанії з заявою про вихід з громадянства України. Консульська установа відмовила у задоволенні заяви з наступних підстав:

- заявник має в Україні несплачені аліменти на сина Степановича С.О., 2010 року народження, рішення про стягнення яких було прийнято в судовому порядку;
- заявник у 1993 році працював на Хмельницькому радіотехнічному заводі, що входив до військово-промислового комплексу і окремі його підрозділи були засекречені. Відповідно, заявник мав доступ до інформації, що становить державну таємницю, а отже не має права вийти з громадянства України;
- заявник не надав документ про те, що він набуде громадянство Іспанії, якщо вийде з громадянства України, і таке набуття взагалі є неможливим, оскільки термін укорінення в Іспанії є 10 років. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Задача 5. Громадянин України Водопляс Павло, що проживає в місті Хмельницькому, звернувся до Управління Державної міграційної служби у Хмельницькій області з клопотанням про вихід з громадянства України на підставі того, що його повнолітні діти проживають у США, а він досягнув пенсійного віку і потребує відповідного догляду та утримання, а тому планує виїхати на постійне місце проживання в США. Дайте відповідь заявнику.

Задача 6. Ніхат Рахам, громадянин Афганістану, що отримав статус біженця в Україні у березні 2016 року, звернувся до юридичної клініки ХУУП з проханням роз'яснити йому, як він та члени його сім'ї можуть отримати громадянство України. Заявник, зокрема, зазначив, що разом з ним проживають:

- дочка 20 років, яка є неодруженою та отримала статус біженця разом з батьком;
- син 17 років, який отримав статус біженця разом з батьком;
- дружина, яка приїхала до заявника в січні 2020 року і щодо якої розглядається заява про надання їй статусу біженця уповноваженим органом;
- племінник 13 років, щодо якого заявник є законним опікуном, проте, з приводу отримання ним статусу біженця не звертався.

В процесі співбесіди було з'ясовано, що сину заявника пред'явлено обвинувачення в кримінальній справі за ч. 1. ст. 307 КК України. Дайте відповідь заявнику з посиланням на чинне законодавство.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : конституційно-правовий статус людини і громадянина, громадянство України, належність до громадянства, набуття громадянства, територіальне походження, поновлення в громадянстві, прийняття в громадянство, припинення громадянства, вихід з громадянства, втрата громадянства, Комісія з питань громадянства при Президентові України.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Поняття *правового статусу людини і громадянина* розуміється як сукупність прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи, що визначаються і гарантуються державою. Правове положення (або правовий статус в широкому значенні) включає в себе наступні елементи: конституційні принципи правового статусу людини і громадянина; громадянство;

правосуб'єктність; сукупність прав, свобод та законних інтересів; обов'язки людини і громадянина; юридичні гарантії забезпечення прав, свобод та виконання обов'язків.

Розмежуйте поняття «особа», «людина», «громадянин». Розкрийте зміст найбільш поширених концепцій правового статусу особи: ліберальної, колективістської (соціалістичної), ісламської (мусульманської).

Розрізняють наступні *види правового статусу особи*: 1) загальний або конституційний правовий статус; 2) спеціальний або родовий правовий статус – статус певних категорій осіб: іноземців, осіб без громадянства, біженців; професійні та посадові статуси; статус громадян України, які перебувають за кордоном; 3) індивідуальний правовий статус. Розкрийте поняття «конституційний правовий статус людини і громадянина».

Конституційні принципи правового статусу людини і громадянина в Україні - це основоположні засади, керівні ідеї, які проголошуються державою та покладені в основу здійснення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Розкрийте зміст наступних конституційних принципів правового статусу особи: принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю; принцип гарантованості; принцип рівності та рівноправності (який в себе включає рівність перед законом, заборону дискримінації, рівність прав жінки і чоловіка); принцип невідчужуваності, непорушності та невичерпності прав людини; принцип вільного та всебічного розвитку особистості; принцип єдності прав та обов'язків.

Визначте та охарактеризуйте можливі випадки та умови обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Під *громадянством України* розуміють правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Визначте ознаки громадянства. Охарактеризуйте етапи виникнення, розвитку та нормативного закріплення категорії «громадянство України».

Розкрийте зміст основних принципів, на яких базується громадянство України: єдиного громадянства, запобігання виникненню випадків безгромадянства; неможливості позбавлення громадянина України громадянства України; визнання права громадянина України на зміну громадянства; неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок шлюбно-сімейних відносин, рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ним громадянства України; збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України. Також зверніть увагу, що відповідно до Конституції України громадянин України не може бути вигнаний за межі України (депортований) або виданий іншій державі (не можливість екстрадиції).

Розкрийте поняття «належність до громадянства України» та категорії осіб, щодо яких визнається їх належність до громадянства України.

Громадянство України набувається: за народженням; за територіальним походженням; внаслідок прийняття до громадянства України; внаслідок усиновлення; встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю, або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя; внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; у зв'язку з передуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; внаслідок визнання або встановлення факту батьківства чи материнства; за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Розкрийте підстави, порядок та особливості застосування кожного із перерахованих способів набуття громадянства України. Особливу увагу зверніть на порядок набуття громадянства за народженням та внаслідок прийняття до громадянства України. Визначте, в яких випадках особа не приймається до громадянства України.

Розмежуйте поняття «філіація», «репатріація», «натуралізація».

Акцентуйте також увагу на особливостях набуття громадянства дітьми.

Громадянство України припиняється з таких підстав: внаслідок виходу з громадянства України особи, яка постійно проживає за кордоном за її клопотанням; внаслідок втрати громадянства України, якщо повнолітня особа набула громадянство іншої держави, якщо особа

набула громадянство України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів; в разі добровільного вступу на військову службу іншої держави; за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України. Розкрийте порядок та особливості застосування виходу та втрати громадянства України.

До органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства відносяться Президент України, Комісія при Президентові України з питань громадянства, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань громадянства (яким виступає Державна міграційна служба України та її територіальні органи), Міністерство закордонних справ України, дипломатичні представництва та консульські установи України. Проаналізуйте повноваження перерахованих суб'єктів у сфері вирішення питань громадянства.

З'ясуйте, які документи та в якому порядку подаються для встановлення, оформлення та перевірки належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, виходу з громадянства України. Зверніть увагу, які документи подаються для припинення громадянства України внаслідок його втрати.

Виявіть особливості провадження за заявами про встановлення або оформлення належності до громадянства України; за заявами і поданнями з питань громадянства України, рішення за якими приймаються територіальними органами Державної міграційної служби України; за заявами і поданнями з питань громадянства України, рішення за якими приймаються дипломатичними представництвами та консульськими установами України.

Вивчіть порядок розгляду Державною міграційною службою України, її територіальними органами та територіальними підрозділами заяв і подань з питань громадянства України, рішення за якими приймає Президент України; порядок розгляду Міністерством закордонних справ України, дипломатичними представництвами та консульськими установами України заяв і подань з питань громадянства України, рішення за якими приймає Президент України; порядок розгляду заяв і подань з питань громадянства Комісією при Президентові України з питань громадянства та прийняття Президентом України рішень з питань громадянства України.

З'ясуйте, який порядок виконання прийнятих рішень з питань громадянства.

Розкрийте правові основи державної політики щодо українців, які проживають за кордоном (закордонних українців).

Семінарське заняття 6

Тема. Основи правового статусу людини і громадянина в Україні. Конституційно-правовий статус іноземців, осіб без громадянства, біженців

Питання для усного опитування та дискусії:

- 6.1. Правовий режим іноземців та осіб без громадянства в Україні. Категорії іноземців та осіб без громадянства, що перебувають на території України.
- 6.2. Основні права та свободи іноземців та осіб без громадянства в Україні.
- 6.3. Обмеження, обов'язки та відповідальність іноземців та осіб без громадянства в Україні.
- 6.4. Поняття біженців. Поняття осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Відмежування статусу біженців від статусу внутрішньо переміщених осіб.
- 6.5. Набуття, втрата та позбавлення статусу біженця в Україні.
- 6.6. Права та обов'язки біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.

Практичні завдання

Завдання 1. Опрацюйте Розділ III Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р., визначте види відповідальності, які можуть застосовуватись до іноземців та осіб без громадянства в Україні.

Завдання 2. Порівняйте умови не визнання особи біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту та підстави втрати, позбавлення статусу біженця, статусу особи, яка потребує додаткового захисту та оформіть їх як таблицю (використайте Ст. 6, 11 Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8.07.2011 р.:

Умови, при яких особа не визнається біженцем, або особою, яка потребує додаткового захисту	Підстави, за яких втрачається статус, або особа позбавляється статусу біженця, або особи, яка потребує додаткового захисту

Завдання 3. З'ясуйте розмір квоти імміграції, встановлений на поточний рік (2019, 2020...), використайте відповідні нормативно-правові акти.

Завдання 4. Вирішіть задачі.

Задача 1. Ібрагім Аларбеков, громадянин Азербайджану, який отримав дозвіл на постійне місце проживання в Україні, був засуджений в Україні за ч. 1 ст. 186 КК України до 3-х років позбавлення волі. На другий день з дня набуття вироком законної сили він подав до Управління Державної міграційної служби України у Хмельницькій області заяву про скасування його дозволу на імміграцію в Україні на підставі п. 2 ст. 12 Закону України «Про імміграцію» та надання йому дозволу залишити територію України протягом місяця відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про імміграцію». Дайте відповідь заявнику з посилання на чинне законодавство. Яка процедура видворення за межі території України? (Використайте також Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р.).

Задача 2. 23 листопада 2021 року до Управління Державної міграційної служби України у Хмельницькій області звернулася Фатіма Фаткуліна, яка перебувала на території України за тимчасовою в'їзною візою, з приводу надання їй дозволу на імміграцію та посвідки на постійне проживання в Україні. Своє прохання особа аргументувала тим, що 12 жовтня 2021 року вона зареєструвала шлюб з громадянином України Борисом Івановичем Тарасюком і відповідно отримала право на імміграцію в Україні поза квотою імміграції. Надайте заявниці юридично обґрунтовану відповідь.

Задача 3. Рафік Зарічідзе, громадян Грузії абхазької національності, який на законних підставах отримав статус біженця в Україні, виїхав до Франції, де перебував протягом 2-х місяців у родичів. В цей час в Україні щодо нього було прийнято рішення про втрату статусу біженця згідно Ст. 6 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» на підставі того, що особа перебуває в третій безпечній країні і має можливість отримати статус біженця за місцем перебування. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Задача 4. Зоран Ховранчіч, який отримав статус біженця в Україні, звернувся за місцем проживання до компетентних органів про надання статусу біженців членам його сім'ї – дружині, 19-річному сину, матері та рідному брату. В наданні статусу біженців цим особам було відмовлено відповідно до абзацу 5 ч. 1 ст. 6 Закону «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», оскільки вони не підпадають під визначення ст. 1 цього закону, їх життя знаходиться в безпеці і вони можуть проживати в країні своєї громадянської належності. Крім того, підставою для відмови стало і положення ч.1 ст. 7 – необхідність подання такої заяви особисто заявником. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: національний правовий режим щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства; обмеження правового статусу іноземців та осіб без громадянства; спеціальні види відповідальності іноземців та осіб без громадянства; біженці; особи, які потребують додаткового захисту; особи, які потребують тимчасового захисту, внутрішньо переміщені особи.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Щодо іноземців та особи без громадянства в Україні визначений національний правовий режим, тобто іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України користуються тими самими права і свободами і несуть ті самі обов'язки, що і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Визначте основні риси національного правового режиму іноземців та особи без громадянства в Україні та можливі випадки обмежень реалізації прав іноземців та осіб без громадянства.

Поняття «іноземець» в законодавстві визначено як особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав. «Особа без громадянства» – це особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Відділяють такі *категорії іноземців та особи без громадянства* залежно від підстав їх перебування на території України: 1) ті, які іммігрували на постійне місце проживання в Україну; 2) ті, які прибули для працевлаштування (навчання) на визначений строк та отримали посвідку на тимчасове проживання; 3) ті, які тимчасово перебувають на території України на інших законних підставах. Обсяг прав та свобод іноземців та особи без громадянства диференціюється залежно від їх приналежності до перерахованих категорій, найширшим обсягом прав володіють іммігранти.

Імміграція – це прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання. Підставами є дозвіл на імміграцію, імміграційна віза та посвідка на постійне проживання. Розкрийте поняття «квота імміграції», охарактеризуйте порядок надання дозволу на імміграцію, підстави для відмови у наданні дозволу на імміграцію та підстави для скасування дозволу на імміграцію. Визначте також поняття та підстави для видачі посвідки на тимчасове проживання.

Ознайомтесь із законодавчо визначеним порядком в'їзду в Україну та виїзду з України іноземців та особи без громадянства, розкрийте підстави для заборони такого в'їзду.

Охарактеризуйте основні права та свободи іноземців та осіб без громадянства в особистій, соціально-економічній, культурній та іншій сферах. Розкрийте поняття та зміст обов'язків іноземців та особи без громадянства.

Зверніть увагу на обмеження, які застосовуються до названих категорій, так, відповідно до закону іноземці та особи для громадянства не можуть обиратись та бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування, реалізовувати право на державну службу, бути членами політичних партій, брати участь у референдумі, мати у власності землю сільськогосподарського призначення, на них не поширюється загальний військовий обов'язок, проте вони можуть проходити військову службу Збройних Силах України, інших військових формуваннях відповідно до закону.

Іноземці та особи без громадянства несуть цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність на загальних підставах, а також до них можуть бути застосовані такі види спеціальної відповідальності: скорочення строку тимчасового перебування в Україні; добровільне повернення в іншу країну, примусове повернення в іншу країну, примусове видворення. Розкрийте підстави та порядок застосування перерахованих видів спеціальної відповідальності.

Біженець – це особа, яка не є громадянином України і яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань залишає державу своє громадянської належності і не може або не бажає скористатись захистом цієї держави.

Особа, яка потребує додаткового захисту – це особа, щодо якої є загроза її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Розкрийте порядок звернення особи, оформлення документів, розгляду заяви особи щодо визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, порядок прийняття рішення за заявою та умови, за яких особа не визнається біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту. Визначте підстави втрати і позбавлення наданого спеціального статусу.

Обсяг прав та обов'язків розрізняється для осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту та для осіб, яким такий статус наданий. Проаналізуйте зміст прав та обов'язків відповідних категорій осіб.

Особа, яка потребує тимчасового захисту – це особи, які постійно проживають на території країни, що має спільний кордон з Україною, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження.

Охарактеризуйте особливості надання особі тимчасового захисту та правовий статус осіб, яким надано тимчасовий захист.

Внутрішньо переміщені особи – це люди або групи людей, які були змушені або їх змусили покинути або залишити свої будинки чи місця постійного проживання, зокрема, в результаті, чи для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, постійних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або техногенних катастроф, які не перетинали міжнародно визнаних державних кордонів та знаходяться під захистом країни громадянської належності.

Семінарське заняття 7

Тема. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні

Питання для усного опитування та дискусії:

- 7.1. Поняття прав та свобод людини і громадянина. Конституційні права і свободи. Права людини і права громадянина: співвідношення понять.
- 7.2. Система конституційних прав та свобод людини і громадянина: поняття та критерії класифікації.
- 7.3. Загальна характеристика конституційних прав та свобод людини і громадянина:
 - 7.3.1. особистих (громадянських) прав та свобод;
 - 7.3.2. політичних прав та свобод;
 - 7.3.3. економічних і соціальних прав та свобод
 - 7.3.4. культурних і екологічних прав та свобод.
- 7.4. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: поняття, види.
- 7.5. Гарантії прав та свобод людини і громадянина: поняття, види.
- 7.6. Конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні.
- 7.7. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану.
- 7.8. Організаційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні.
- 7.9. Правовий статус та форми діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Практичні завдання

Завдання 1. Оформіть таблицю конституційних прав та свобод людини і громадянина за прикладом:

Назва права	Стаття Конституції України	Короткий зміст
Право на життя	Ст. 27	- заборона свавільного позбавлення життя; - обов'язок держави захищати життя особи; - право особи захищати своє життя, життя інших людей від протиправних посягань.

Завдання 2. Оформіть таблицю конституційних обов'язків, які належать усім особам, або лише громадянам України:

Конституційні обов'язки людини	Конституційні обов'язки громадян України

Завдання 3. Складіть проект звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у зв'язку з порушенням конкретного конституційного права (фабулу визначте самостійно, дотримуйтесь вимог щодо оформлення, визначених в законодавстві).

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : права людини, свободи людини, конституційні права та свободи, особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні права людини і громадянина, конституційні обов'язки, гарантії прав та свобод людини і громадянина, омбудсмен.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Найбільш поширеним розумінням категорії «права людини» є наступне визначення – це певні можливості обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення законних потреб та інтересів, які мають гарантуватись та захищатись державою. Розкрийте також поняття «прав людини» з точки зору природно-правової та позитивістської концепції прав людини.

Розмежуйте поняття «права людини» і «права громадянина». Зверніть увагу, що «права людини» – можливості, які пов'язані з самою людською істотою, її існуванням та розвитком, незалежно від приналежності до тієї або іншої держави. Права громадян зумовлені сферою відносин людини з державою, її інститутами.

У системі прав та свобод людини і громадянина окремо виділяють *конституційні (основні) права та свободи людини і громадянина* – це найбільш значимі права особи, володіння якими забезпечує задоволення основних, найголовніших потреб і інтересів, і які з огляду на своє соціально-політичне значення нормативно закріплюються в Конституції держави.

Свобода – це можливість особи щодо власного, незалежного вибору того чи іншого варіанту своєї поведінки, спрямована на задоволення своїх потреб, це також певна сфера автономії особи по відношенню до держави, державної влади й інших людей. Розкрийте інші підходи до трактування поняття «свобода».

Сформулюйте поняття системи конституційних прав та свобод людини і громадянина, проаналізуйте різні підходи та критерії щодо їх класифікації. Розкрийте поняття «покоління прав людини».

Конституційні особисті (громадянські) права – це такі можливості, які необхідні для фізичного та соціального існування особи, для забезпечення її природних біологічних та морально-психологічних потреб, вони складаються з приводу нематеріальних благ, мають позаекономічну природу та не можуть бути відокремлені від особи. Назвіть та проаналізуйте зміст особистих прав, які закріплені в ст. ст. 27-35 Конституції України.

Конституційні політичні права і свободи – це можливості людини і громадянина індивідуально або колективно брати участь у державному та громадському житті, у реалізації державної влади. Розкрийте зміст політичних прав, які закріплені в ст. ст. 36-40 Конституції України.

Конституційні соціально-економічні права – це можливості людини здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ, реалізуються у сфері економічних (майнових) відносин. Варто виділяти окремо групу *економічних прав* – можливості людини самостійно володіти, користуватись та розпоряджатись відповідними матеріальними благами, брати участь у їх виробленні (ст.ст. 41-45 Конституції України). Відповідно, соціальні права – це вимоги особи до держави в тому випадку, якщо вона самостійно з об'єктивних причин не може забезпечити гарантований рівень економічного добробуту (ст.ст. 46-49 Конституції України). Визначте зміст та особливості реалізації конституційних соціально-економічних прав людини і громадянина.

Конституційні культурні (духовні) права і свободи – можливості збереження і розвитку національної самобутності, доступу до духовних здобутків людства, їх засвоєння, використання та участь у подальшому їх розвитку. Нормативно ці права закріплені в ст.ст. 53-54 Конституції України, розкрийте їх зміст.

Конституційні екологічні права – це сукупність юридичних можливостей, що спрямовані на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки. В Конституції України цій групі прав присвячена Ст. 50, яка передбачає право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди та право на інформацію про стан довкілля.

Конституційний обов'язок – це визначена Конституцією вид та міра необхідної, обов'язкової поведінки людини. Конституційні обов'язки виступають різновидом юридичного обов'язку, але визначають найважливіші аспекти доцільної поведінки особи, охоплюють основні сфери життєдіяльності особи, суспільства і держави. Конституційні обов'язки закріплені в ст.ст. 65-68 Конституції України. Перерахуйте, розкрийте зміст та особливості реалізації окремих конституційних обов'язків.

Гарантії прав та свобод людини і громадянина – це система норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують в сукупності належний захист, охорону та реалізацію прав, свобод і законних інтересів особи. Гарантії поділяють на загальні та спеціальні (юридичні). *Загальні гарантії* – це уся сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав і свобод людини, на усунення можливих причин і перешкод щодо їх неналежної реалізації. Розкрийте зміст загальних гарантії: політичних, економічних, соціальних, ідеологічних, організаційних.

Спеціальні (юридичні) гарантії – нормативно врегульовані державою засади та порядок охорони, захисту та реалізації прав та свобод людини і громадянина. Серед спеціальних (юридичних) гарантії можна виділити: конституційні, міжнародно-правові, галузеві. Детально проаналізуйте зміст конституційних гарантії прав та свобод людини і громадянина, які закріплені в ст. ст. 55-64 Конституції України.

Зверніть увагу, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України. З'ясуйте перелік заходів правового режиму воєнного стану, які визначені статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», що мають вплив на реалізацію прав і свобод людини і громадянина.

Організаційно-правовий механізм реалізації та захисту прав та свобод людини і громадянина розуміється як сукупність органів та посадових осіб, які уповноваженні здійснювати ефективні засоби реалізації, охорони та захисту прав людини. Окресліть місце та роль окремих органів та посадових осіб в механізмі захисту прав людини.

Зверніть увагу на особливе місце в системі цих органів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен) – це особа, яка здійснює свою діяльність на основі відомостей про порушення прав людини з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, які отримує за зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства або їх представників, а також за власною ініціативою. За результатами розгляду відповідних звернень Уповноважений може надсилати акти реагування (подання) до відповідних органів з вимогами усунути виявленні порушення прав людини або вжиття інших необхідних заходів. Крім того, Уповноважений представляє у Верховній Раді України щорічні доповіді про стан додержання прав людини в Україні.

З'ясуйте вимоги, які висуваються до кандидата на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Розкрийте порядок призначення на посаду, звільнення з посади та припинення діяльності Уповноваженого. Окресліть мету здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Проаналізуйте організаційні аспекти діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Визначте вимоги до оформлення, умови подання звернення до Уповноваженого та порядок їх розгляду. Розкрийте наслідки розгляду звернень Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

Семінарське заняття 8

Тема. Форми безпосередньої демократії в Україні. Загальні положення

Питання для усного опитування та дискусії:

- 8.1. Поняття, форми та значення безпосередньої демократії в Україні.
- 8.2. Виборче право, вибори: поняття, принципи, типи та види.

- 8.3. Види виборчих систем та їх застосування в Україні.
- 8.4. Поняття та види референдумів в Україні.
- 8.5. Поняття, засади та суб'єкти виборчого процесу в Україні.
- 8.6. Територіальна організація виборів. Виборчі комісії.
- 8.7. Списки виборців: порядок складання та уточнення.
- 8.8. Передвиборна агітація. Офіційні спостерігачі.
- 8.9. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються виборчого процесу.

Практичні завдання

Завдання 1. Виявіть особливості застосування виборчих систем в Україні та оформіть в таблицю:

Вид виборчої системи	На яких видах виборів застосовується

Завдання 2. Проведіть порівняльну характеристику переваг та недоліків референдуму як форми безпосередньої демократії.

Завдання 3. Порівняйте всеукраїнський та місцевий референдуми та результати оформіть в таблицю:

Критерій порівняльної характеристики	Всеукраїнський референдум	Місцевий референдум
Предмет референдуму		
Хто ініціює та призначає		
З яких питань не може проводитись		
Встановлення результатів референдуму		
Інші критерії		

Завдання 4. З'ясуйте, хто не може входити до складу виборчої комісії. Перевірте себе та дайте відповідь на питання: хто з наведеного переліку не може бути включений до складу виборчої комісії на чергових місцевих виборах:

- кандидат в депутати Хмельницької обласної ради;
- довірена особа кандидата в депутати Хмельницької міської ради;
- представник організації партії у виборчій комісії, що бере участь у виборах депутатів Хмельницької міської ради;
- член партії, яка не бере участь у чергових місцевих виборах;
- суддя Хмельницького міськрайонного суду;
- водій, який працює у Хмельницькій міській раді;
- головний спеціаліст департаменту соціального захисту населення Хмельницької обласної державної адміністрації.

Завдання 5. Дайте юридичну оцінку наступним ситуаціям. При вирішенні ситуаційних завдань обов'язково посилайтесь на конкретні статті Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р.

5.1. Чергові місцеві вибори були призначені на 25 жовтня 2020 року. Станом на 17 жовтня 2020 року виборець не отримав іменне запрошення. Які дії має вчинити виборець?

5.2. Під час проведення чергових місцевих виборів виборець прийшов до виборчої дільниці о 19 год. 55 хв. Член виборчої комісії повідомив, що у зв'язку з великою кількістю бюлетенів виборець не встигне проголосувати до 20 год. і відмовив у видачі бюлетенів. Який порядок оскарження дій члена виборчої комісії?

5.3. Під час підрахунку голосів на виборчій дільниці офіційний спостерігач помітив, що один з членів виборчої комісії проставив додаткові позначки «+» в багатьох бюлетенях. Які дії має право вчинити офіційний спостерігач? Який порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що мали місце в день голосування?

5.4. Виборчою комісією було прийнято рішення про визнання виборів на виборчій дільниці недійсним. Один з кандидатів в депутати не погоджується з прийнятим рішенням. Який порядок оскарження рішення виборчої комісії?

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: народне волевиявлення, безпосередня демократія, вибори, виборче право, виборча система, всеукраїнський референдум, місцевий референдум, виборчий процес, суб'єкт виборчого процесу, виборчі округи, виборчі дільниці, виборчі комісії, Державний реєстр виборців, списки виборців, передвиборна агітація, офіційні спостерігачі.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Безпосередня демократія (народне волевиявлення) – це система форм прямої участі народу або певної його частини у формуванні органів державної влади, органів місцевого самоврядування, прийнятті владних рішень з суспільно та державно важливих питань у випадках, передбачених Конституцією та законами України. Порівняйте різні підходи до тлумачення понять «народовладдя», «безпосереднє народовладдя», «пряма демократія», «безпосереднє (пряме) волевиявлення», «пряме народовладдя» тощо. Розкрийте основні риси та принципи безпосередньої демократії.

До *форм безпосередньої демократії* відносяться: вибори, референдуми, форми безпосередньої демократії у сфері місцевого самоврядування (загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання тощо). Розкрийте різні критерії класифікації форм безпосередньої демократії.

Виборче право (в об'єктивному значенні) – це інститут галузі конституційного права, тобто сукупність правових норм, що становлять виборче законодавство та регулюють порядок формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Оснovo виборчого законодавства становить Виборчий кодекс України, який визначає гарантії права громадян на участь у виборах, регулює підготовку та проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, сільських, селищних, міських, районних у містах рад, сільських, селищних, міських голів.

Виборче право (в суб'єктивному значенні) – це можливість громадянина вільно обирати (активне виборче право) та бути обраним (пасивне виборче право) до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадян України мають основні виборчі права: вільно обирати (право голосу на виборах); право бути обраним, право висувати кандидатів на виборах, право на участь у виборчому процесі. Проаналізуйте можливі виборчі цензи (межі), які застосовуються в Україні щодо реалізації суб'єктивного виборчого права.

Вибори є вільними та здійснюються на основі конституційних принципів загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. В основу реалізації виборчого права також покладена добровільність участі у виборах, принципи особистого та одноразового голосування. Розкрийте зміст перерахованих конституційних принципів виборчого права. З'ясуйте, які інші принципи виборчого права визначені в законодавстві та виділяють доктринально. Розмежуйте поняття принципів виборчого права та засад виборчого процесу.

Вибори – це передбачена Конституцією і законами України форма народного волевиявлення, спосіб безпосереднього здійснення влади українським народом, що здійснюється шляхом голосування з метою формування якісного та кількісного складу представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Проаналізуйте зміст та соціальне призначення виборів.

Відповідно до законодавства в Україні проводяться такі типи виборів: вибори Президента України; народних депутатів України; місцеві вибори: вибори депутатів Верховної Ради АРК; депутатів сільської, селищної, міської ради; сільського, селищного, міського голови; депутатів районної ради; депутатів обласної ради; депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради).

Вибори класифікують за територією проведення на загальнодержавні та місцеві; за часом проведення виділяють перші, чергові, позачергові, повторні, проміжні, додаткові вибори. Запропонуйте інші критерії класифікації виборів, розкрийте зміст кожного виду виборів. Зверніть увагу на строки проведення чергових виборів в Україні.

Виборча система – це сукупність вихідних положень щодо способу організації і проведення виборів та визначення результатів голосування до органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Зверніть увагу, що в Україні застосовуються різні види виборчих систем. *Мажоритарна система абсолютної більшості* передбачає, що обраним є кандидат, який набрав більше 50 % голосів виборців. За мажоритарною системою абсолютної більшості обирається Президент України. В разі, якщо жоден кандидат не набрав більше 50 % голосів виборців, проводиться повторне голосування і результати визначаються за принципами мажоритарної системи відносної більшості, тобто обраним є кандидат, який набрав більшість голосів. Також за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості проводяться вибори міського голови (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб).

Згідно *мажоритарної системи відносної більшості* обраним є кандидат (кандидати), який набрав більшу кількість голосів у порівнянні з іншими. За мажоритарною системою відносної більшості проводяться вибори сільського, селищного, міського (міста з кількістю виборців до 75 тисяч осіб) в єдиному одномандатному сільському, селищному, міському виборчому окрузі.

За мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах проводяться вибори депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч). У кожному окрузі може бути обрано не менше двох і не більше чотирьох депутатів.

Пропорційна виборча система передбачає голосування за списки політичних партій та розподіл місць у виборному органі пропорційно кількості голосів, отриманих партією за умови подолання певного виборчого бар'єра (мінімально необхідної кількості отриманих голосів, яка складає 5% голосів виборців; на виборах народних депутатів 5% від кількості виборців, які підтримали регіональні виборчі списки).

За пропорційною виборчою системою проводяться вибори народних депутатів України за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій.

За пропорційною виборчою системою (системою пропорційного представництва) проводяться вибори депутатів Верховної Ради АРК, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ

Розкрийте переваги та недоліки різних видів виборчих систем та висловіть свою позицію щодо напрямків вдосконалення виборчих систем в Україні.

Референдум – це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування рішень з важливих загальнодержавних та місцевих питань. Виділяють всеукраїнські та місцеві референдуми. Визначте інші критерії класифікації референдумів та охарактеризуйте різні види референдумів.

Розкрийте ознаки та значення референдумів та проаналізуйте проблеми застосування цієї форми безпосередньої демократії в Україні. Зверніть увагу, з яких питань не допускається проведення референдумів.

Всеукраїнський референдум є однією з форм безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень з питань загальнодержавного значення шляхом таємного голосування в порядку, встановленому законом. Суб'єктами ініціювання всеукраїнського референдуму є Український народ та Верховна Рада України. Суб'єктом призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму є Президент України та Верховна Рада України.

Місцевий референдум – це безпосереднє волевиявлення територіальної громади шляхом голосування щодо прийняття рішень з питань місцевого значення. Визначте предмет місцевого референдуму, особливості його організації, проведення та правові наслідки.

Виборчий процес – це здійснення спеціально уповноваженими органами та громадянами (суб'єктами виборчого процесу) протягом встановленого періоду часу процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням та оприлюдненням їх результатів. Розкрийте зміст засад виборчого процесу.

Суб'єктом виборчого процесу відповідних виборів є: виборець, який має право голосу на відповідних виборах; виборча комісія, уповноважена здійснювати підготовку і проведення відповідних виборів; партія (організація партії), яка висунула кандидатів на відповідних виборах; кандидат, зареєстрований для участі у відповідних виборах у встановленому порядку; офіційний спостерігач від кандидата чи партії (організації партії) – суб'єкта відповідного виборчого процесу або від громадської організації, зареєстрований у встановленому порядку.

Систему *територіальної організації* загальнодержавних виборів складають: єдиний загальнодержавний виборчий округ (включає в себе всю територію України та закордонний виборчий округ); територіальні виборчі округи; виборчі дільниці. Територіальні виборчі округи утворюються Центральною виборчою комісією в межах АРК, областей, міст Києва і Севастополя для підготовки, організації і проведення загальнодержавних виборів на постійній основі. Центром територіального округу є адміністративно-територіальна одиниця за місцезнаходженням окружної виборчої комісії.

Виборчі дільниці утворюються Центральною виборчою комісією або окружною виборчою комісією для підготовки організації і проведення голосування та підрахунку голосів виборців та існують на постійній чи тимчасовій основі. Виборча дільниця може бути звичайною, спеціальною або закордонною. Охарактеризуйте порядок їх утворення та особливості їх статусу. Виборчі дільниці утворюються з чисельністю від двадцяти до двох тисяч п'ятисот виборців та поділяються на: малі – з чисельністю виборців до 500 осіб; середні – з чисельністю виборців від 500 до 1500 осіб; великі – з чисельністю виборців понад 1500 осіб.

Виборчі комісії – це незалежні, спеціальні колегіальні органи адміністрування виборчих процесів, які відповідно до своїх повноважень забезпечують підготовку та проведення виборів, реалізацію виборчих прав громадян України, основних принципів виборчого права та засад виборчого процесу, додержання та однакове застосування виборчого законодавства відповідно до Конституції України, Виборчого кодексу України та інших законів.

До виборчих комісій належать: Центральна виборча комісія; окружні виборчі комісії; територіальні виборчі комісії; дільничні виборчі комісії. Охарактеризуйте їх статус, вимоги, які висуваються до членів виборчої комісії та їх статус, права та обов'язки члена виборчої комісії. З'ясуйте засади організації роботи виборчих комісій. Визначте статус Центральної виборчої комісії та її роль в організації та проведенні виборів.

Державний реєстр виборців – це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, створена для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу та призначена для зберігання, обробки даних, які містять відомості про виборців.

Основними завданнями Реєстру є ведення персоніфікованого обліку виборців та складання списків виборців для проведення виборів та референдумів.

Підставою для віднесення виборця до відповідної виборчої дільниці є виборча адреса виборця, за якою зареєстровано його місце проживання відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні». З'ясуйте особливості визначення виборчої адреси виборців, який не мають зареєстрованого місця проживання, військовослужбовців, інших категорій виборців.

Назвіть *органи Державного реєстру виборців* та розкрийте їх статус.

Охарактеризуйте порядок ведення Державного реєстру виборців, порядок використання персональних даних Державного реєстру виборців.

Розкрийте порядок складання попередніх *списків виборців* для звичайних виборчих дільниць, ознайомлення виборців із попереднім списком виборців на звичайній виборчій дільниці та усунення неправильностей у списку виборців, уточнення попереднього списку виборців на звичайній виборчій дільниці, внесення змін до уточненого списку виборців дільничною виборчою комісією на звичайній виборчій дільниці. З'ясуйте особливості складання та уточнення списків виборців на спеціальних та закордонних виборчих дільницях.

Передвиборна агітація – це здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного кандидата, партію (організацію партії) – суб'єктів виборчого процесу. Передвиборна агітація може здійснюватися у будь-якій формі та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України. Назвіть та охарактеризуйте основні форми передвиборної агітації, визначені Виборчим кодексом України. З'ясуйте строки проведення передвиборної агітації, обмеження щодо ведення передвиборної агітації.

У виборчому процесі можуть брати участь офіційні спостерігачі від кандидатів, партій (організацій партій) – суб'єктів виборчого процесу, від громадських організацій, яким надано дозвіл мати офіційних спостерігачів на відповідних виборах. Офіційним спостерігачем може бути виборець (крім офіційних спостерігачів від іноземних держав, міжнародних організацій).

З'ясуйте, хто не може бути офіційним спостерігачем, коли починаються та припиняються повноваження офіційних спостерігачів, їх права та обов'язки. Зверніть увагу на особливості правового статусу офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій, громадських організацій.

Рішення, дії чи бездіяльність, що стосуються виборчого процесу, можуть бути *оскаржені* до суду або до виборчої комісії. Порядок оскарження до суду, а також розгляд та вирішення справ судом здійснюються в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються виборчого процесу, до відповідної виборчої комісії, а також розгляд скарг та прийняття рішення виборчою комісією здійснюються в порядку, визначеному Виборчим кодексом України. Зверніть увагу, які рішення, дії, бездіяльність оскаржуються шляхом подання позовної заяви виключно до суду, що виступає предметом оскарження до виборчої комісії, хто може бути суб'єктом звернення до виборчої комісії зі скаргою, що стосується виборчого процесу.

Акцентуйте увагу на строки подання скарги до виборчої комісії та строки її розгляду, вимоги до змісту і форми скарги. Охарактеризуйте процедуру розгляду скарги виборчою комісією та прийняття рішення за результатом розгляду скарги.

Семінарське заняття 9

Тема. Процесуальні аспекти організації та проведення різних типів виборів

Питання для усного опитування та дискусії:

- 9.1. Порядок організації і проведення виборів Президента України.
- 9.2. Порядок організації і проведення виборів народних депутатів України.
- 9.3. Порядок організації і проведення місцевих виборів.
- 9.4. Порядок організації і проведення всеукраїнського та місцевих референдумів.

Практичні завдання

При вирішенні завдань обов'язково посилайтесь на конкретні статті Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р.

Завдання 1. Охарактеризуйте підстави, порядок призначення та строки проведення різних типів та видів виборів:

Тип, вид виборів	Підстава проведення	Суб'єкт призначення	Строки (дата проведення)	Дата початку виборчого процесу
вибори Президента України				
чергові				
позачергові				
повторні				
вибори народних депутатів				
чергові				
позачергові				

місцеві вибори				
чергові				
позачергові				
повторні				
проміжні				
додаткові				
перші				

Завдання 2. Охарактеризуйте порядок формування виборчих комісій на різних типах виборів:

Система виборчих комісій	Кількісний склад	Суб'єкт подання кандидатур до складу комісії	Суб'єкт утворення
вибори Президента України			
окружні виборчі комісії			
дільничні виборчі комісії			
вибори народних депутатів			
окружні виборчі комісії			
дільничні виборчі комісії			
місцеві вибори			
територіальні виборчі комісії			
дільничні виборчі комісії			

Завдання 3. Охарактеризуйте порядок висування кандидатів на різних місцевих виборах:

Кандидати	Хто висуває	Сума грошової застави	Хто реєструє
у депутати ВР АРК, обласних, районних, районних у місті рад, а також міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше)			
у депутати сільської, селищної, міської ради (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тисяч)			
на посаду сільського, селищного, міського голови			

Завдання 4. Визначте строки встановлення результатів виборів та їх офіційного оприлюднення на різних типах виборів.

Тип виборів	Строк		Суб'єкт оприлюднення
	встановлення результатів виборів	Офіційного оголошення офіційного оприлюднення, офіційного опублікування	
вибори Президента України			
вибори народних депутатів			
місцеві вибори			

Завдання 3. Дайте юридичну оцінку наступним ситуаціям:

3.1. Центральна виборча комісія відмовила в реєстрації кандидата на пост Президента України відповідно до ст. 104 Виборчого кодексу України, оскільки під час перевірки поданих документів було виявлено:

- анкета кандидата викладена у довільній формі, а не за формою, встановленою ЦВК;
- серед поданих документів була відсутня декларація про майновий стан кандидата;
- заява особи, що висунута кандидатом на пост Президента України написана російською мовою. Чи правомірні дії Центральної виборчої комісії?

3.2. До виборчого бюлетеня для повторного голосування по виборах Президента України було включено кандидатів А. і Б. Проте кандидат Б. зняв свою кандидатуру за 12 днів до дня повторного голосування (за 5 днів). Які це бути мати правові наслідки?

3.3. Під час голосування на виборах народних депутатів виборець поставив позначку щодо відповідного кандидата в регіональному виборчому списку, але зрозумів, що помилився і просив надати йому ще один бюлетень. Які дії має вчинити член виборчої комісії?

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : вибори Президента України, вибори народних депутатів України, місцеві вибори, виборчий процес, етапи виборчого процесу, виборчі округи, виборчі дільниці, виборчі комісії, висування кандидатів, голосування, підрахунку голосів, встановлення результатів виборів.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Вибори Президента України можуть бути черговими, позачерговими та повторними. З'ясуйте підстави їх проведення, строки та порядок призначення кожного виду виборів.

Виборчий процес чергових виборів Президента України розпочинається за дев'яносто днів до дня голосування та включає такі *етапи*: висування та реєстрація кандидатів на пост Президента України; утворення окружних та дільничних виборчих комісій; проведення передвиборної агітації; утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі; складання списків виборців, їх перевірка та уточнення; голосування у день виборів Президента України; підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків голосування і результатів голосування у день виборів Президента України та їх офіційне оголошення.

У разі необхідності виборчий процес може включати також такі етапи: повторне голосування; підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків повторного голосування і результатів повторного голосування Президента України та їх офіційне оголошення.

Вибори Президента України проводяться в загальнодержавному окрузі. Для підготовки, організації і проведення виборів Президента України використовуються територіальні виборчі округи, що утворюються Центральною виборчою комісією на постійній основі. Для підготовки, організації і проведення голосування та підрахунку голосів виборців на виборах Президента України використовуються звичайні, спеціальні та закордонні виборчі дільниці, утворені на постійній основі, а також спеціальні дільниці, що утворюються на тимчасовій основі відповідно до Виборчого кодексу України.

Систему виборчих комісій по виборах Президента України складають: Центральна виборча комісія; окружні виборчі комісії (у кількості не менше дванадцяти осіб); дільничні виборчі комісії (у кількості не менше дев'яти осіб). Розкрийте порядок формування складу виборчих комісій. Зверніть увагу, що відповідні кандидатури вносяться кандидатами на пост Президента України, які зареєстровані у Центральній виборчій комісії (по одній особі до однієї виборчої комісії від одного кандидата). Охарактеризуйте повноваження Центральної виборчої комісії та інших виборчих комісій щодо організації підготовки та проведення виборів Президента України. З'ясуйте підстави та порядок припинення повноважень виборчої комісії та члена виборчої комісії.

Ознайомтесь з засадами фінансування виборів Президента України, утворення та функціонування виборчого фонду кандидата на пост Президента України.

Кандидати на пост Президента України *висуваються* партіями та шляхом самовисування. З'ясуйте порядок висування кандидатів. Розкрийте порядок реєстрація кандидата на пост Президента України, розмір грошової застави, що вноситься, підстави відмови у такій реєстрації, скасування рішення про реєстрацію.

З'ясуйте особливості *передвиборної агітації* на виборах Президента України, процедуру і строки проведення передвиборних теледебатів. Зверніть увагу на статус уповноваженого

представника кандидата на пост Президента України у Центральній виборчій комісії та довірених осіб кандидата на пост Президента України.

Розкрийте порядок організація і порядок *голосування* у день виборів Президента України. Зверніть увагу, що голосування проводиться з 8 години до 20 години. Виявіть вимоги, що висуваються до виборчих бюлетенів на виборах Президента України. Акцентуйте увагу на порядок заповнення виборцем виборчого бюлетеня. Розкрийте порядок організації голосування виборців за місцем перебування.

Розкрийте порядок *підрахунку голосів* на виборчій дільниці та складання протоколу про підрахунок голосів виборців. Зверніть увагу на підстави та порядок визнання дільничною виборчою комісією голосування на виборчій дільниці недійсним. Розкрийте засади встановлення підсумків голосування в межах територіального та закордонного округів.

Розкрийте порядок *встановлення результатів виборів* Президента України Центральною виборчою комісією, що відбувається протягом десяти днів, але не пізніше ніж на третій день з дня отримання всіх протоколів окружних виборчих комісій про підсумки голосування шляхом складання протоколу про результати голосування в день виборів Президента України.

Зверніть увагу, що повторне голосування призначається Центральною виборчою комісією на третю неділю після дня виборів. До виборчого бюлетеня для повторного голосування включаються два кандидати на пост Президента України, які у підсумку голосування у день виборів одержали найбільшу кількість голосів.

З'ясуйте особливості проведення голосування, проведення підрахунку голосів та встановлення підсумку голосування у разі повторного голосування.

Зверніть увагу, що Центральна виборча комісія на своєму засіданні оприлюднює результати виборів Президента України, про що зазначається у протоколі засідання комісії. Офіційним оголошенням результатів виборів Президента України є опублікування результатів виборів Президента України у газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр».

Розмежуйте особливості проведення повторних та позачергових виборів Президента України.

Вибори народних депутатів України можуть бути черговими та позачерговими. З'ясуйте підстави їх проведення, строки та порядок призначення кожного виду виборів.

Виборчий процес чергових виборів народних депутатів України розпочинається за шістьдесят днів до дня голосування та включає такі *етапи*: висування та реєстрація кандидатів у депутати; утворення окружних та дільничних виборчих комісій; проведення передвиборної агітації; утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі; складання списків виборців, їх перевірка та уточнення; голосування; підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків голосування і результатів виборів депутатів та їх офіційне оприлюднення.

Систему територіальної організації виборів депутатів складають: єдиний загальнодержавний багатомандатний округ; виборчі регіони; територіальні округи; виборчі дільниці. Вибори депутатів проводяться у єдиному загальнодержавному багатомандатному окрузі, який включає в себе всю територію України та закордонний округ.

Регіональні списки кандидатів у народні депутати формуються у виборчих регіонах, що визначенні Виборчим кодексом України в кількості 25.

Систему виборчих комісій по виборах народних депутатів України складають: Центральна виборча комісія; окружні виборчі комісії (у кількості не менше дванадцяти і не більше вісімнадцяти осіб); дільничні виборчі комісії (у кількості для малих дільниць - 10-14 осіб; для середніх дільниць – 12-16 осіб; для великих дільниць - 14-18 осіб). Розкрийте порядок формування складу виборчих комісій. Зверніть увагу, що кандидатури до складу комісій вносять: політична партія, депутатська фракція якої зареєстрована в Апараті Верховної Ради України поточного скликання – по два представника до складу окружної виборчої комісії та по одному представнику до складу дільничної виборчої комісії; політичні партії – суб'єкти виборчого процесу, кандидати у депутати від яких зареєстровані у загальнодержавному окрузі – не більше ніж по одному представнику шляхом жеребкування.

Охарактеризуйте повноваження Центральної виборчої комісії та інших виборчих комісій щодо організації підготовки та проведення виборів народних депутатів України. З'ясуйте підстави та порядок припинення повноважень виборчої комісії та члена виборчої комісії.

Ознайомтесь з засадами фінансування виборів народних депутатів України, утворення та функціонування виборчого фонду партії, власного виборчого фонду кандидата у депутати, оплати праці членів виборчої комісії та осіб, які залучаються до роботи у комісії.

Право висування кандидатів у депутати реалізується виборцями через партії. Партія висуває кандидатів у вигляді загальнодержавного виборчого списку та регіональних виборчих списків, які формується та затверджується на з'їзді (зборах, конференції) партії.

Загальнодержавний виборчий список партії повинен складатися не більше ніж із 450 кандидатів у депутати. Із числа кандидатів, включених до загальнодержавного виборчого списку, окрім кандидатів, включених під першими дев'ятьма номерами до загальнодержавного виборчого списку, партія на тому самому з'їзді (зборах, конференції) формує і затверджує регіональні списки кандидатів у депутати у кожному виборчому регіоні. Регіональний виборчий список партії повинен включати не менше п'яти та не більше вісімнадцяти кандидатів.

Кандидат не може бути включений до загальнодержавного виборчого списку партії більше ніж один раз, а також до двох чи більше різних регіональних виборчих списків.

Детально розкрийте порядок висування кандидатів в народні депутати, умови та порядок реєстрація кандидата, розмір грошової застави, що вноситься, підстави відмови у такій реєстрації, скасування рішення про реєстрацію.

Розкрийте особливості підготовки, організації голосування у день виборів народних депутатів України, яке проводиться з 8 години до 20 години. Зверніть увагу, що у виборчому бюлетені по виборах народних депутатів зазначаються визначений жеребкуванням номер кожної партії, повна назва відповідної партії, прізвища та ініціали кандидатів у депутати, включених до виборчого списку під першими дев'ятьма номерами, а також порядкові номери, прізвища та ініціали усіх кандидатів у депутати, включених до відповідного регіонального виборчого списку партії. З'ясуйте особливості заповнення виборцем виборчого бюлетеня на виборах народних депутатів України, зокрема, шляхом вибору одного конкретного кандидата.

Розкрийте порядок *підрахунку голосів* на виборчій дільниці та складання протоколу про підрахунок голосів виборців, підстави визнання дільничною виборчою комісією голосування на виборчій дільниці недійсним. Дослідить порядок встановлення підсумків голосування окружною виборчою комісією в межах територіального округу та закордонного округу.

Зверніть увагу, що Центральна виборча комісія на своєму засіданні не пізніш як на п'ятнадцятий день з дня голосування на підставі протоколів окружних виборчих комісій встановлює результати виборів народних депутатів України, про що складає протокол.

З'ясуйте порядок визначення виборчої квоти, кількості мандатів, отриманих регіональними виборчими списками кандидатів від партій та порядку кандидатів у депутати у регіональному виборчому списку кожної партії, встановлений з урахуванням результатів голосування у виборчому регіоні. З'ясуйте порядок встановлення кількості мандатів та визначення народних депутатів України, обраних у загальнодержавному виборчому окрузі

Центральна виборча комісія не пізніш як на п'ятий день з дня встановлення результатів виборів офіційно оприлюднює результати виборів депутатів у газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр», а також розміщує їх на своєму офіційному веб-сайті.

З'ясуйте порядок реєстрація обраних народних депутатів України, заміщення народних депутатів України, повноваження яких були достроково припинені.

Охарактеризуйте особливості підготовки і проведення позачергових виборів народних депутатів України.

Місцеві вибори. Місцеві вибори можуть бути черговими, позачерговими, повторними, проміжними, додатковими або першими. З'ясуйте підстави їх проведення, строки та порядок призначення кожного виду виборів.

Виборчий процес на місцевих виборах розпочинається за п'ятдесят днів до дня виборів та включає такі *етапи*: утворення виборчих округів; утворення дільничних виборчих комісій;

складання списків виборців, їх перевірка та уточнення; висування та реєстрація кандидатів; проведення передвиборної агітації; голосування у день виборів; підрахунок голосів виборців, установлення підсумків голосування і результатів місцевих виборів. Виборчий процес на місцевих виборах може також включати повторне голосування, установлення підсумків повторного голосування і результатів місцевих виборів.

Систему територіальної організації виборів депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) складають: багатомандатні виборчі округи; виборчі дільниці. Систему територіальної організації виборів сільського, селищного, міського голови складають: єдиний одномандатний сільський, селищний, міський виборчий округ; виборчі дільниці. Систему територіальної організації виборів депутатів Верховної Ради АРК, обласних, районних, районних у місті, а також міських, сільських, селищних рад (територіальної громади з кількістю виборців 10 тисяч і більше) складають: єдиний республіканський багатомандатний виборчий округ (в АРК); єдиний багатомандатний виборчий округ; територіальні виборчі округи; виборчі дільниці.

Систему виборчих комісій, що здійснюють підготовку та проведення місцевих виборів, становлять: Центральна виборча комісія; територіальні виборчі комісії (виборча комісія АРК, обласні виборчі комісії, районні виборчі комісії, міські виборчі комісії, районні у містах виборчі комісії, селищні, сільські виборчі комісії); дільничні виборчі комісії.

Склад територіальних виборчих комісій формується за поданнями зареєстрованих у встановленому законом порядку місцевих організацій партій у кількості не менше дев'яти і не більше вісімнадцяти осіб. З'ясуйте порядок утворення виборчих комісій. Охарактеризуйте повноваження територіальних та дільничних виборчих комісій.

Ознайомтесь з засадами фінансового і матеріально-технічного забезпечення підготовки та проведення місцевих виборів, формування та використання виборчих фондів організацій партій, кандидатів у депутати.

Право висування кандидатів у депутати Верховної Ради АРК, обласних, районних, районних у місті рад, а також міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) реалізується виборцями через місцеві організації політичних партій. Право висування кандидатів у депутати сільської, селищної, міської ради (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тисяч) реалізується виборцями через організації партій або шляхом самовисування у випадках і в порядку, визначеному Виборчим кодексом. Детально розкрийте порядок висування кандидата в депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, умови та порядок реєстрація кандидатів, розмір грошової застави, що вноситься, підстави відмови у такій реєстрації, скасування рішення про реєстрацію.

З'ясуйте особливості інформаційного забезпечення місцевих виборів.

Розкрийте особливості підготовки, організації голосування у день проведення місцевих виборів, яке проводиться з 8 години до 20 години.

Розкрийте порядок *підрахунку голосів* на виборчій дільниці та складання протоколу про підрахунок голосів виборців, підстави визнання дільничною виборчою комісією голосування на виборчій дільниці недійсним. Дослідіть порядок прийняття та розгляду документів дільничних виборчих комісій територіальною виборчою комісією, встановлення підсумків голосування.

Зверніть увагу, що територіальна виборча комісія на своєму засіданні на підставі протоколів про підсумки голосування не пізніше як на дванадцятий день після дня голосування встановлює результати голосування та не пізніше як на п'ятий день з дня встановлення результатів офіційно оприлюднює результати виборів у відповідних місцевих друкованих засобах масової інформації, а також розміщує їх на офіційному веб-сайті комісії чи відповідної ради.

З'ясуйте порядок організації і проведення всеукраїнського та місцевих референдумів.

Семінарське заняття 10

Тема: Верховна Рада України. Загальна характеристика

Питання для усного опитування та дискусії:

- 10.1. Загальні положення конституційно-правового статусу Верховної Ради України.
- 10.2. Порядок формування, склад та строк повноваження Верховної Ради України. Дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.
- 10.3. Функції та повноваження Верховної Ради України.
- 10.4. Керівні посадові особи Верховної Ради України: повноваження, порядок обрання та відкликання з посади.
- 10.5. Депутатські фракції (депутатські групи), коаліція депутатських фракцій: принципи, умови та порядок формування, засади діяльності. Погоджувальна рада депутатські фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України.
- 10.6. Комітети та комісії Верховної Ради України: статус, склад, порядок формування, організація роботи.
- 10.7. Конституційно-правовий статус народного депутата України.

Практичні завдання

Завдання 1. Здійсніть класифікацію органів державної влади в Україні у формі таблиці:

Критерій класифікації	Види державних органів
За способом виникнення	
За способом формування	
За територією дії	
За обсягом та характером компетенції	
За порядком (способом) вирішення питань	

Завдання 2. Заповніть таблицю підстав припинення повноважень Верховної Ради України та народних депутатів України:

Припинення повноважень Верховної Ради України (ст. 90 КУ)	Припинення повноважень народного депутата України (ст. 81 КУ)

Завдання 3. Намалюйте схему структурної організації Верховної Ради України.

Завдання 4. З'ясуйте, які конкретно повноваження (з посиланням на пункти статті 85 КУ) відносять до окремих функцій Верховної Ради України та оформіть у вигляді таблиці:

Функція	Конкретні повноваження, які розкривають дану функцію
Законодавча	
Установча	
Контрольна	
Фінансово-бюджетна	
У сфері зовнішньої політики, оборони і безпеки	

Завдання 6. Дайте юридичну оцінку наступним ситуаціям.

6.1. 12 січня 2017 р. Президент України видав Указ про ведення надзвичайного стану в Україні у зв'язку з поширенням пташиного грипу в районі озера Сиваш. Які мали бути дії Верховної Ради України. Аргументуйте свою відповідь посиланнями на Конституцію України.

6.2. 05 червня 2007 р. Президент України видав Указ «Про призначення позачергових виборів до Верховної Ради України у зв'язку з неповноважністю Верховної Ради України та достроковим припиненням її повноважень». Ознайомитись з його змістом, висловіть власну позицію, чи відповідає цей указ конституційним нормам.

6.3. 21 травня 2019 р. Президент України видав Указ «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів», посилаючись, зокрема на п. 1 ч. 2 ст. 90 Конституції України. Ознайомитись зі змістом цього указу, а також

рішенням Конституційного Суду України від 20.06.2019 р. 6-р/2019 «У справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів». Висловіть власну точку зору щодо обґрунтованості видання відповідного указу.

6.4. До Верховної Ради України надійшла пропозиція про відкликання Голови Верховної Ради України, підписана 120 народними депутатами. Які правові наслідки буде мати така пропозиція? Який порядок розгляду питання про відкликання Голови Верховної Ради України?

6.5. При обранні керівних посадових осіб у Верховній Раді України надійшла пропозиція обирати Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України одночасно за єдиним списком. Дайте юридичну оцінку такій пропозиції.

6.6. При створенні комітетів Верховної Ради України надійшла пропозиція голів комітетів, перших заступників, заступників голів та секретарів комітетів обирати за списком у цілому без обговорення на пленарному засіданні відкритим поіменним голосуванням. Чи відповідає така пропозиція положенням Регламенту Верховної Ради України.

6.7. Указом Президента України від 26 вересня 2019 р. народний депутат України П. був призначений міністром економіки України. На 28 листопада 2019 р. він продовжував виконувати і повноваження народного депутата, і повноваження міністра, мотивуючи це тим, що в разі, якщо він складе з себе повноваження народного депутата, це призведе до зменшення конституційного складу Верховної Ради, що є не припустимим. Як слід розв'язати цю ситуацію. Аргументуйте свою відповідь посиланнями на Конституцію України.

6.8. Проведення досудового розслідування кримінального правопорушення, вчиненого народним депутатом України Бевзою Ю. Г. було доручено Генеральним прокурором Державному бюро розслідувань. Чи відповідають такі дії положенням чинного законодавства щодо порядку притягнення народних депутатів до кримінальної відповідальності.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : державна влада, орган державної влади, державно-владні повноваження, система органів державної влади, парламент та парламентаризм, законодавча влада, Верховна Рада України, комітети, комісії, фракції, коаліція депутатських фракцій Верховної Ради України, Регламент Верховної Ради України, сесія, повноваження Верховної Ради України, народний депутат України.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Державна влада – це обумовлені потребами управління суспільством соціально-вольові правовідносини, в яких одним із суб'єктів обов'язково виступає держава в особі її органів та посадових осіб і які роблять свою волю загальнообов'язковою під загрозою державного примусу. *Ознаками державної влади є:* її легітимність, єдність державної влади, державна влада здійснюється на основі та на реалізацію державних програм; основною метою діяльності повинна виступати людина.

Орган державної влади – організаційно відокремлена і відносно автономна складова частина єдиного державного апарату, що становить собою колектив громадян України або одну особу, заснований у встановленому порядку для виконання завдань та функцій держави, наділений з цією метою відповідними державно-владними повноваженнями, які реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах. Місце та роль органу державної влади в системі інших органів визначається такими категоріями як «компетенція», «повноваження», «предмети відання». Порівняйте та визначте співвідношення названих категорій.

Визначте поняття «парламент» та «парламентаризм». Розкрийте історичні та правові передумови формування та розвитку парламентаризму в Україні.

Верховна Рада України (парламент) є єдиним органом законодавчої влади в Україні. Крім того, *Верховна Рада України* – це виборний, представницький, колегіальний,

однопалатний, загальнодержавний, постійнодіючий орган загальної компетенції, який покликаний здійснювати законодавчу, установчу та контрольну функції. Розкрийте зміст перерахованих та інших ознак Верховної Ради України, які визначають її місце і роль в системі органів державної влади.

Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради України. Верховна Рада України обирається строком на п'ять років в кількості 450 народних депутатів із застосуванням пропорційної виборчої системи і є повноважною за умови обрання не менше двох третин від її конституційного складу. Визначте момент набуття повноважень Верховною Радою України.

Повноваження Верховної Ради України припиняються у день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання. Президент України може достроково припинити повноваження Верховної Ради України у випадках, визначених Конституцією України. Охарактеризуйте порядок ініціювання та реалізації процедури дострокового припинення повноважень Верховної Ради України.

Верховна Рада України здійснює наступні *функції*: законодавчу – регулювання найважливіших суспільних відносин шляхом прийняття законів – нормативно-правових актів вищої юридичної сили; установчу – участь парламенту у формуванні інших органів державної влади, призначенні посадових осіб та контрольну – здійснення різних видів парламентського контролю. Назвіть та розкрийте зміст конкретних повноважень, які реалізуються Верховною Радою в межах визначених функцій.

Верховна Рада України обирає зі свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України, формує комітети Верховної Ради України, тимчасові спеціальні та тимчасові слідчі комісії. Також у Верховній Раді України утворюються депутатські фракції, коаліція депутатських фракцій, депутатської групи, міжфракційні депутатські об'єднання, Погоджувальна рада депутатських фракцій (груп). Розкрийте порядок формування органів Верховної Ради України, обрання, призначення та відкликання її посадових осіб. Проаналізуйте функції, предмети відання, повноваження та особливості організації роботи перерахованих структурних елементів Верховної Ради України.

Для забезпечення діяльності Верховної Ради України створюється Апарат Верховної Ради України, керівник якого призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою.

Розкрийте зміст категорій «народний депутат України». Визначте поняття та елементи статусу народного депутата України. Зверніть увагу, що *правовий статус народного депутата України* ґрунтується на принципах безперервності його повноважень, несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, депутатського індемнітету, розкрийте зміст цих принципів.

Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення ними присяги, припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України. Розкрийте визначені Конституцією та законом підстави та порядок достроково припинення повноважень народного депутата України.

Проаналізуйте права та обов'язки народного депутата у Верховній Раді України та її органах, у виборчому окрузі, у відносинах з органами державної влади, місцевого самоврядування, з іншими суб'єктами конституційних правовідносин.

Охарактеризуйте зміст, порядок внесення, розгляду та правові наслідки депутатського запиту та депутатського звернення.

З'ясуйте особливості притягнення народних депутатів України до юридичної відповідальності. Розкрийте порядок притягнення до кримінальної відповідальності, затримання, обрання запобіжного заходу, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій стосовно народного депутата України

Розкрийте поняття та зміст організаційних, матеріально-фінансових, трудових та інших гарантій діяльності народних депутатів.

Семінарське заняття 11

Тема: Процесуальні аспекти організації роботи Верховної Ради України

Питання для усного опитування та дискусії:

- 11.1 Поняття, види, порядок скликання сесій Верховної Ради України. Перша сесія Верховної Ради України нового скликання.
- 11.2 Пленарні засідання Верховної Ради України: організація, ведення, порядок розгляду питань.
- 11.3 Види, способи та організація голосування на пленарних засіданнях Верховної Ради України.
- 11.4 Рішення Верховної Ради України: види, порядок прийняття та скасування.
- 11.5 Законодавча процедура:
 - 11.5.1. Порядок внесення та відкликання законопроектів.
 - 11.5.2. Розгляд законопроектів за процедурою трьох читань.
 - 11.5.3. Підписання закону, процедурні наслідки застосування Президентом України вето.
- 11.6 Особливості прийняття постанов та інших актів Верховної Ради України.
- 11.7 Розгляд Верховної Ради України питань за спеціальними процедурами: перелік, особливості.

Практичні завдання

Завдання 1. Підготуйте проект закон про внесення змін до чинного закону України на Ваш вибір. Дотримайтесь вимог щодо оформлення законопроекту та супровідних документів до нього.

Завдання 2. Розмежуйте рішення, які може прийняти Верховна Рада України за наслідками розгляду законопроекту:

в першому читанні:

в другому читанні:

в третьому читанні:.

Завдання 3. Дайте юридичну оцінку наступним ситуаціям. Обов'язково посилайтесь на конкретні статті Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р.

3.1. До Голови Верховної Ради України надійшла вимога 120 народних депутатів про проведення позачергової сесії. Які дії має вчинити Голова Верховної Ради?

3.2. У зв'язку з необхідністю розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України питання, яке стосується сфери національної безпеки України, 50 народних депутатів звернулись до Голови Верховної Ради з вимогою про проведення закритого пленарного засідання Верховної Ради. Які дії має вчинити Голова Верховної Ради України?

3.3. Народний депутат на сесії Верховної Ради України, яка відкрилась 04 лютого 2020 року, заявив, що в План законодавчої роботи на поточний рік, який винесений на затвердження, не включена його пропозиція. Які правові наслідки буде мати така заява? Який порядок підготовки та затвердження Плану законопроектної роботи Верховної Ради, в чому його відмінність від Календарний план роботи сесії Верховної Ради?

3.4. За проект порядку денного чергової сесії Верховної Ради проголосувало 155 народних депутатів. Чи була постанова Верховної Ради України про затвердження порядку денного прийнятою?

3.5. Народний депутат України був відсутній на пленарному засіданні Верховної Ради і вказав як поважну причину такої відсутності – транспортні перешкоди. Чи може бути така причина визнана як поважна?

3.6. Під час виступу народного депутата Соколова Т. С. Голова Верховної Ради України вимкнув без попередження його мікрофон, пояснивши це тим, що депутат виступав російською мовою. Чи правомірні дії Голови Верховної Ради? З'ясуйте права та обов'язки головуєчого на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Після таких дій Голови Верховної Ради група народних депутатів в кількості 20 осіб внесла до Верховної Ради України пропозицію про відсторонення його від ведення пленарних

засідань на строк 5 пленарних днів. Чи правомірні такі дії? Який порядок відповідальності головуючого на пленарних засіданнях Верховної Ради України?

3.7. 12.12.2019 р. був прийнятий закон «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів», 01.01.2020 р. він набув чинності, а 10.02.2020 р. Верховна Рада України прийняла рішення про його скасування. Чи допустимі такі дії? Які підстави та порядок скасування рішень Верховної Ради України?

3.8. Верховна Рада України однією третиною голосів народних депутатів від конституційного складу прийняла наступні процедурні рішення:

- про необхідність присутності на наступному пленарному засіданні Верховної Ради Міністра економіки України;
- об'єднала за пропозицією Голови Верховної Ради розгляд питання про внесення змін до Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації»;
- виключила з порядку денного сесії питання про розгляд Закону України «Про використання земель оборони»;
- доручила комітету з питань бюджету продовжити роботу після закриття чергової сесії Верховної Ради України

Що з наведених питань не може бути прийнято як рішення Верховної Ради з процедурних питань? Який порядок прийняття процедурних рішень?

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : Регламент Верховної Ради України, сесія, засідання Верховної Ради України, законодавча процедура, суб'єкт законодавчої ініціативи, акти Верховної Ради України.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Основні аспекти організації роботи Верховної Ради України регулюються Регламентом Верховної Ради України, який прийнятий у формі закону.

Верховна Рада проводить свою роботу сесійно. Сесії є чергові та позачергові. Сесії Верховної Ради складаються із засідань Верховної Ради, засідань комітетів, тимчасових слідчих комісій і тимчасових спеціальних комісій, що проводяться у період між пленарними засіданнями, роботи народних депутатів у депутатських фракціях (депутатських групах) та з виборцями. Засідання Верховної Ради можуть бути пленарними, урочистими, а також можуть проводитися у формі парламентських слухань.

Визначте підстави проведення закритих засідань Верховної Ради, строки та порядок проведення чергових сесій, підстави та порядок скликання позачергових сесій Верховної Ради, особливості організації першої сесії Верховної Ради нового скликання.

З'ясуйте правила складання календарного плану роботи сесії Верховної Ради України, плану законопроектної роботи Верховної Ради України, формування, затвердження та внесення змін до порядку денного сесії Верховної Ради України, розкладу пленарних засідань сесії Верховної Ради України.

Розкрийте засади організації та ведення пленарних засідань Верховної Ради України. З'ясуйте порядок та значення реєстрації народних депутатів перед відкриттям пленарного засідання. Проаналізуйте обов'язки, права та відповідальність головуючого на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Охарактеризуйте процедуру повного та скороченого обговорення питань на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Розкрийте порядок виступів і надання слова на пленарних засіданнях Верховної Ради України, вимоги до виступів на пленарному засіданні.

Рішеннями Верховної Ради є акти Верховної Ради, а також процедурні та інші рішення, які заносяться до протоколу пленарних засідань Верховної Ради. Актами Верховної Ради є закони, постанови, резолюції, декларації, звернення, заяви.

Охарактеризуйте поняття, ознаки та види законів. Зверніть увагу, що Конституція України визначає перелік питань, які регулюються виключно законами України. Розкрийте правову природу та наведіть приклади інших актів Верховної Ради України.

Верховна Рада приймає рішення виключно на її пленарних засіданнях після обговорення питань більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради, крім випадків, передбачених Конституцією України та Регламентом.

Розкрийте можливі випадки та порядок скасування рішень Верховної Ради України.

Рішення Верховної Ради України з процедурних питань однією третиною голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради і заноситься до протоколу пленарного засідання Верховної Ради. З'ясуйте перелік питань, з яких приймаються процедурні рішення.

Рішення Верховної Ради приймаються відкритим або таємним голосуванням. Охарактеризуйте порядок здійснення відкритого голосування. Розкрийте особливості організації таємного голосування, вимоги до бюлетеню, часу і місця для таємного голосування, встановлення результатів таємного голосування. Охарактеризуйте порядок голосування пропозицій і поправок на пленарному засіданні Верховної Ради.

З'ясуйте наслідки виявлення факту порушення вимог щодо особистого голосування народних депутатів шляхом голосування замість іншого народного депутата.

Законодавча процедура включає наступні стадії: внесення та відкликання законопроектів суб'єктом законодавчої ініціативи; розгляд законопроекту в комітеті Верховної Ради України та на пленарних засіданнях, прийняття закону; підписання закону Президентом України; офіційне оприлюднення та набрання чинності законом; повторний розгляд закону Верховною Радою України в разі застосування Президентом України права вето. Розкрийте зміст та послідовність організаційно-правових дій на кожній стадії законодавчої процедури.

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді належить Президенту України, народним депутатам та Кабінету Міністрів України. Законопроект, проект іншого акта, внесений до Верховної Ради, реєструється в Апараті Верховної Ради.

Розкрийте вимоги до оформлення законопроектів, проектів інших актів, поняття та перелік супровідних документів до законопроекту, проекту іншого акта. Розмежуйте зміст термінів: законопроект, проект іншого акт, пропозиції, поправка, альтернативний законопроект, розкрийте особливості їх внесення.

Охарактеризуйте порядок попереднього розгляду законопроектів, проектів інших актів у комітетах Верховної Ради України та правові наслідки такого розгляду. Зверніть увагу на підстави повернення законопроекту, проекту іншого акта суб'єкту права законодавчої ініціативи, підстави зняття законопроектів з розгляду, відкликання законопроектів.

Законопроекти розглядаються Верховною Радою, як правило, за процедурою трьох читань. *Перше читання* – обговорення основних принципів, положень, критеріїв, структури законопроекту та прийняття його за основу; *друге читання* – постатейне обговорення і прийняття законопроекту в другому читанні; *третє читання* – прийняття законопроекту, який потребує доопрацювання та узгодження, в цілому. Рішення про проведення повторних перших, других читань законопроектів Верховна Рада може приймати не більше двох разів. Охарактеризуйте порядок розгляду законопроектів на кожному з читань та рішення, які можуть бути прийняття за їх наслідками. З'ясуйте випадки можливого остаточного прийняття законопроекту відразу після першого чи другого читання та особливості проведення повторних перших та других читань.

Охарактеризуйте порядок підготовка тексту прийнятого закону для підпису Головою Верховної Ради України, усунення в разі виявлення неузгодженостей та неточностей у прийнятому законі.

Розкрийте процедурні наслідки застосування Президентом України права вето, порядок підготовки, розгляду та голосування пропозицій Президента України на пленарному засіданні Верховної Ради.

Зверніть увагу на порядок опублікування, зберігання законів, постанов та інших актів Верховної Ради.

Визначте особливості прийняття постанов та інших актів Верховної Ради України.

З'ясуйте перелік питань, які Верховна Рада України розглядає за спеціальними процедурами. Особливо зверніть увагу на особливості розгляду питань щодо призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, припинення повноважень, надання згоди на призначення чи звільнення з посад посадових осіб, а також розгляд питань, пов'язаних із здійсненням контрольних функцій Верховною Радою України.

Семінарське заняття 12

Тема: Президент України

Питання для усного опитування та дискусії:

- 12.1. Місце та роль інституту глави держави в правовій системі України.
- 12.2. Загальні положення конституційно-правового статусу Президента України.
- 12.3. Повноваження Президента України. Правовий статус Ради національної безпеки і оборони України.
- 12.4. Припинення повноважень Президента України. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень Президента України.
- 12.5. Особлива процедура усунення Президента України з поста (імпичмент).
- 12.6. Акти Президента України: форми, порядок внесення, підписання, оприлюднення та набрання ними чинності. Інститут контрасигнування.
- 12.7. Апарат глави держави. Правовий статус Офісу Президента України.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте повноваження Президента України (з посиланням на пункти статті 106 Конституції України) та оформіть в таблицю:

Група повноважень	Конкретні повноваження
представницькі	
у сфері законодавчої влади	
у сфері виконавчої влади	
у сфері судової влади	
у сфері національної безпеки і оборони	
інші повноваження	

Завдання 2. Визначте, при здійсненні яких повноважень Президента України його акти підлягають контрасигнуванню та складіть перелік цих повноважень (використайте ст. 106 Конституції України).

Завдання 3. Підготуйте проект акту Президента України (предмет регулювання виберіть самостійно). У ході підготовки проекту опрацюйте «Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України», затверджене Указом Президента України від 15.11.2006 р.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: глава держави, Президент України, імпичмент, Рада національної безпеки і оборони, укази та розпорядження Президента України, Адміністрація Президента України, Офіс Президента України, контрасигнування актів глави держави.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Розкрийте правову природу категорії «глава держави», передумови та порядок легітимації запровадження поста глави держави в Україні.

Президент України є главою держави, тобто здійснює представництво держави у внутрішніх та зовнішніх політичних відносинах. Президент України не відноситься до жодної з гілок влади, забезпечує їх погоджену взаємодію. Розкрийте засади статусу Президента України, які визначають його місце в системі органів державної влади.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. Охарактеризуйте вимоги, які висуваються до кандидатів на

посаду Президента України. Президент України обирається громадянами України строком на п'ять років та набуває повноважень з моменту складення присяги на урочистому засіданні Верховної Ради України. Розкрийте порядок приведення Президента України до присяги.

Проаналізуйте *повноваження Президента України* в законодавчій, виконавчій, судовій сферах, в сфері національної безпеки та оборони, а також представницькі та інші повноваження. Розкрийте статус Ради національної безпеки і оборони України: порядок формування, склад, повноваження, порядок прийняття та введення в дію рішень.

Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. *Підставами дострокового припинення його повноважень* є відставка; неможливість виконання повноваження за станом здоров'я; усунення з поста в порядку імпічменту; смерть.

Усунення Президента України з поста в порядку *імпічменту* є способом притягнення Президента України до конституційної відповідальності. Імпічмент є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого Верховна Рада України у разі вчинення державної зради або іншого злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста.

Особлива процедура усунення Президента України з поста (імпічмент) визначена Конституцією України та спеціальним законом. Розкрийте порядок ініціювання імпічменту, створення та діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, обрання спеціального прокурора та спеціальних слідчих, їх повноваження.

З'ясуйте, які висновки і пропозиції готує спеціальна тимчасова слідча комісія і яке рішення може прийняти Верховна Рада України за результатами їх обговорення. Охарактеризуйте порядок прийняття рішення про звинувачення Президента України. Розкрийте роль Конституційного Суду України та Верховного Суду при застосуванні процедури імпічменту Президента України.

Проаналізуйте порядок прийняття рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. Розкрийте правові наслідки усунення Президента України з поста в порядку імпічменту, а також наслідки неприйняття Верховною Радою України рішення про усунення. Зверніть увагу на випадки припинення процедури імпічменту.

Президент України в межах своїх повноважень видає укази (нормативні та індивідуально-правові) і розпорядження (з організаційно-правових питань).

Окресліть коло питань, які оформлюються указами та розпорядженнями Президента України. Розкрийте порядок подання проектів актів Президента України, їх підписання та набрання чинності. Зверніть увагу на випадки необхідності контрасигнування актів глави держави, тобто скріплення їх підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання.

Президент України для забезпечення здійснення своїх повноважень створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби, сукупність яких визначають як *апарат глави держави*. Традиційно створюється єдиний постійно діючий допоміжний орган, який здійснює організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення діяльності Президента України. У різні періоди існування інституту глави держави в Україні забезпечення діяльності Президента України здійснювали Секретаріат Президента України, Адміністрація Президента України, Офіс Президента України.

Охарактеризуйте повноваження та права Офісу Президента України в межах нормативно визначених завдань.

До складу Офісу Президента входять Керівник Офісу Президента України; Перший заступник Керівника Офісу Президента України; заступники Керівника Офісу Президента України; Керівник Апарату Офісу Президента України; Перший помічник, помічники Президента України; радники Президента України; Прес-секретар Президента України; представники Президента України; уповноважені Президента України; Кабінет Президента України; Кабінет Керівника Офісу Президента України; директори; департаменти.

Розкрийте правовий статус Керівника Офісу Президента України та інших структурних елементів Офісу Президента України.

Семінарське заняття 13

Тема: Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади

Питання для усного опитування та дискусії:

- 13.1. Поняття, ознаки виконавчої влади та система її органів в Україні.
- 13.2. Склад та порядок формування Кабінету Міністрів України.
- 13.3. Припинення повноважень Кабінету Міністрів України.
- 13.4. Повноваження Кабінету Міністрів України.
- 13.5. Організація діяльності Кабінету Міністрів України. Прем'єр-міністр України.
- 13.6. Акти Кабінету Міністрів України: поняття, види, підготовка, прийняття та набрання чинності.
- 13.7. Центральні органи виконавчої влади в Україні: система, порядок утворення та повноваження.
- 13.8. Місцеві органи виконавчої влади в Україні: система, порядок утворення та повноваження.
- 13.9. Організаційні аспекти діяльності місцевих державних адміністрацій.

Практичні завдання

Завдання 1. Схематично зобразіть систему органів виконавчої влади.

Завдання 2. Розкрийте зміст функцій виконавчої влади:

Функції виконавчої влади	Їх зміст
політична	
правозастосовча	
правоохоронна	
функція координації	
функція державного регулювання	
функція контролю та нагляду	

Завдання 3. Опрацюйте Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р., схематично зобразіть структуру Кабінету Міністрів України.

Завдання 4. Складіть порівняльну таблицю відмінних ознак центральних органів виконавчої влади за такими критеріями: ким створюються, ліквідовуються, реорганізуються; хто очолює; коло повноважень; які акти видає та інші:

Міністерства	Державні служби, агентства, інспекції, комісії	Центральні органи виконавчої влади з спеціальним статусом

Завдання 5. Опрацюйте Закон України «Про місцеві державні адміністрації в Україні» від 9.04.1999 р., законспекуйте повноваження місцевих державних адміністрацій.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: виконавча влада, Кабінет Міністрів України, Прем'єр-міністр України, міністерства, державні служби, державні агентства, державні інспекції, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, місцеві державні адміністрації.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Виконавча влада – самостійна гілка державної влади, що забезпечує виконання законів та здійснює державне управління. Охарактеризуйте сутність та функції виконавчої гілки влади, що визначають її місце і роль в системі органів державної влади. **Органи державної виконавчої влади** – структурні елементи державного механізму, які здійснюють виконавчо-розпорядчу та організаційну діяльність. Розкрийте ознаки органів виконавчої влади.

Систему органів виконавчої влади складають: Кабінет Міністрів України (вищий орган виконавчої влади), центральні та місцеві органи виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України є колегіальним органом, до його складу входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри та міністри

України. Охарактеризуйте вимоги, які висуваються до членів Кабінету Міністрів України.

Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України. Члени Кабінету Міністрів України призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України. Розкрийте порядок внесення та розгляду кандидатур, призначення та набуття повноважень Прем'єр-міністром та членами Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України. Проаналізуйте підстави та порядок відставки Кабінету Міністрів України, звільнення з посади члена Кабінету Міністрів України. Охарактеризуйте статус Прем'єр-Міністра України, інших членів Кабінету Міністрів України.

Розкрийте основні завдання Кабінету Міністрів України. Проаналізуйте повноваження Кабінету Міністрів України у сфері економіки та фінансів; у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; у сферах правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини; у сфері зовнішньої політики; у сфері національної безпеки та обороноздатності; у сфері вдосконалення державного управління.

Організаційною формою роботи Кабінету Міністрів України є його засідання. Розкрийте порядок скликання та проведення засідань Кабінету Міністрів України.

Секретаріат Кабінету Міністрів України здійснює організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України для забезпечення здійснення своїх повноважень може утворювати тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи.

Кабінет Міністрів України в межах своїх повноважень видає постанови і розпорядження, які приймаються на його засіданнях більшістю голосів від посадового складу Кабінету Міністрів України. Проаналізуйте порядок підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України, їх прийняття та набрання чинності.

Систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади, які утворюються, реорганізуються та ліквіднуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України.

Міністерство діє за принципом єдиноначальності і є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених сферах. Охарактеризуйте правовий статус міністра, першого заступника міністра, заступника міністра, державного секретаря міністерства, апарату міністерства, патронатної служби міністра, колегії міністерства як консультативно-дорадчого органу, інших постійних або тимчасових консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, територіальних органів міністерства.

Інші центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби (здійснюють функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам), агентства (здійснюють функції з управління об'єктами державної власності), інспекції (здійснюють контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства), комісії (здійснюють державне регулювання у певних сферах).

Міністерство, інші центральні органи виконавчої влади у межах своїх повноважень видають накази. Визначте порядок підготовки та набрання чинності наказами.

Центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом – має визначенні Конституцією України, або окремим законом особливі завдання та повноваження, щодо нього встановлений спеціальний порядок утворення, реорганізації, ліквідації, підконтрольності, підзвітності, призначення та звільнення керівника.

До місцевих органів виконавчої влади відносяться місцеві державні адміністрації (як органи загальної компетенції) та територіальні органи міністерств, інших центральних органів

виконавчої влади.

Місцеві державні адміністрації створюються в областях, районах, містах Києві та Севастополі, діють за принципом єдиноначальності та забезпечують державну політику на певній території. Місцеві державні адміністрації здійснюють загальні, галузеві та контрольні повноваження. Детально охарактеризуйте завдання та повноваження місцевих державних адміністрацій.

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента України. Склад місцевих державних адміністрацій формують їх голови. Повноваження голів місцевих державних адміністрацій припиняються Президентом України у випадках, визначених законом. Розкрийте підстави та порядок припинення повноважень голів місцевих державних адміністрацій, в тому числі, в разі висловлення недовіри відповідною радою.

Визначте особливості статусу заступників голів місцевих державних адміністрацій, керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів адміністрацій, завдання апарату місцевих державних адміністрацій.

Голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники структурних підрозділів – накази. Охарактеризуйте порядок підготовки відповідних актів та набрання ними чинності.

Семінарське заняття 14

Тема: Конституційні засади функціонування судової влади в Україні

Питання для усного опитування та дискусії:

- 14.1. Поняття та соціальне призначення судової влади. Ознаки та функції судової влади в Україні
- 14.2. Конституційні засади та система судоустрою в Україні.
- 14.3. Конституційні засади здійснення судочинства в Україні.
- 14.4. Верховний Суд: правовий статус та організації роботи.
- 14.5. Конституційно-правовий статус суддів в Україні.
- 14.6. Конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя.
- 14.7. Конституційно-правовий статус прокуратури та адвокатури в Україні.

Практичні завдання

Завдання 1. Розкрийте зміст принципів побудови системи судоустрою в Україні та оформіть у вигляді таблиці:

Назва принципу	Зміст принципу
принцип територіальності	
принцип спеціалізації	
принцип інстанційності	

Завдання 2. Зобразіть схематично систему судоустрою в Україні.

Завдання 3. Підготуйте від власного імені проект заяви та анкети, які подаються кандидатами на посаду судді до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (використайте інформацію з офіційного сайту ВККС України).

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: правосуддя, судочинство, судова система України, судоустрій, Верховний Суд, статус суддів, Вища рада правосуддя, прокуратура, адвокатура.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Судова влада – система державних органів, юрисдикція яких поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення і які здійснюють спеціальний вид діяльності – правосуддя. **Правосуддя** як вид державної діяльності полягає у розгляді та вирішенні соціальних конфліктів, пов'язаних із застосуванням норм права. Розкрийте основні ознаки правосуддя, розмежуйте поняття «правосуддя» та «судочинство».

Визначте місце та значення судової влади у суспільстві та державі. Проаналізуйте етапи становлення судової системи України, основні напрямки та проблеми проведення судової реформи, пріоритети щодо вдосконалення судоустрою України. Охарактеризуйте функції судової влади. Зверніть увагу, що крім правосуддя органи судової влади здійснюють судовий контроль за законністю та обґрунтованістю застосування засобів процесуального примусу; офіційне посвідчення фактів, що мають юридичне значення; тлумачать правові норми та вирішують питання про обмеження правосуб'єктності фізичних осіб.

Розкрийте зміст ознак, які характеризують судову владу: самостійність судової влади та незалежність суддів, виключність, підзаконність, повнота судової влади та обов'язковість судових рішень.

Судоустрій України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності та включає в себе місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд. Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Суди утворюються, реорганізуються і ліквідовуються законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

Місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Місцевими господарськими судами є окружні господарські суди. Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом.

Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах. Апеляційними судами є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах.

У системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ, зокрема, в системі судоустрою діють Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд.

Конституція України визначає конституційні засади здійснення судочинства: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпечення доведеності вини, забезпечення обвинуваченому права на захист та інші. Детально проаналізуйте їх зміст та механізми забезпечення.

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, який здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом; забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом; здійснює інші повноваження, визначені законом.

До складу Верховного Суду входять судді у кількості не більше двохсот. У 2019 році до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вносились зміни щодо скорочення кількості суддів Верховного Суду до 100, проте ці зміни були визнані неконституційними.

У складі Верховного Суду діють: Велика Палата Верховного Суду; Касаційний адміністративний суд; Касаційний господарський суд; Касаційний кримінальний суд та Касаційний цивільний суд.

Детально проаналізуйте місце Верховного Суду в системі судоустрою, окресліть порядок його формування, повноваження, склад, структуру та організаційні аспекти діяльності.

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. На посаду судді може бути призначений громадянин України не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою.

Розкрийте конституційні принципи статусу суддів. Зверніть увагу, що Конституція України гарантує незалежність і недоторканність суддів, забороняє вплив на суддю у будь-який спосіб. Охарактеризуйте вимоги до осіб, які претендують на посаду судді, порядок призначення на посаду судді та підстави звільнення з посади судді та припинення повноважень судді.

Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до закону діє суддівське самоврядування. Організаційними формами суддівського самоврядування є збори суддів, Рада суддів України, з'їзд суддів України.

В Україні діє Вища рада правосуддя, яка: вносить подання про призначення судді на посаду, ухвалює рішення про звільнення судді з посади, надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою, здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України. Проаналізуйте повноваження Вищої ради правосуддя та порядок їх реалізації.

Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена. Порядок обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя визначається законом. Строк повноважень обраних (призначених) членів Вищої ради правосуддя становить чотири роки.

Прокуратура України є особливою системою органів, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Охарактеризуйте принципи організації і діяльності прокуратури, гарантії незалежності прокуратури у здійсненні повноважень.

Прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України. Строк повноважень Генерального прокурора становить шість років. Систему органів прокуратури становлять: Офіс Генерального прокурора; обласні прокуратури; окружні прокуратури (територіально діють на декілька районів); Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом.

Охарактеризуйте правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні.

Семінарське заняття 15

Тема: Конституційний Суд України

Питання для усного опитування та дискусії:

- 15.1. Поняття та становлення конституційної юрисдикції в Україні. Місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади.
- 15.2. Повноваження Конституційного Суду України.
- 15.3. Склад та порядок формування Конституційного Суду України.
- 15.4. Статус суддів Конституційного Суду України: вимоги до судді, порядок набуття, припинення повноважень, підстави звільнення з посади судді, гарантії діяльності.
- 15.5. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України.
- 15.6. Конституційне провадження:
 - 15.6.1. Форми звернень до Конституційного Суду України.
 - 15.6.2. Порядок прийняття звернень та відкриття конституційного провадження.
 - 15.6.3. Порядок розгляду справ у Конституційному Суді України.
 - 15.6.4. Ухвалення рішень і надання висновків Конституційного Суду України.
- 15.7. Акти Конституційного Суду України: види, вимоги, офіційне оприлюднення, виконання.

Практичні завдання

Завдання 1. Розкрийте зміст додаткових функцій Конституційного Суду України у вигляді таблиці:

Функції Конституційного Суду України	Їх зміст
інтеграційна	
охоронна	

координаційна	
правотворча	

Завдання 2. Опрацюйте практику діяльності Конституційного Суду України (кількість конституційних подань, конституційних звернень, конституційних скарг, що надійшли до Конституційно Суду, кількість прийнятих рішень та висновків). Використовуючи додаткові джерела, з'ясуйте які рішення та висновки були прийняти Конституційним Судом України у поточному році і які справи знаходяться на розгляді в Конституційному Суді України.

Завдання 3. Опрацюйте додаткову наукову літературу з проблематики вдосконалення статусу та діяльності Конституційного Суду України, сформулюйте власне бачення, які заходи підвищення ефективності його роботи варто запровадити.

Завдання 4. Самостійно опрацюйте Глави 11-12 Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо особливостей конституційного провадження по окремих категоріям справ. Результати варто представити як порівняльну таблицю по видам цих проваджень.

Завдання 5. Складіть проект конституційного звернення до Конституційного Суду України відповідно до вимог Ст. 53 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р., або конституційної скарги відповідно до вимог Ст. 55. Предмет конституційного звернення (конституційної скарги) сформулюйте самостійно.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : конституційна юрисдикція, конституційний контроль, конституційна юстиція, конституційне правосуддя, Конституційний Суд України, конституційне провадження, конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Конституційний Суд України (Конституційний Суд, КСУ, Суд) є єдиним органом конституційної юрисдикції. Конституційна юрисдикція – законодавчо закріплені повноваження приймати загальнообов'язкові рішення з конституційно-правових питань.

Охарактеризуйте передумови та етапи становлення конституційної юрисдикції в Україні, причини створення Конституційного Суду України. Аргументуйте можливі шляхи вдосконалення правового статусу КСУ.

Порівняйте правовий статус КСУ та інших судів системи судоустрою України, визначте його місце і роль в системі органів державної влади. Зверніть увагу, що КСУ не входить до системи судоустрою, щодо нього застосовується особлива процедура формування, він приймає особливі акти у формі рішень та висновків, які є обов'язковими, остаточними і не підлягають оскарженню.

За змістом своєї діяльності Конституційний Суд здійснює конституційний контроль, що полягає у перевірці, виявленні, констатації та усуненні невідповідності законів та інших правових актів Конституції України. Розкрийте сутність конституційного контролю у широкому та вузькому значенні, розмежуйте поняття конституційного контролю та конституційного нагляду, визначте види конституційного контролю. Також порівняйте поняття «конституційна юрисдикція», «конституційний контроль», «конституційне правосуддя», «конституційне судочинство», «конституційна юстиція».

Конституційний Суд складається з вісімнадцяти суддів, які призначаються Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України по шість суддів строком на дев'ять років без права бути призначеним повторно. Охарактеризуйте процедуру призначенні суддів кожним з названих суб'єктів.

Конституційний Суд приймає рішення та дає висновки у справах щодо конституційності законів та інших правових актів; відповідності Конституції України міжнародних договорів; у справах додержання конституційної процедури імпічменту; офіційного тлумачення Конституції України. Детально проаналізуйте функції та повноваження Конституційного Суду. Окресліть межі поширення юрисдикції Конституційного Суду з питань про відповідність Конституції України (конституційність) нормативно-правових актів.

Конституційний Суд України також дає висновки щодо відповідності Конституції

України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України та щодо порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України при розгляді справи про дострокове припинення її повноважень.

Конституційний Суд вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

В складі Конституційного Суду обирається Голова Суду та його заступник. Органами Суду є Велика палата, два сенати та шість колегій. Для вирішення питань, пов'язаних з організаційною діяльністю Суду, скликаються спеціальні пленарні засідання Суду та засідання Суду. Допоміжними органами Суду з питань організації його внутрішньої діяльності є постійні комісії. Організаційне забезпечення діяльності Конституційного Суду України здійснює Секретаріат Суду. Проаналізуйте порядок призначення або формування, функції, повноваження та особливості організації діяльності перерахованих структурних елементів Конституційного Суду України.

Охарактеризуйте вимоги до суддів Конституційного Суду України. Зверніть увагу, що суддя Конституційного Суду набуває повноважень з дня складення ним присяги на спеціальному пленарному засіданні Суду. Судді Конституційного Суду України при здійсненні своїх повноважень є незалежними та на них поширюється принцип недоторканності. Окресліть повноваження та гарантії діяльності суддів Конституційного Суду України.

Охарактеризуйте підстава припинення повноважень та звільнення з посади судді Конституційного Суду.

Конституційне провадження, тобто порядок розгляду Конституційним Судом справ включає в себе наступні стадії: звернення до КСУ у формі конституційного подання, конституційного звернення та конституційної скарги; відкриття провадження у справі або відмова у такому провадженні, яке ухвалюється в колегії суду, а в передбачених випадках вирішуються на засіданнях сенатів або Великої палати; підготовка справи до розгляду; розгляд справи в порядку письмового або усного провадження на пленарних засіданнях сенатів, Великої палати, ухвалення рішень та висновків Великою палатою та Сенатом Суду. Строк конституційного провадження не повинен перевищувати шість місяців, якщо інше не встановлено законом.

Детально охарактеризуйте кожну стадію конституційного провадження. Визначте підстави для визнання Конституційним Судом України правових актів неконституційними.

Розмежуйте конституційне подання, конституційне звернення, конституційну скаргу за змістом, суб'єктами їх подання, порядком та строками розгляду. Визначте підстави та особливості звернення до Конституційного Суду України фізичних та юридичних осіб.

Конституційний Суд ухвалює рішення, надає висновки, постановляє ухвали, видає забезпечувальні накази. Акти з питань, не пов'язаних із конституційним провадженням, Суд ухвалює у формі постанови. Зверніть увагу на вимоги, які висуваються до рішень та висновків Конституційного Суду, порядок їх оприлюднення та офіційного опублікування, виконання.

Семінарське заняття 16

Тема: Територіальний устрій України

Питання для усного опитування та дискусії:

- 16.1. Територія держави як об'єкт конституційно-правового регулювання. Державна територія України: поняття, склад.
- 16.2. Поняття та принципи (засади) територіального устрою України.
- 16.3. Система адміністративно-територіального устрою України.
- 16.4. Особливості правового статусу міста Києва.
- 16.5. Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим.
- 16.6. Особливості правового режиму тимчасово окупованої території України.

Практичні завдання

Завдання 1. Складіть таблицю видів адміністративно-територіальних одиниць України за різними критеріями:

Критерій класифікації	Види адміністративно-територіальних одиниць
За географічною ознакою	
За статусом	
За місцем в системі територіального устрою	
Інші критерії	

Завдання 2. Опрацюйте проекти законів про адміністративно-територіальний устрій, висловіть свої думки щодо їх позитивних та негативних аспектів.

Завдання 3. Опрацюйте Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15.01.1999 р., схематично зобразіть особливості організації державної влади та місцевого самоврядування в місті Києві.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: державний кордон, державна територія, державний устрій, територіальний устрій, адміністративно-територіальний устрій (поділ), адміністративно-територіальні одиниці, адміністративно-територіальна реформа, територіальна автономія.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Визначте поняття «територія» та окресліть суть цього поняття як об'єкта конституційно-правових відносин.

Державна територія – це просторові межі здійснення державної влади, частина сухопутного, повітряного, водного простору в межах державного кордону, на яку поширюється суверенітет відповідної держави. Охарактеризуйте склад державної території.

Державний устрій – одна з трьох характеристик форми держави, спосіб та загальні засади територіальної організації держави, заснований на принципах централізації або децентралізації державної влади. *Територіальний устрій (політико-територіальний устрій)* – внутрішня організація території держави, що визначає статус її територіальних одиниць, форму їх правових відносин між собою та державою в цілому з метою забезпечення найбільш оптимального вирішення завдань та функцій держави та суспільства. *Адміністративно-територіальний устрій (поділ)* – це проведений з урахуванням природно-історичних, економічних, національних та інших особливостей поділ території держави на окремі складові частини, відповідно до яких будується система органів державної влади та місцевого самоврядування з метою забезпечення їх практичної діяльності. Також розмежуйте поняття «національно-територіальний устрій» та «адміністративно-територіальний устрій».

Розкрийте зміст принципів територіального устрою: єдності та цілісності державної території; принцип поєднання централізації та децентралізації; принцип збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів.

Охарактеризуйте нормативно-правову базу, що регулює територіальний устрій України. Зверніть увагу, що в Україні мали місце спроби проведення територіальної реформи у 1997, 2005, 2009, 2018, 2019 роках, коли були розроблені та запропоновані відповідні законопроекти. Розкрийте стан проведення адміністративно-територіальної реформи в сучасних умовах. Опрацюйте зміст Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» від 28.07.2023 р. З'ясуйте основні тенденції реформування територіального устрою України.

Систему адміністративно-територіального устрою України складають адміністративно-територіальні одиниці: Автономна Республіка Крим, області, райони, два міста зі спеціальним статусом, міста, райони в містах, села, селища. Адміністративно-територіальні одиниці поділяються за географічною ознакою: на регіони та населенні пункти; за місцем в системі адміністративно-територіального устрою: територіальні одиниці вищого рівня (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь), територіальні одиниці

середнього рівня (міста з районним поділом, райони), територіальні одиниці базового рівня (села, селища, райони у містах). Охарактеризуйте особливості правового статусу різних адміністративно-територіальні одиниці, з'ясуйте кількісні показники наявних в Україні адміністративно-територіальні одиниці.

Охарактеризуйте правовий статус міст з особливим статусом. Зверніть увагу, що особливості статусу міста Києва обумовлені наступними аспектами: систему адміністративно-територіального устрою складають райони в містах, в яких створюються районні державні адміністрації в місті; наявний орган державної виконавчої влади на рівні міста – міська державна адміністрація, яка одночасно є виконавчим органом міської ради; глава міської адміністрації призначається Президентом України і це є особа, яка одночасно є міським головою тощо.

Утворення Автономної Республіки Крим пройшло ряд історичних етапів та набуло правового оформлення у 1995 році. З'ясуйте історичні події, зміст правових дій, які мали місце на кожному з цих етапів, нормативно-правову базу оформлення статусу Автономної Республіки Крим.

Автономна Республіка Крим – невід'ємна складова частина території України, що перебуває у її складі як адміністративно-територіальна автономія і яка не є носієм державного суверенітету, є засобом децентралізації державної влади в унітарній державі і дозволяє врахувати ряд історичних, національних, географічних та соціально-економічних особливостей території.

Проаналізуйте правовий режим тимчасово окупованої території України. Визначте особливості вирішення питань громадянства, реалізації прав громадян України, особливості здійснення повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування на тимчасово окупованій території України.

Семінарське заняття 17

Тема: Місцеве самоврядування в Україні

Питання для усного опитування та дискусії:

- 17.1. Поняття, юридична природа та правове регулювання місцевого самоврядування в Україні.
- 17.2. Поняття територіальної громади. Форми безпосереднього волевиявлення територіальної громади.
- 17.3. Система місцевого самоврядування в Україні:
 - 17.3.1. Сільські, селищні, міські ради: порядок формування, повноваження, структура, організація роботи.
 - 17.3.2. Особливості правового статусу обласних та районних рад.
 - 17.3.3. Сільський, селищний, міський голова: порядок обрання, повноваження, підстави дострокового припинення повноважень.
 - 17.3.4. Особливості правового статусу старости як посадової особи місцевого самоврядування.
 - 17.3.5. Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад: порядок формування, повноваження, структура, організація роботи.
- 17.4. Правовий статус депутатів місцевих рад.
- 17.5. Служба в органах місцевого самоврядування.

Практичні завдання

Завдання 1. Опрацюйте зміст Статуту територіальної громади (населеного пункту на власний вибір), визначте, які питання він регулює.

Завдання 2. З'ясуйте особливості застосування різних форм безпосереднього волевиявлення територіально громади, результати оформіть у таблицю:

Форма волевиявлення територіальної громади	Позитивні можливості застосування	Проблемні аспекти застосування
Місцевий референдум		

Загальні збори громадян за місцем проживання		
Місцеві ініціативи		
Громадські слухання		
Органи самоорганізації населення		

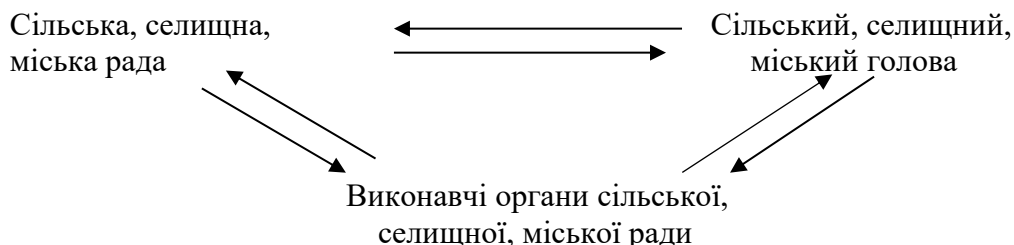
Завдання 3. Проведіть порівняльну характеристику місцевих рад за різними критеріями, оформіть у вигляді таблиці:

Критерій порівняльної характеристики	Сільські, міські ради	селищні, районні, обласні ради
Яка виборча система застосовується		
Правовий статус		
Структура		
Хто головує на засіданнях		
Інші критерії		

Завдання 4. Визначте, які акти приймають відповідні органи та посадові особи місцевого самоврядування, оформіть результати у вигляді таблиці:

Орган, посадова особа місцевого самоврядування	Який акт приймає
Сільська, селищна, міська рада	
Сільський, селищний, міський голова	
Районна, обласна рада	
Виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради	
Відділи та управління виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради	
Органи самоорганізації населення	

Завдання 5. Охарактеризуйте систему взаємозв'язків між органами:

Завдання 6. Розмежуйте підстави дострокового припинення повноважень депутатів місцевої ради:

З прийняттям рішення відповідної ради	Без прийняття рішення відповідної ради

Завдання 7. Розмежуйте вимоги та порядок направлення наступних форм реагування депутатів місцевих рад:

- депутатське звернення;
- депутатський запит;
- депутатське запитання.

Завдання 8. Визначте до якої категорії посад в органах місцевого самоврядування відносяться:

- Кам'янець-Подільський міський голова;
- завідувач відділу роботи зі зверненнями громадян виконавчого комітету Хмельницької міської ради;
- голова Вінницької обласної ради;
- голова Чемеровецької районної ради;
- головний спеціаліст департаменту освіти Житомирської міської ради;
- секретар Шепетівської міської ради Хмельницької області;

- консультант відділу організаційного, аналітичного та кадрового забезпечення виконавчого апарату Хмельницької обласної ради;
- заступник начальника управління житлово-комунального господарства Старокостянтинівської міської ради.

Завдання 9. З'ясуйте особливості дострокового припинення повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, оформіть в таблицю:

Критерії	Сільська, селищна, міська рада	Сільський, селищний, міський голова
Підстави припинення		
Суб'єкт ініціювання		
Хто може припинити повноваження		
Порядок припинення		
Наслідки		

Завдання 10. Дайте юридичну оцінку наступним ситуаціям.

10.1. Трускавецька міська рада прийняла рішення, яке міський голова відмовився підписувати. Які це буде мати правові наслідки?

10.2. Рішенням Стародубської селищної ради були припиненні повноваження селищного голови. Голова з прийнятим рішенням не погоджується. Який порядок дострокового припинення повноважень сільського, селищного, міського голови відповідною радою та який порядок оскарження такого рішення?

10.3. Дрогобицький міський голова протягом 3-х місяців був відсутній на роботі, свої повноваження не здійснював. Це викликало обурення в мешканців міста. Які дії може вчинити громада з метою дострокового припинення повноважень міського голови і в якому порядку?

10.4. Славутська міська рада протягом 2-х місяців не проводила сесії ради. Славутський міський голова видав розпорядження про дострокове припинення повноважень міської ради. Чи правомірні дії голови?

10.5. Голова Хмельницької обласної державної адміністрації видав розпорядження щодо продажу майна (будівлі гуртожитку), яке перебуває у власності територіальної громади міста Хмельницького. Який порядок оскарження цього розпорядження.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: місцеве самоврядування, державницька теорія місцевого самоврядування, громадська теорія місцевого самоврядування, основи місцевого самоврядування, територіальна громада, місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, органи самоорганізації населення, сільська, селищна, міська, районна, обласна ради, сільський, селищний, міський голова, староста, рішення ради, розпорядження голови, виконавчий комітет місцевої ради, делеговані повноваження, рішення ради, розпорядження голови, депутат місцевої ради, служба в органах місцевого самоврядування, дострокове припинення повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, відкликання депутатів місцевих рад.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Міське самоврядування розуміється як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Розкрийте історичні передумови становлення місцевого самоврядування в Україні.

Розтлумачте категорію місцевого самоврядування як засаду конституційного ладу України; як форму народовладдя; як спосіб організації публічної влади; як право територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення.

Поясніть юридичну природу місцевого самоврядування з точки зору державницької, громадської теорій, теорії муніципального дуалізму та інших теорій.

Принципи місцевого самоврядування – це вихідні, законодавчо визначені положення у відповідності з якими здійснюється функціонування місцевого самоврядування в Україні. Охарактеризуйте загальні та спеціальні принципи місцевого самоврядування. Акцентуйте увагу на засадах організаційної незалежності, матеріально-фінансової самостійності та децентралізації як підґрунті існування місцевого самоврядування.

Охарактеризуйте завдання місцевого самоврядування. Зверніть увагу, що основним завданням місцевого самоврядування слід вважати ефективне вирішення питань місцевого значення. Також виділяють і похідні завдання місцевого самоврядування.

Функції місцевого самоврядування – це основні, найбільш загальні і постійні напрями і види муніципальної діяльності, які виражають волю та інтереси відповідних територіальних громад та забезпечують вирішення питань місцевого значення. Виділяють об'єктні функції місцевого самоврядування: політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні; суб'єктні функції - залежно від органів та посадових осіб, які їх реалізують; функції, які визначаються за видами та методами муніципальної діяльності: бюджетно-фінансова, матеріально-технічна, інформаційна, функція планування розвитку відповідних територій, нормотворча, контрольна функції місцевого самоврядування. Розкрийте зміст перерахованих функцій місцевого самоврядування.

Важливими умовами повноцінності місцевого самоврядування є його правова, матеріально-фінансова, територіальна та організаційна основи. *Правову основу* складають міжнародно-правові, конституційні, законодавчі, локальні норми, що закріплюють та гарантують місцеве самоврядування в Україні. Проаналізуйте основні нормативно-правові акти, які регулюють місцеве самоврядування в Україні, визначте предмет правого регулювання статуту територіальної громади. *Матеріально-фінансова основа* ґрунтується на комунальній власності та системі місцевих бюджетів. *Територіальною основою* є система адміністративно-територіального устрою, відповідно до якого формується місцеве самоврядування в Україні. *Організаційна основа місцевого самоврядування* – це система органів та посадових осіб місцевого самоврядування, його кадрове забезпечення, правові, організаційні форми та методи здійснення місцевого самоврядування.

Первинним суб'єктом і основним носієм функцій місцевого самоврядування виступає *територіальна громада* – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Територіальні громади можуть об'єднуватись. Суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст. Об'єднана територіальна громада, адміністративним центром якої визначено місто, є міською територіальною громадою, центром якої визначено селище, - селищною, центром якої визначено село, - сільською.

Розкрийте порядок добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, добровільного приєднання до об'єднаної територіальної громади та особливості їх функціонування.

Формами безпосереднього волевиявлення територіальної громади є місцевий референдум; загальні збори за місцем проживання; органи самоорганізації населення; місцеві ініціативи; громадські слухання. Розкрийте зміст та порядок реалізації наведених форм волевиявлення територіальних громад. Також формами участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування є участь у виборах представницьких органів місцевого самоврядування та на посаду сільського, селищного, міського голови та служба в органах місцевого самоврядування.

Визначте поняття «система місцевого самоврядування» та відокремте її елементи. Розкрийте поняття «орган місцевого самоврядування» та охарактеризуйте його основні ознаки.

Сільські, селищні, міські ради є представницькими органами місцевого самоврядування, які представляють відповідні територіальні громади, здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування. У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради можуть утворюватися районні в місті ради.

Склад ради визначається у відповідності до закону пропорційно до кількості населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Виключна компетенція місцевих рад поділяється на внутрішньо організаційні повноваження (вирішення питань організації роботи ради), соціально-економічні повноваження, фінансово-бюджетні повноваження, повноваження у сфері земельних відносин та інші. Проаналізуйте зміст основних функцій та повноважень місцевих рад.

В складі ради формуються фракції (групи) депутатів місцевої ради, обирається секретар ради, який працює на постійній основі, утворюються постійні та тимчасові контрольні комісії ради. Розкрийте правовий статус, порядок формування, повноваження структурних елементів місцевих рад.

Організаційні аспекти діяльності місцевої ради визначаються Регламентом ради. Місцеві ради проводять свою роботу сесійно. Сесія скликається відповідним сільським, селищним, міським головою та складається з пленарних засідань ради, а також засідань її постійних комісій.

Проаналізуйте порядок скликання та проведення сесій місцевих рад. В межах своїх повноважень місцеві ради приймають рішення.

З'ясуйте особливості правового статусу районних в місті рад.

Обласні та районні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст у межах визначених повноважень. Окресліть особливості правового статусу обласних та районних рад.

Очолює обласну або районну раду голова ради, який обирається з числа депутатів на строк повноважень ради та працює на постійній основі. Обласні, районні ради не мають власних виконавчих органів, а реалізація їх рішень делегується відповідним обласним та районним державним адміністраціям. Районна, обласна рада можуть утворювати президію (колегію) ради, а правове, організаційне, інформаційне забезпечення її діяльності здійснює виконавчий апарат відповідної ради.

Проаналізуйте повноваження обласних та районних рад.

Сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідного села, селища, міста, який обирається відповідною територіальною громадою строком на п'ять років та здійснює свої повноваження на постійній основі. Визначте порядок набуття повноважень та підстави припинення повноважень сільського, селищного, міського голови.

Сільський, селищний, міський голова: представляє територіальну громаду, раду та її виконавчий комітет у відносинах з державними органами, іншими органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями тощо; є розпорядником бюджетних, позабюджетних цільових коштів, використовує їх за призначенням, визначеним радою; формує кількісний та якісний склад виконавчого комітету ради та очолює його; скликає сесії ради, проте, не входить до її складу; головує на засіданнях ради та підписує її рішення, підписує рішення виконавчого комітету ради; в межах своїх повноважень голова видає розпорядження.

Староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови. Староста представляє інтереси жителів відповідного села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради. Староста є членом виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради за посадою і працює в ньому на постійній основі, при здійсненні наданих повноважень староста є відповідальний і підзвітний раді та підконтрольний сільському, селищному, міському голові. Порядок організації роботи старости визначається Положенням про старосту, затвердженим сільською, селищною, міською радою. Повноваження старости можуть бути достроково припинені за рішенням відповідної ради.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад – це органи, які створюються сільськими, селищними, міськими радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування у межах, визначених законодавством. Виконавчими органами є виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи, які є підпорядкованими і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольні відповідним органам державної виконавчої влади.

Повноваження виконавчих органів носять переважно галузевий характер. Проаналізуйте власні та делеговані повноваження виконавчих органів в різних сферах.

Виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради утворюється відповідною радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови, який його і очолює. Основною формою роботи виконавчого комітету (виконкому) є його засідання. Визначте склад та повноваження виконавчого комітету місцевої ради.

Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші *органи самоорганізації населення* і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна. Окресліть правовий статус, порядок створення, організації та діяльності органи самоорганізації населення, що врегульовано спеціальним законом.

Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування – офіційний документ, прийнятий відповідним органом чи посадовою особою в межах предмета відання місцевого самоврядування, у визначеній процедурно-процесуальній формі, який спрямований на встановлення, зміну, доповнення або скасування правових норм. Рада в межах своїх повноважень приймає нормативні та інші акти у формі *рішень* більшістю депутатів від загального складу ради. Виконавчий комітет сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради в межах своїх повноважень приймає *рішення* більшістю голосів від загального складу виконавчого комітету. Сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної, обласної ради в межах своїх повноважень видає *розпорядження*. Розкрийте порядок прийняття, набрання чинності актами органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Депутат місцевої ради – це обраний строком на п'ять років населенням відповідного виборчого округу громадянин, який уповноважений представляти інтереси територіальної громади відповідно до законодавства України.

Повноваження депутатів місцевих рад розпочинаються з дня відкриття першої сесії відповідної ради з моменту офіційного оголошення підсумків виборів відповідною територіальною виборчою комісією і закінчуються в день відкриття першої сесії ради наступного скликання, крім передбачених законом випадків дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради або ради, до складу якої його обрано. Депутат місцевої ради (крім секретаря ради) здійснює свої повноваження, не пориваючи з виробничою або службовою діяльністю. Розкрийте також підстави дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради.

Депутат місцевої ради здійснює представницьку, політичну, нормотворчу, організаційну, інформаційну, контрольну функції, в тому числі реалізуючі право на депутатське звернення, депутатський запит та депутатське запитання. Охарактеризуйте повноваження депутата місцевої ради в раді, її органах та у виборчому окрузі.

Визначте зміст організаційних, матеріальних гарантій та гарантій трудових прав, які спрямовані на виконання повноважень депутатів місцевих рад.

Служба в органах місцевого самоврядування - це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування.

Посадами в органах місцевого самоврядування є: виборні посади, на які особи обираються територіальною громадою; виборні посади, на які особи обираються або затверджуються відповідною радою; посади, на які особи призначаються сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою.

Розкрийте основні принципи служби в органах місцевого самоврядування, відмежуйте цей вид публічної служби від державної служби. Визначте порядок прийняття на службу в органи місцевого самоврядування та обмеження, з цим пов'язанні, підстави припинення служби в органах місцевого самоврядування.

Окресліть класифікацію посад в органах місцевого самоврядування та присвоєння рангів службовцям органів місцевого самоврядування. Зверніть увагу, що в органах місцевого самоврядування встановлюється сім категорій посад та п'ятнадцять рангів посадових осіб

місцевого самоврядування. Охарактеризуйте основні права та обов'язки посадових осіб місцевого самоврядування.

Органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть *відповідальність* за свою діяльність перед територіальною громадою, державою, юридичними і фізичними особами. Формою такої відповідальності виступає дострокове припинення повноважень відповідного суб'єкта.

Підставами дострокового припинення повноважень місцевої ради є: прийняття рішень радою з порушенням Конституції та законів України, прав і свобод громадян, ігноруючи при цьому вимоги компетентних органів про приведення цих рішень у відповідність із законом; не проведення сесій ради без поважних причин у строки, встановленні законом, або не вирішення радою питань, віднесених до її відання. В цих випадках повноваження ради можуть бути припинені достроково за рішенням місцевого референдуму, або в наслідок призначення позачергових виборів до місцевої ради Верховною Радою України. Охарактеризуйте порядок дострокового припинення повноважень місцевих рад.

Повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути достроково припинені за рішенням місцевого референдуму або за рішенням відповідної ради, прийнятим шляхом таємного голосування не менш як двома третинами голосів депутатів від загального складу ради, у випадку, якщо він порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень.

Рішення про дострокове припинення повноважень органу самоорганізації населення приймається загальними зборами громадян, що утворили даний орган, або відповідною радою.

Гарантії прав місцевого самоврядування – це система економічних, політичних та правових умов та засобів, спрямованих на забезпечення ефективної реалізації завдань та функцій місцевого самоврядування. Гарантії прийнято поділяти на загальні та спеціально-правові, в тому числі до останніх відносять підзвітність і підконтрольність місцевих державних адміністрацій районним, обласним радам, обов'язковість актів і законних вимог органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Розкрийте зміст основних гарантій прав місцевого самоврядування.

Механізм захисту прав місцевого самоврядування в себе включає наступні елементи: судовий захист прав та інтересів місцевого самоврядування; цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів місцевого самоврядування.

1.4. Самостійна робота студентів

Самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом і виконується в позааудиторний час, передбачений тематичним планом навчальної дисципліни.

Під час вивчення навчальної дисципліни студенти повинні навчитися самостійно мислити, поглиблювати засвоєні теоретичні знання, опановувати практичні навички прийняття правових рішень. Відповіді на питання повинні бути законспектовані, їхнє викладення має бути стислим і чітким, обов'язковими є посилання на використані джерела. З метою самостійного визначення рівня засвоєння теоретичного матеріалу студентам пропонуються питання для самоконтролю набутих знань.

Форма контролю самостійної роботи – перевірка конспекту або обговорення на семінарському занятті. Питання, відведені для самостійного вивчення, виносяться на поточний і підсумковий семестровий контроль.

Питання для самостійного вивчення

Тема 1: Конституційне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна

1. Історія становлення конституційного права як галузі права до 1991 року та після здобуття незалежності.
2. Функції та принципи конституційного права України.
3. Вплив міжнародного права на систему джерел українського конституційного права.

4. Розвиток науки конституційного права: етапи, школи, основні пріоритети.
5. Функції та роль науки конституційного права України.
6. Тенденції розвитку сучасної науки конституційного права.
7. Конституційне право як навчальна дисципліна.

Питання для самоконтролю

- Охарактеризуйте етапи становлення конституційного права як галузі до 1991 року.
- Охарактеризуйте етапи розвитку конституційного права як галузі після 1991 року.
- Яке коло суспільних відносин регулюється галуззю конституційного права?
- Яке призначення та особливості галузі конституційного права України?
- Які функції виконує галузь конституційного права України?
- Як впливає міжнародне право на систему джерел українського конституційного права?
- Визначте поняття методології науки конституційного права України.
- Визначте етапи розвитку науки конституційного права.
- Які основні школи розвитку науки конституційного права України?
- Яку роль та функції виконує наука конституційного права України?
- Визначте сучасні пріоритети розвитку науки конституційного права України.
- Визначте поняття та предмет конституційного права України як навчальної дисципліни.

Тема 2: Основи вчення про Конституцію України

1. Класифікація конституцій, їх форма та структура.
2. Періодизація світового конституційного розвитку.
3. Об'єкт та межі конституційного регулювання.
4. Поняття, сутність та характерні ознаки конституціоналізму як політико-правового явища.
5. Зародження та розвиток конституціоналізму в Україні.
6. Конституціоналізм та конституційний лад України: співвідношення понять.
7. Система конституціоналізму.

Питання для самоконтролю

- Визначте поняття старих, нових та новітніх конституцій.
- Коли і в яких державах були прийняті перші конституції?
- Окресліть коло суспільних відносин, що регулюються конституцією держави.
- Охарактеризуйте суспільні відносини, які виступають об'єктом конституційного регулювання в Україні.
- Окресліть межі дії Конституції України в часі, в просторі та за колом осіб.
- Назвіть види конституцій за формою (структурою), ступенем узагальнення, терміном дії, способом прийняття, за порядком внесення змін, формою правління, політичного режиму, державного устрою.
- Охарактеризуйте Конституцію України за основними класифікаційними ознаками.
- Визначте поняття конституціоналізму.
- Порівняйте поняття конституціоналізм та конституційний лад.
- Визначте елементи системи конституціоналізму.

Тема 3: Загальні засади конституційного ладу України

1. Ознаки конституційного ладу України.
2. Захист конституційного ладу України.
3. Конституційні засади співвідношення національного та міжнародного права.
4. Конституційні засади державного суверенітету України.
5. Обмеження влади правом як засада конституційного ладу України.
6. Конституційний принцип поділу державної влади.
7. Принцип верховенства права в системі засад конституційного ладу України.
8. Ознаки України як правової та соціальної держави.
9. Політична, економічна та ідеологічна багатоманітність як засади конституційного ладу та громадянського суспільства.
10. Національна комісія зі стандартів державної мови.

11. Заходи захисту державної мови.
12. Завдання та повноваження Уповноваженого із захисту державної мови.
13. Порядок звернення та розгляду скарг Уповноваженим із захисту державної мови.
14. Здійснення державного контролю за застосуванням державної мови Уповноваженим із захисту державної мови.

Питання для самоконтролю

- Визначте поняття конституційного ладу.
- Розкрийте наступні ознаки конституційного ладу: суверенність, демократизм, гуманізм, реальність, системність, наступність конституційного ладу.
- Визначте поняття та елементи захисту конституційного ладу України.
- Розкрийте засади співвідношення національного та міжнародного права. Вплив міжнародного права на систему джерел українського конституційного права.
- Назвіть засади державного суверенітету України.
- Що означає принцип обмеження влади правом як засада конституційного ладу України?
- Розкрийте конституційний принцип поділу державної влади.
- Розмежуйте принципи верховенства права і верховенства закону в системі засад конституційного ладу України.
- Назвіть ознаки, які характеризують Україну як правову державу.
- Назвіть ознаки, які характеризують Україну як соціальну державу.
- Які заходи забезпечення стандартів державної мови реалізує Національна комісія зі стандартів державної мови
- Розкрийте повноваження та порядок роботи Національної комісії зі стандартів державної мови.
- Які завдання та повноваження Уповноваженого із захисту державної мови?
- Який порядок звернення до Уповноваженого із захисту державної мови?
- Який порядок розгляду скарг Уповноваженим із захисту державної мови?
- Розкрийте інші форми здійснення державного контролю за застосуванням державної мови Уповноваженим із захисту державної мови.

Тема 4: Конституція України та громадянське суспільство

1. Поняття та елементи громадянського суспільства в Україні. Сфери дії громадянського суспільства.
2. Взаємозв'язок держави та громадянського суспільства.
3. Принципи та обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій та громадських об'єднань.
4. Порядок утворення та легалізації політичних партій і громадських об'єднань.
5. Права та діяльність політичних партій та громадських об'єднань.
6. Припинення діяльності громадських формувань.
7. Державний контроль за діяльністю політичних партій.
8. Відповідальність громадських формувань.
9. Особливості створення та функціонування релігійних організацій в Україні.

Питання для самоконтролю

- Визначте поняття громадянського суспільства, окресліть сфери його дії.
- Як взаємно впливають один на одного держава та громадянське суспільство?
- Розкрийте зміст конституційного права громадян України на об'єднання.
- Дайте визначення політичних партій, громадських організацій та громадських спілок.
- Розкрийте конституційні гарантії реалізації права на об'єднання.
- Охарактеризуйте принципи та обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій та громадських об'єднань.
- Який порядок утворення та легалізації політичних партій?
- Який порядок утворення та легалізації громадських об'єднань?
- Охарактеризуйте права політичних партій та громадських об'єднань.

- Які підстави припинення громадських формувань?
- Який порядок здійснення державного контролю за діяльністю політичних партій?
- Які підстави та порядок заборони політичних партій та громадських об'єднань?
- Розкрийте особливості створення та функціонування релігійних організацій в Україні.

Тема 5: Основи правового статусу людини і громадянина в Україні

1. Концепції (підходи) щодо правового статусу особи.
2. Межі конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні.
3. Поняття «людина», «особа», «громадянин», як конституційно-правові категорії.
4. Правові основи державної політики щодо українців, які проживають за кордоном (для підготовки цього питання опрацювати Закон України «Про закордонних українців» від 04.03.2004 р. в ред. від 09.02.2012 р.
5. Становлення та розвиток інституту громадянства в Україні.
6. Належність до громадянства України.
7. Документи, що підтверджують громадянство України.
8. Особливості набуття громадянства дітьми.
9. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства.
10. Порядок подання документів для набуття та у разі припинення громадянства України.
11. Проведення за заявами і поданнями з питань громадянства України органами Державної міграційної служби України.
12. Проведення за заявами і поданнями з питань громадянства України дипломатичними представництвами та консульськими установами України.
13. Порядок розгляду Державною міграційною службою України, її територіальними органами та територіальними підрозділами, Міністерством закордонних справ України, дипломатичними представництвами та консульськими установами України заяв і подань з питань громадянства України, рішення за якими приймає Президент України.
14. Комісія при Президентові України з питань громадянства: правовий статус, організація роботи.
15. Порядок виконання прийнятих рішень з питань громадянства.
16. Підстави для перебування іноземців та осіб без громадянства на території України.
17. В'їзд в Україну та виїзд з України іноземців та осіб без громадянства.
18. Відповідальність іноземців та осіб без громадянства.
19. Порядок звернення, оформлення документів, розгляду заяв та прийняття рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.
20. Права та обов'язки біженців та осіб, які потребують додаткового захисту.
21. Порядок надання та правовий статус осіб, яким надано тимчасовий захист.
22. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб.

Питання для самоконтролю

- Розкрийте поняття правового статусу особи у широкому та вузькому значенні.
- Визначте можливі, законні випадки обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні.
- Сформулюйте поняття «людина», «особа», «громадянин», «іноземець», «особа без громадянства», «біженець», «особа, яка потребує додаткового захисту», «особа, яка потребує тимчасового захисту».
- Визначте етапи нормативного регулювання інституту громадянства в Україні.
- На кого розповсюджується принцип належності до громадянства України?
- Які документи підтверджують громадянство України.
- Які правила застосовуються при зміні громадянства дітей внаслідок їх виходу, прийняття, поновлення у громадянстві?
- З якого віку вихід з громадянства дитини здійснюється за її волевиявленням?
- Назвіть повноваження Президента України у вирішенні питань громадянства.
- Визначте повноваження Комісії з питань громадянства при Президентові України.
- Окресліть повноваження Державної міграційної служби України та її територіальних

- органів, Міністерства закордонних справ України у вирішенні питань громадянства.
- Які документи подаються для набуття громадянства України та у разі припинення громадянства України?
 - Які особливості провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України, рішення за якими приймаються територіальними органами Державної міграційної служби України?
 - Які особливості провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України, рішення за якими приймаються дипломатичними представництвами та консульськими установами України?
 - Який порядок розгляду Державною міграційною службою України, її територіальними органами та територіальними підрозділами заяв і подань з питань громадянства України, рішення за якими приймає Президент України?
 - Який порядок розгляду Міністерством закордонних справ України, дипломатичними представництвами та консульськими установами України заяв і подань з питань громадянства України, рішення за якими приймає Президент України.
 - Який порядок формування та повноваження Комісії при Президентові України з питань громадянства?
 - Розкрийте порядок розгляду заяв і подань з питань громадянства Комісією при Президентові України з питань громадянства та прийняття Президентом України рішень з питань громадянства України.
 - Який порядок виконання прийнятих рішень з питань громадянства?
 - На яких підставах можуть перебувати іноземці та особи без громадянства на території України?
 - Який порядок видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання?
 - Розмежуйте добровільне повернення, примусове повернення та примусове видворення іноземців та осіб без громадянства в країну походження або третю країну як заходи їх відповідальності.
 - Розкрийте порядок звернення, оформлення документів, розгляду заяв та прийняття рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.
 - Охарактеризуйте права та обов'язки біженців та осіб, які потребують додаткового захисту.
 - Які підстави та порядок надання тимчасового захисті?
 - Охарактеризуйте права та обов'язки осіб, яким надано тимчасовий захист.
 - Розкрийте поняття статусу внутрішньо переміщеної особи, порядок його надання.
 - Охарактеризуйте права та обов'язки внутрішньо переміщених осіб.

Тема 6: Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні

1. Історія становлення та нормативного закріплення прав людини.
2. Загальні гарантії прав та свобод людини і громадянина.
3. Органи судової та виконавчої гілок влади в механізмі захисту прав людини.
4. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: призначення на посаду, звільнення з посади та припинення повноважень.
5. Права та обов'язки Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
6. Порядок подання та розгляду звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Питання для самоконтролю

- Визначте поняття «покоління» прав людини.
- Назвіть нормативно-правові акти, в яких вперше були унормовані права людини.
- Дайте визначення гарантії прав людини. Охарактеризуйте політичні, соціально-економічні, ідеологічні, організаційні гарантії прав людини і громадянина.
- Визначте роль судових органів, в томі числі Конституційного Суду України в механізмі захисту прав людини.

- Окресліть роль Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади у захисті прав людини і громадянина.
- Розкрийте порядок призначення на посаду, звільнення з посади та припинення повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
- Охарактеризуйте права та обов'язки Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
- Який порядок подання та розгляду звернень до Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини?

Тема 8: Форми безпосередньої демократії в Україні

1. Суб'єкти виборчого процесу.
2. Система територіальної організації виборів.
3. Виборчі комісії.
4. Статус Центральної виборчої комісії.
5. Державний реєстр виборців.
6. Списки виборців: порядок складання та уточнення.
7. Передвиборна агітація.
8. Офіційні спостерігачі.
9. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються виборчого процесу.
10. Територіальна організація виборів Президента України.
11. Виборчі комісії з виборів Президента України.
12. Фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки і проведення виборів Президента України.
13. Висування та реєстрація кандидатів на пост Президента України.
14. Особливості інформаційного забезпечення виборів Президента України та передвиборної агітації.
15. Проведення голосування, встановлення результатів виборів Президента України.
16. Повторні та позачергові вибори Президента України.
17. Територіальна організація виборів народних депутатів України.
18. Виборчі комісії з виборів народних депутатів України.
19. Фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки і проведення виборів народних депутатів України.
20. Висування і реєстрація кандидатів у народні депутати України.
21. Проведення голосування, встановлення результатів виборів народних депутатів України.
22. Територіальна організація місцевих виборів.
23. Виборчі комісії з місцевих виборів.
24. Фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення місцевих виборів.
25. Висування та реєстрація кандидатів на місцевих виборах.
26. Особливості інформаційного забезпечення на місцевих виборах.
27. Проведення голосування на місцевих виборах.
28. Встановлення підсумків голосування та результатів місцевих виборів.
29. Заміщення депутатів, позачергові, повторні, проміжні, додаткові та перші місцеві вибори.
30. Порядок організації і проведення всеукраїнського та місцевих референдумів.

Питання для самоконтролю

- Хто є суб'єктом виборчого процесу на відповідних виборів?
- Які елементи складають систему територіальної організації виборів?
- Який порядок утворення виборчих дільниць?
- Визначте поняття «державна влада», «політична влада».
- Назвіть види виборчих комісій.
- Охарактеризуйте статус виборчих комісій.
- Які вимоги, які висуваються до членів виборчої комісії?

- Розрийте права та обов'язки члена виборчої комісії.
- Які засади організації роботи виборчих комісій?
- Визначте статус Центральної виборчої комісії та її роль в організації та проведенні виборів.
- Визначте поняття Державного реєстру виборців, розкрийте його завдання.
- Які органи відносяться до органів адміністрування та органів ведення Державного реєстру виборців?
- Охарактеризуйте порядок ведення Державного реєстру виборців та використання його персональних даних.
- Який порядок складання попередніх списків виборців?
- Який порядок ознайомлення виборців із попереднім списком виборців?
- Який порядок уточнення списку виборців?
- Визначте поняття передвиборної агітації та розкрийте її форми.
- Визначте поняття офіційного спостерігача.
- Хто не може бути офіційним спостерігачем?
- Коли починаються та припиняються повноваження офіційних спостерігачів?
- Які їх права та обов'язки офіційних спостерігачів?
- Які особливості правового статусу офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій, громадських організацій.
- Які рішення, дії чи бездіяльності, що стосуються виборчого процесу, можуть бути оскаржені до суду?
- Які рішення, дії чи бездіяльності, що стосуються виборчого процесу, можуть бути оскаржені до виборчої комісії?
- Розкрийте порядок оскарження рішення, дії чи бездіяльності, що стосуються виборчого процесу.
- Які строки подання скарги до виборчої комісії та строки її розгляду, вимоги до змісту і форми скарги?
- Охарактеризуйте процедуру розгляду скарги виборчою комісією та прийняття рішення за результатом розгляду скарги.
- Який порядок утворення територіальні виборчі округи на виборах Президента України?
- Які види виборчих дільниць використовуються на виборах Президента України?
- Які система виборчих комісій утворюється на виборах Президента України?
- Розкрийте порядок утворення виборчих комісій на виборах Президента України.
- Розкрийте повноваження виборчих комісії на виборах Президента України.
- Охарактеризуйте засадами фінансування виборів Президента України, утворення та функціонування виборчого фонду кандидата на пост Президента України.
- Який порядок висування кандидатів на пост Президента України?
- Розкрийте порядок реєстрація кандидата на пост Президента України.
- З'ясуйте особливості передвиборної агітації на виборах Президента України.
- Розкрийте порядок організація і порядок голосування у день виборів Президента України.
- Який порядок підрахунку голосів на виборчій дільниці та складання протоколу про підрахунок голосів виборців?
- Розкрийте порядок встановлення результатів виборів Президента України Центральною виборчою комісією.
- Який порядок призначення повторного голосування?
- Розмежуйте особливості проведення повторних та позачергових виборів Президента України.
- Що складає систему територіальної організації виборів народних депутатів?
- Яка кількість виборчих регіонів утворюється на виборах народних депутатів?
- Які система виборчих комісій утворюється на виборах народних депутатів?
- Розкрийте порядок утворення виборчих комісій на виборах народних депутатів.
- Розкрийте повноваження виборчих комісії на виборах народних депутатів.
- Ознайомтесь з засадами фінансування виборів народних депутатів України.
- Який порядок висування кандидатів у народні депутати України?
- Розкрийте порядок реєстрація кандидатів у народні депутати України.

- Розкрийте особливості підготовки та організації голосування на виборах народних депутатів України.
- Який порядок підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування та результатів виборів народних депутатів України?
- Які види виборчих округів утворюються на місцевих виборах?
- Яка система виборчих комісій забезпечує підготовку та проведення місцевих виборів?
- З'ясуйте порядок утворення та кількісний склад дільничних виборчих комісій
- Охарактеризуйте повноваження територіальних та дільничних виборчих комісій.
- Які засади фінансового і матеріально-технічного забезпечення підготовки та проведення місцевих виборів, формування та використання виборчих фондів організацій партій, кандидатів у депутати?
- Який порядок висування кандидатів у депутати місцевих рад, на посаду сільського, селищного, міського голови, старости села, селища?
- Які особливості інформаційного забезпечення місцевих виборів?
- Розкрийте особливості підготовки, організації голосування у день проведення місцевих виборів.
- Який порядок підрахунку голосів на виборчій дільниці на місцевих виборах?
- Який порядок встановлення результату виборів на місцевих виборах.
- Розкрийте особливості заміщення депутатів, проведення позачергових, повторних, проміжних, додаткових та перших місцевих виборів.
- Який стан правового регулювання організації і проведення всеукраїнського та місцевих референдумів?

Тема 8: Верховна Рада України

1. Розмежування понять державної влади та політичної влади.
2. Конституційні принципи організації та діяльності органів державної влади в Україні.
3. Правова природа парламенту, поняття та становлення парламентаризму в Україні.
4. Загальна характеристика Регламенту Верховної Ради України.
5. Поняття та класифікація законів.
6. Права народного депутата України у взаємовідносинах із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян України та іноземних держав.
7. Права народного депутата України у взаємовідносинах із засобами масової інформації, на забезпечення інформацією та на її використання.
8. Соціально-економічні та матеріально-фінансові гарантії прав народного депутата України при виконанні депутатських повноважень та після їх припинення.
9. Особливості організації та проведення першої сесії Верховної Ради України нового скликання.
10. Планування роботи Верховної Ради України.
11. Обов'язки, права та відповідальність головуєчого на пленарному засіданні Верховної Ради України.
12. Пленарні засідання Верховної Ради України: організація, ведення, порядок розгляду питань.
13. Апарат Верховної Ради України.
14. Вимоги до оформлення законопроектів, проектів інших актів, поняття та перелік супровідних документів до законопроекту.
15. Особливості прийняття постанов та інших актів Верховної Ради України.
16. Особливості прийняття рішень Верховної Ради України з процедурних питань
17. Розгляд Верховної Ради України питань за спеціальними процедурами: перелік, особливості.

Питання для самоконтролю

- Визначте поняття «державна влада», «політична влада».

- Охарактеризуйте ознаки державної влади.
- Визначте поняття «орган державної влади».
- Розкрийте зміст наступних принципів організації та діяльності органів державної влади: принцип суверенності та єдності державної влади, принцип поділу влади, принцип законності, принцип участі громадян у формуванні органів державної влади, принцип унітаризму та інших.
- Визначте поняття та передумови зародження та розвитку парламентаризму.
- Коли був прийнятий і з якої кількості структурних частин складається Регламент Верховної Ради України?
- Яке коло питань регулює Регламент Верховної Ради України?
- Визначте поняття «закону».
- Розмежуйте закони конституційні, органічні, звичайні.
- Які права має народний депутат України у взаємовідносинах із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян України, іноземними державами, із засобами масової інформації, на забезпечення інформацією та на її використання?
- Охарактеризуйте гарантії трудових прав народного депутата України при виконанні депутатських повноважень та після їх припинення.
- В чому полягає право народного депутата України на транспортне забезпечення.
- Що в себе включає забезпечення народному депутату України умов для виконання депутатських повноважень?
- Чи звільняється народний депутат України від призову на військову службу або збори?
- Фінансування яких видатків пов'язаних з депутатською діяльністю, передбачено законом.
- В чому полягає фінансове, медичне та соціально-побутове забезпечення народного депутата України?
- Які особливості та послідовність організації та проведення першої сесії Верховної Ради України нового скликання?
- Який порядок складання календарного плану роботи сесії Верховної Ради України, плану законопроектної роботи Верховної Ради України?
- Як складається, затверджується порядок денний сесії Верховної Ради України та вносяться до нього зміни?
- Як формується розклад пленарних засідань сесії Верховної Ради України?
- Назвіть обов'язки, права та відповідальність головуючого на пленарному засіданні Верховної Ради України.
- Який порядок виспугів і надання слова на пленарних засіданнях Верховної Ради України?
- Як формується, які завдання та засади діяльності Апарату Верховної Ради України?
- Назвіть вимоги до оформлення законопроектів, проектів інших актів Верховної Ради України.
- Які супровідні документи додаються до законопроекту?
- В чому полягають особливості прийняття постанов та інших актів Верховної Ради України?
- Як приймаються рішення Верховної Ради України з процедурних питань?
- Перелік яких питань Верховна Рада України розглядає за спеціальними процедурами.

Тема 9: Президент України

1. Становлення інституту президента в Україні
2. Порядок проведення Верховною Радою України урочистого засідання з приводу складення присяги українському народові новообраним Президентом України (відповідно до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»).
3. Порядок дострокового припинення повноважень Президента України у зв'язку з неспроможністю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я (відповідно до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»).

4. Правовий статус Ради національної безпеки і оборони України (необхідно опрацювати Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»).
5. Питання, які оформляються указами та розпорядженнями Президента України.
6. Внесення проектів актів Президента України: суб'єкти, супровідні документи, порядок.
7. Завдання, повноваження та права Офісу Президента України.
8. Склад Офісу Президента України.
9. Повноваження Керівника Офісу Президента України
10. Повноваження Першого помічника Президента України, помічника Президента України.
11. Повноваження Керівника Апарату Офісу Президента України.

Питання для самоконтролю

- Які передумови запровадження інституту президента в Україні?
- Визначте порядок формування, склад та повноваження Ради національної безпеки і оборони України.
- Який порядок проведення Верховною Радою України урочистого засідання з приводу складення присяги українському народові новообраним Президентом України?
- Який порядок дострокового припинення повноважень Президента України у зв'язку з неспроможністю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я?
- Які рішення Президента України оформляються указами?
- Які рішення Президента України оформляються розпорядженнями?
- Хто вносить проекти актів Президента України?
- Який порядок внесення проектів актів Президента України?
- Якими повноваженнями наділений Офіс Президента України відповідно до покладених на нього завдань?
- Які права має Офіс Президента України для виконання покладених на нього завдань?
- Який порядок призначення посадових осіб Офісу Президента України?
- Які повноваження Керівника Офісу Президента України, Першого помічника Президента України та помічника Президента України, Керівника Апарату Офісу Президента України?

Тема 10: Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади

1. Функції виконавчої влади.
2. Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з Президентом України.
3. Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з Верховною Радою України, сформованими нею органами та народними депутатами України.
4. Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з органами виконавчої влади.
5. Відносини Кабінету Міністрів України з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями.
6. Повноваження Прем'єр-міністра України.
7. Повноваження Першого віце-прем'єр-міністра України, віце-прем'єр-міністрів України.
8. Повноваження міністра України.
9. Секретаріат Кабінету Міністрів України: завдання, структура. Державний секретар Кабінету Міністрів України.
10. Порядок підготовка проектів актів Кабінету Міністрів України.
11. Акти місцевих державних адміністрацій.
12. Організаційні аспекти діяльності місцевих державних адміністрацій.
13. Апарат місцевих державних адміністрацій.

Питання для самоконтролю

- Розкрийте соціально-політичну, правозастосовчу, правоохоронну, координаційну функції виконавчої влади, функцію державного регулювання, контролю та нагляду.
- Які повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з Президентом України?
- Який порядок здійснення Кабінетом Міністрів України права законодавчої ініціативи?
- Розкрийте повноваження Кабінету Міністрів України під час розгляду питань Верховною Радою України.

- Який порядок інформування Верховної Ради України про діяльність Кабінету Міністрів України?
- Які повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади?
- Які повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з місцевими державними адміністраціями?
- Які повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з державними господарськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями?
- Які засади взаємовідносин Кабінету Міністрів України з Конституційним Судом України, органами судової влади, з органами місцевого самоврядування.
- Розкрийте повноваження Прем'єр-міністра України.
- Визначте порядок формування, склад, структуру та повноваження Секретаріату Кабінету Міністрів України.
- Який порядок призначення Державного секретаря Кабінету Міністрів України.
- Які завдання виконує Державний секретар Кабінету Міністрів України.
- Який порядок підготовки та внесення проектів актів Кабінету Міністрів України.
- Які повноваження голів місцевих державних адміністрацій?
- Який порядок підготовки та видання розпоряджень голів і наказів керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій?
- Який порядок організації діяльності структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій?
- Які завдання виконує апарат місцевої державної адміністрації?

Тема 11: Конституційно-правові засади функціонування судової влади в Україні

1. Соціальне призначення судової влади в Україні.
2. Порядок призначення та обрання на посаду судді.
3. Правовий статус присяжного.
4. Підстави для звільнення судді.
5. Підстави припинення повноважень судді.
6. Матеріально-фінансове забезпечення суддів.
7. Конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя.
8. Суддівське самоврядування: завдання, організаційні форми.

Питання для самоконтролю

- Розкрийте роль та призначення судової влади в Україні.
- Розкрийте порядок обрання на посаду судді.
- Розмежуйте підстави для звільнення судді та підстави для припинення повноважень судді.
- Як формується список присяжних
- Які вимоги до присяжного визначенні законом?
- Які гарантії прав присяжних?
- Як визначається розмір суддівської винагороди?
- Ознайомтесь з видами та порядком забезпечення суддів.
- Розкрийте статус Вищої ради правосуддя.
- Які завдання виконує суддівське самоврядування?
- В яких організаційних формах здійснюється суддівське самоврядування?

Тема 12: Конституційний Суд України

1. Порядок призначення суддів Конституційного Суду України Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів.
2. Підстави припинення та звільнення з посади судді Конституційного Суду України.
3. Гарантії діяльності судді Конституційного Суду України.
4. Особливості провадження у справах щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою.

5. Особливості провадження у справах щодо відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою.
6. Вимоги до рішень та висновків Конституційного Суду України.
7. Юридична позиція Конституційного Суду України.

Питання для самоконтролю

- Який порядок призначення суддів Конституційного Суду України Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів.
- Розмежуйте підстави припинення та звільнення з посади судді Конституційного Суду України.
- Розкрийте зміст принципу незалежності і недоторканності судді Конституційного Суду України.
- Який порядок затримання, утримування під вартою чи арешт судді Конституційного Суду України?
- Які матеріально-фінансові гарантії діяльності суддів Конституційного Суду України визначені законом.
- Розкрийте особливості конституційного провадження по окремих категоріям справ.
- Яким вимогам повинні відповідати рішення та висновки Конституційного Суду України.
- Розкрийте зміст та порядок викладу юридичної позиції Конституційного Суду України.

Тема 13: Територіальний устрій України

1. Територія держави як об'єкт конституційно-правового регулювання.
2. Державна територія України: поняття, склад.
3. Державний кордон України: поняття, порядок демаркації та делімітації, стан нормативного закріплення.
4. Конституційні принципи розмежування повноважень України та Автономної Республіки Крим.

Питання для самоконтролю

- Визначте поняття державної території.
- Визначте елементи складу державної території.
- Охарактеризуйте стан нормативного унормування державного кордону України.
- Назвіть конституційні предмети відання Автономної Республіки Крим.

Тема 14: Місцеве самоврядування в Україні

1. Історія становлення місцевого самоврядування в Україні.
2. Теорії місцевого самоврядування.
3. Матеріально-фінансова, територіальна та організаційна основи місцевого самоврядування в Україні.
4. Принципи (загальні та спеціальні) місцевого самоврядування в Україні.
5. Завдання та функції місцевого самоврядування в Україні.
6. Порядок об'єднання територіальних громад.
7. Органи самоорганізації населення як елемент системи місцевого самоврядування в Україні.
8. Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування.
9. Правовий статус посадових осіб місцевого самоврядування в Україні.
10. Прийняття, проходження та припинення служби в органах місцевого самоврядування в Україні.
11. Гарантії та захист прав місцевого самоврядування в Україні.

Питання для самоконтролю

- Визначте етапи становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні.
- Охарактеризуйте зміст державницької теорії місцевого самоврядування.

- Охарактеризуйте зміст громадівської теорії місцевого самоврядування.
- В чому полягає зміст теорії муніципального дуалізму?
- Що виступає матеріально-фінансовою основою місцевого самоврядування в Україні?
- Що є територіальною основою місцевого самоврядування в Україні?
- Охарактеризуйте організаційну основу місцевого самоврядування в Україні.
- Розкрийте організаційні основи місцевого самоврядування в Україні.
- Охарактеризуйте загальні та спеціальні принципи місцевого самоврядування.
- Розкрийте засади організаційної незалежності, матеріально-фінансової самостійності та децентралізації як принципів місцевого самоврядування.
- Яке основне та похідні завдання місцевого самоврядування в Україні.
- Назвіть та розкрийте зміст об'єктних, суб'єктних функцій місцевого самоврядування
- Розкрийте зміст функцій місцевого самоврядування, які визначаються за видами та методами муніципальної діяльності: бюджетно-фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, функції планування розвитку відповідних територій, нормотворчої, контрольної.
- Хто є суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад?
- Розкрийте порядок добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, добровільного приєднання до об'єднаної територіальної громади та особливості їх функціонування.
- Розкрийте поняття органу самоорганізації населення та передумови їх створення.
- Який порядок створення та легалізації органу самоорганізації населення?
- Розкрийте повноваження органів самоорганізації населення.
- Якою є форма роботи органу самоорганізації населення?
- Розкрийте засади організації роботи органу самоорганізації населення.
- Окресліть порядок прийняття, набрання чинності актами органів та посадових осіб місцевого самоврядування.
- Розкрийте правовий статус посадових осіб місцевого самоврядування (основні права, обов'язки посадових осіб місцевого самоврядування).
- Який порядок прийняття на службу в органах місцевого самоврядування?
- Які категорії посад та ранги посадових осіб встановленні в органах місцевого самоврядування?
- Який порядок припинення служби в органах місцевого самоврядування?
- Розкрийте зміст загальних та спеціально-правових гарантій місцевого самоврядування в Україні.
- Розмежуйте судовий, адміністративно-правовий, цивільно-правовий захист прав та інтересів місцевого самоврядування.

Література до конкретних тем самостійної роботи наведена в кінці методичних рекомендацій.

1.5. Індивідуальні завдання

1.5.1. Умови виконання завдань

Індивідуальне навчально-дослідне завдання студентів з дисципліни «Конституційне право України» виконується у межах годин, відведених для самостійної роботи студента.

Формами виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань студентами денної форми навчання є курсова робота, наукові роботи, реферати, практичні завдання.

Тема ІНДЗ у формі курсової роботи обирається самостійно студентом. Вимоги до написання, оформлення та захисту курсових робіт визначенні Методичними рекомендаціями до виконання курсових робіт.

Тема ІНДЗ у формі реферату обирається студентом добровільно або закріплюється за студентом викладачем протягом семестру і виконується за ustalеними вимогами.

Тема ІНДЗ у формі науково-дослідної роботи обирається студентом добровільно і закріплюється за студентом викладачем на початку семестру.

Підготовка ІНДЗ у формі науково-дослідної роботи передбачає:

- підбір та опрацювання літератури за темою;
- складання плану роботи (вступ, *перше питання* - розкриття теоретичних аспектів проблеми, *друге питання* - аналіз фактичних та статистичних даних, висновки, список використаної літератури та інформаційних джерел);
- виклад основних ідей та пропозицій автора;
- презентація ІНДЗ на семінарських заняттях (виступ до 5 хвилин).

Виконання ІНДЗ у форм практичного завдання передбачає складання оглядів літератури, підготовку проектів нормативно-правових, правозастосовчих актів та виконання інших завдань. Практичне завдання обирається студентом добровільно або закріплюється за студентом викладачем протягом семестру і виконується за визначеними вимогами.

1.5.2. Темі індивідуальних завдань

1.5.2.1. Темі курсових робіт

1. Конституційно-правова відповідальність: загальна характеристика.
2. Функції та юридичні властивості Конституції України.
3. Порядок та практика внесення змін до Конституції України.
4. Поняття та загальні засади конституційного ладу України.
5. Забезпечення функціонування української мови як державної.
6. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні.
7. Громадські об'єднання як суб'єкти конституційно-правових відносин.
8. Конституційно-правовий статус політичних партій в Україні.
9. Громадянство України: поняття та принципи.
10. Підстави набуття громадянства України.
11. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства.
12. Відповідальність іноземців та осіб без громадянства в Україні.
13. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб.
14. Конституційні особисті (громадянські) права та свободи людини і громадянина.
15. Конституційні політичні права та свободи людини і громадянина.
16. Конституційні економічні і соціальні права та свободи людини і громадянина.
17. Конституційні культурні і екологічні права та свободи людини і громадянина.
18. Конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні.
19. Правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
20. Поняття та принципи виборчого права.
21. Види виборчих систем та їх застосування в Україні.
22. Поняття та правовий статус виборчих комісій в Україні.
23. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються виборчого процесу.
24. Державний реєстр виборців: загальна характеристика.
25. Загальні положення проведення виборів Президента України.

26. Загальні положення проведення виборів народних депутатів України.
27. Загальні положення проведення місцевих виборів.
28. Функції та повноваження Верховної Ради України.
29. Правовий статус комітетів та комісій Верховної Ради України.
30. Організація роботи Верховної Ради України.
31. Законодавча процедура.
32. Конституційно-правовий статус народного депутата України.
33. Функції та повноваження Президента України.
34. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень Президента України.
35. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України.
36. Правовий статус місцевих державних адміністрацій.
37. Конституційно-правові основи судової влади в Україні.
38. Конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя.
39. Статус та повноваження Конституційного Суду України.
40. Конституційне провадження: поняття та стадії.
41. Роль Конституційного Суду України в забезпеченні прав та свобод людини.
42. Конституційні основи територіального устрою України.
43. Правова природа та основи місцевого самоврядування в Україні.
44. Поняття та форми безпосереднього волевиявлення територіальних громад в Україні.
45. Порядок та практика об'єднання територіальних громад в Україні.
46. Представницькі органи місцевого самоврядування в Україні.
47. Правовий статус сільських, селищних, міських голів.
48. Правовий статус депутатів місцевих рад.
49. Служба в органах місцевого самоврядування.
50. Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальною громадою, державою, фізичними та юридичними особами.

1.5.2.2. Темі рефератів

1. Становлення та розвиток конституційного права як галузі права в Україні (до 1991 року).
2. Розвиток науки конституційного права в Україні в дорадянський період.
3. Розвиток науки конституційного права в Україні в радянський період.
4. Розвиток науки конституційного права України після здобуття незалежності.
5. Видатні українські вчені-конституціоналісти.
6. Предмет конституційного права України.
7. Функції конституційного права України.
8. Інститути конституційного права України.
9. Класифікація конституційно-правових норм.
10. Конституційно-правові відносини: поняття та особливості.
11. Юридичні факти в конституційному праві України.
12. Суб'єкти конституційно-правової відповідальності.
13. Система джерел конституційного права України.
14. Закон як джерело конституційного права України.
15. Поняття конституціоналізму як політико-правового явища.
16. Об'єкт та межі конституційного регулювання.
17. Характеристика форми української держави.
18. Заходи захисту державної мови в Україні.
19. Уповноважений із захисту державної мови.
20. Обмеження щодо утворення і діяльності громадських формувань.
21. Державний контроль за діяльністю політичних партій.
22. Відповідальність громадських формувань.
23. Поняття та види правового статусу людини і громадянина в Україні.
24. Поняття прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина.
25. Межі конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні.

26. Зміна громадянства дітей.
27. Підстави та порядок припинення громадянства України.
28. Комісія при Президентові України з питань громадянства: статус, організація роботи.
29. Повноваження Державної міграційної служби України у вирішенні питань громадянства.
30. Підстави для перебування іноземців та осіб без громадянства на території України.
31. Права та обов'язки біженців та осіб, які потребують додаткового захисту.
32. Конституційне право людини на життя.
33. Конституційне право людини на повагу її гідності.
34. Конституційне право особи на свободу та особисту недоторканість.
35. Право особи на невтручання в особисте та сімейне життя.
36. Право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні.
37. Конституційне право на свободу думки і слова та проблеми його реалізації в Україні.
38. Конституційне право на свободу світогляду і віросповідання.
39. Право особи на недоторканість житла та таємницю листування.
40. Конституційне право на участь в управлінні державними справами.
41. Право збиратись мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації.
42. Конституційне право на звернення.
43. Конституційне закріплення права власності.
44. Конституційне право людини на працю.
45. Конституційне право людини на житло.
46. Конституційне право людини на соціальний захист.
47. Конституційне право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.
48. Конституційне закріплення екологічних прав людини.
49. Конституційне право людини на освіту.
50. Конституційне регулювання прав дитини в Україні.
51. Судові гарантії прав людини і громадянина в Україні.
52. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні.
53. Загальні гарантії прав людини і громадянина в Україні.
54. Практика розгляду звернень Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.
55. Доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
56. Система територіальної організації виборів в Україні.
57. Правовий статус Центральної виборчої комісії.
58. Списки виборців: порядок складання та уточнення.
59. Передвиборна агітація.
60. Висування і реєстрація кандидатів у народні депутати України.
61. Встановлення результатів виборів народних депутатів України.
62. Територіальна організація місцевих виборів.
63. Висування та реєстрація кандидатів на місцевих виборах.
64. Встановлення підсумків голосування та результатів місцевих виборів
65. Практика організації та проведення виборів Президента України у 2019 році.
66. Передумови та практика організації та проведення дострокових виборів народних депутатів України у 2019 році.
67. Практика проведення референдумів в Україні.
68. Класифікація органів державної влади в Україні.
69. Керівні посадові особи Верховної Ради України: повноваження, порядок обрання та відкликання з посади.
70. Депутатські фракції (депутатські групи), коаліція депутатських фракцій.
71. Установчі повноваження Верховної Ради України.
72. Контрольні повноваження Верховної Ради України.
73. Повноваження народних депутатів України у Верховній Раді та її органах.
74. Пленарні засідання Верховної Ради України: організація та порядок ведення.
75. Гарантії діяльності народних депутатів Верховної Ради України.
76. Розгляд Верховної Ради України питань за спеціальними процедурами.
77. Повноваження Президента України.

78. Офіс Президента України: загальна характеристика.
79. Правовий статус Ради національної безпеки і оборони України
80. Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з Верховною Радою України та її органами.
81. Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з органами виконавчої влади.
82. Правовий статус Прем'єр-міністра України.
83. Правовий статус членів Кабінету Міністрів України.
84. Повноваження місцевих державних адміністрацій в Україні.
85. Конституційні засади судочинства в Україні.
86. Конституційно-правовий статус суддів в Україні.
87. Порівняльна характеристика Конституційного Суду України та системи судоустрою.
88. Практика роботи Конституційного Суду України (2019-2020 рр.).
89. Практика розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг.
90. Акти Конституційного Суду України. Юридична позиція Конституційного Суду України.
91. Конституційні функції прокуратури в Україні: зміст та напрями реформування.
92. Територія держави як категорії конституційного права України.
93. Статус адміністративно-територіальних одиниць в Україні
94. Історичні передумови надання Криму статусу територіальної автономії.
95. Законодавство про місцеве самоврядування в Україні: загальна характеристика.
96. Матеріально-фінансова основа місцевого самоврядування в Україні.
97. Правовий статус органів самоорганізації населення в Україні.
98. Особливості правового статусу обласних та районних рад.
99. Правовий статус старости.
100. Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад в Україні.

1.5.2.3. Темы науково-дослідних робіт

1. Основні тенденції розвитку конституційного права як галузі права в Україні після здобуття незалежності.
2. Роль і місце конституційного права України в національній правовій системі.
3. Вплив міжнародного права на систему джерел українського конституційного права.
4. Юридична відповідальність за порушення конституційного законодавства України.
5. Конституціоналізм та конституційний лад України: співвідношення понять.
6. Правова охорона Конституції України.
7. Гуманістичні засади конституційного ладу України.
8. Обмеження влади правом як засада конституційного ладу України.
9. Конституційні принципи правового статусу людини і громадянина в Україні.
10. Поняття та функції безпосередньої демократії.
11. Референдум як форма безпосередньої демократії: доцільність та перспективи нормативного регулювання.
12. Державна влада як інститут конституційного права України.
13. Парламентська коаліція та опозиція: особливості правового статусу.
14. Шляхи підвищення ефективності законодавчої діяльності Верховної Ради України.
15. Інститут недоторканості народних депутатів: засади трансформації.
16. Місце та доцільність існування інституту президента в правовій системі України.
17. Інститут імпічменту Президента України: проблеми застосування.
18. Місце Апарату глави держави в системі органів державної влади.
19. Правова природа органу конституційної юрисдикції в Україні.
20. Теоретико-правовий зміст поняття «територіальний устрій».
21. Перспективи реформування територіальної організації влади в Україні
22. Оптимальна модель адміністративно-територіального устрою України.
23. Функції та соціальне призначення місцевого самоврядування в Україні.
24. Співвідношення власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування в Україні.
25. Правотворчість органів та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні.

1.5.2.4. Практичні завдання

1. Пошук, підбір та огляд літературних джерел до конкретних тем, які не вказані у списку рекомендованої літератури.
2. Аналітичний огляд наукових публікацій в періодичних виданнях.
3. Написання наукової роботи та участь у наукових конференціях студентів.
4. Підготовка коментаря до статті Конституції України (доцільним є вибір статей Розділу 2 Конституції України).
5. Підготовка анотації рішень та висновків Конституційного Суду України.
6. Підготовка проекту звернення до Конституційного Суду України.
7. Підготовка звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
8. Складання кросворду на конституційно-правову тематику.

1.5.3. Методичні рекомендації до виконання індивідуальних завдань

Метою виконання курсових робіт, рефератів і творчих наукових та практичних завдань є закріплення і систематизація студентами отриманих знань.

Для виконання індивідуальних завдань студенти повинні використовувати законодавчі та підзаконні акти, інструктивно-методичні матеріали, науково-монографічну літературу, статистичні дані, аналітичну інформацію, а також практику діяльності установ.

Вимоги до написання, оформлення та захисту курсових робіт визначенні Методичними рекомендаціями до виконання курсових робіт.

Реферати, науково-дослідні та практичні індивідуальні завдання виконуються комп'ютерним способом з одностороннім розміщенням тексту на папері формату А4 (210 мм x 297 мм) з дотриманням прийнятих у діловодстві стандартних берегів : лівого – 30 мм, верхнього та нижнього – 20 мм, правого – не менше 10 мм.

Обсяг роботи має забезпечувати належне висвітлення теми і не повинен перевищувати: реферату – 5-7, творчої наукової або практичної роботи – 14-16 сторінок друкованого тексту шрифтом Times New Roman кеглем 14 з півторачним міжрядковим інтервалом.

Робота починається з титульного аркуша. Нумерація аркушів роботи починається з титульного аркуша. Номер на титульному аркуші не проставляється.

Реферат, науково-дослідна робота повинні бути структурованим, тобто після титульного аркуша містити: план, вступ, два (три) розділи, висновки, список використаних джерел. Складові частини референта, наукової роботи не обов'язково починати з нового аркуша. Розділи плану роботи формулюються самостійно студентом як найважливіші напрями розкриття її теми.

Нижче списку використаних джерел рукописним способом зазначаються дата виконання реферату, наукової роботи і особистий підпис студента.

Виклад роботи подається за наведеним нижче порядком.

ПЛАН

		Стор.
	Вступ	2
1.	Назва першого розділу	3
2.	Назва другого розділу	7
	Висновки	13
	Список використаних джерел	14

Вступ

(Виклад змісту вступу)

1. Назва першого розділу

(Виклад змісту першого розділу)

2. Назва другого розділу

(Виклад змісту другого розділу)

3. Назва третього розділу

(Виклад змісту третього розділу)

Висновки

(Виклад змісту висновків)

Список використаних джерел

1. . . . *(реквізити джерела)*
2. . . . *(реквізити джерела) (і т.д. відповідно до вимог оформлення списку джерел).*

Титульний аркуш реферату оформлюється за зразком 1.

Зразок 1

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**
Кафедра конституційного, адміністративного та фінансового права

**Навчальна дисципліна:
Конституційне право України**

|

РЕФЕРАТ

на тему:

«... Назва теми ...»

Виконав:

Галицький

Дмитро Ярославович,

студент 2 курсу

юридичного факультету

Перевірила:

Рижук

Ірина Володимирівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка
кафедри

**Хмельницький
2024**

Титульний аркуш наукової роботи оформлюється за зразком 2.

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**
Кафедра конституційного, адміністративного та фінансового права

**Навчальна дисципліна:
Конституційне право України**

**НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА
на тему:**

Виконав:
**Галицький
Дмитро Ярославович,**
студент 2 курсу
юридичного факультету

Перевірила:
**Рижук
Ірина Володимирівна,**
кандидатка юридичних наук, доцентка
кафедри

**Хмельницький
2024**

Титульний аркуш практичного завдання оформлюється за зразком для науково-дослідної роботи із зазначенням виду виконуваного завдання.

Оцінювання результатів виконання курсових робіт, рефератів, науково-дослідних та практичних завдань здійснюється відповідно до чинної в університеті системи оцінювання знань шляхом нарахування балів.

1.6. Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формі екзамену.

1.6.1. Питання для підсумкового контролю

1. Поняття, предмет та метод конституційного права України як галузі права.
2. Конституційно-правові інститути: поняття, види.
3. Конституційно-правові норми: поняття, ознаки, види.
4. Конституційні правовідносини: ознаки, склад.
5. Джерела конституційного права України.
6. Конституційно-правова відповідальність: поняття, ознаки, санкції.
7. Поняття, сутність та класифікація конституцій.
8. Функції та юридичні властивості Конституції України, її загальна характеристика.
9. Етапи розробки, прийняття та дії Конституції України 1996 року.
10. Реалізації Конституції України: поняття та форми. Тлумачення Конституції України.

11. Порядок внесення змін до Конституції України.
12. Поняття конституційного ладу України. Загальна характеристика засад конституційного ладу України.
13. Характеристика форми української держави.
14. Характеристика кваліфікаційних ознак української держави.
15. Україна як національна держава. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні.
16. Забезпечення функціонування української мови як державної.
17. Державні символи та інші атрибути національної державності.
18. Конституційно-правовий статус громадських формувань.
19. Порядок утворення, легалізації та припинення діяльності громадських формувань.
20. Конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні: поняття, суть, види та принципи.
21. Поняття та принципи громадянства України.
22. Підстави набуття громадянства України.
23. Прийняття до громадянства України як одна з підстав набуття громадянства: поняття, умови.
24. Підстави припинення громадянства України.
25. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства та порядок вирішення питань, пов'язаних з громадянством України.
26. Конституційно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні.
27. Конституційно-правовий статус біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.
28. Поняття прав та свобод людини і громадянина.
29. Конституційні особисті (громадянські) права та свободи людини в Україні.
30. Конституційні політичні права та свободи людини і громадянина в Україні.
31. Конституційні економічні та соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні.
32. Конституційні культурні та екологічні права та свободи людини і громадянина в Україні.
33. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні.
34. Поняття та види гарантій прав та свобод людини і громадянина.
35. Правовий статус та форми діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
36. Поняття, форми та значення безпосередньої демократії в Україні.
37. Виборче право в об'єктивному та суб'єктивному значенні. Конституційні принципи виборчого права в Україні.
38. Поняття, види та типи виборів в Україні.
39. Види виборчих систем та їх застосування в Україні.
40. Поняття та види референдумів в Україні.
41. Поняття, засади та суб'єкти виборчого процесу в Україні.
42. Територіальна організація виборів в Україні.
43. Правовий статус виборчих комісії.
44. Списки виборців: порядок складання та уточнення.
45. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються виборчого процесу.
46. Порядок організації і проведення виборів Президента України.
47. Порядок організації і проведення виборів народних депутатів України.
48. Порядок організації і проведення місцевих виборів.
49. Загальні положення конституційно-правового статусу Верховної Ради України.
50. Функції та повноваження Верховної Ради України.
51. Керівні посадові особи Верховної Ради України: повноваження, порядок обрання та відкликання з посади.
52. Депутатські фракції (депутатські групи), коаліція депутатських фракцій: принципи, умови та порядок формування, засади діяльності.
53. Комітети та комісії Верховної Ради України: статус, склад, порядок формування, організація роботи.

54. Конституційно-правовий статус народного депутата України.
55. Сесії Верховної Ради України: поняття, види, порядок скликання, планування.
56. Пленарні засідання Верховної Ради України: організація, ведення, порядок розгляду питань.
57. Голосування на пленарних засіданнях Верховної Ради України: види, способи, організація.
58. Рішення Верховної Ради України: види, порядок прийняття та скасування.
59. Законодавча процедура: поняття, стадії.
60. Загальні положення конституційно-правового статусу Президента України.
61. Повноваження Президента України.
62. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень Президента України.
63. Акти Президента України. Апарат глави держави: правовий статус Офісу Президента України.
64. Поняття, ознаки виконавчої влади та система її органів в Україні.
65. Склад, порядок формування та припинення повноважень Кабінету Міністрів України.
66. Повноваження Кабінету Міністрів України.
67. Організація діяльності Кабінету Міністрів України.
68. Центральні органи виконавчої влади в Україні: система, порядок формування та повноваження.
69. Місцеві органи виконавчої влади в Україні: система, порядок формування та повноваження.
70. Конституційні засади судоустрою та здійснення судочинства в Україні.
71. Система судоустрою в Україні. Конституційно-правовий статус Верховного Суду.
72. Конституційно-правовий статус суддів в Україні.
73. Конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя.
74. Конституційно-правовий статус прокуратури та адвокатури в Україні.
75. Місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади, склад та порядок формування.
76. Повноваження Конституційного Суду України.
77. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України.
78. Конституційне провадження: поняття, стадії.
79. Статус суддів Конституційного Суду України.
80. Акти Конституційного Суду України: види, вимоги, офіційне оприлюднення, виконання.
81. Поняття та принципи (засади) територіального устрою України.
82. Система адміністративно-територіального устрою України. Особливості правового статусу міста Києва та Автономної Республіки Крим.
83. Поняття, юридична природа та правове регулювання місцевого самоврядування в Україні.
84. Поняття територіальної громади. Форми безпосереднього волевиявлення територіальної громади.
85. Сільські, селищні, міські ради: порядок формування, повноваження, структура, організація роботи. Особливості правового статусу обласних та районних рад.
86. Сільський, селищний, міський голова: порядок обрання, повноваження, підстави дострокового припинення повноважень.
87. Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, староста: порядок формування (призначення), повноваження, структура, організація роботи.
88. Правовий статус депутатів місцевих рад.
89. Служба в органах місцевого самоврядування.
90. Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Гарантії та захист прав місцевого самоврядування.

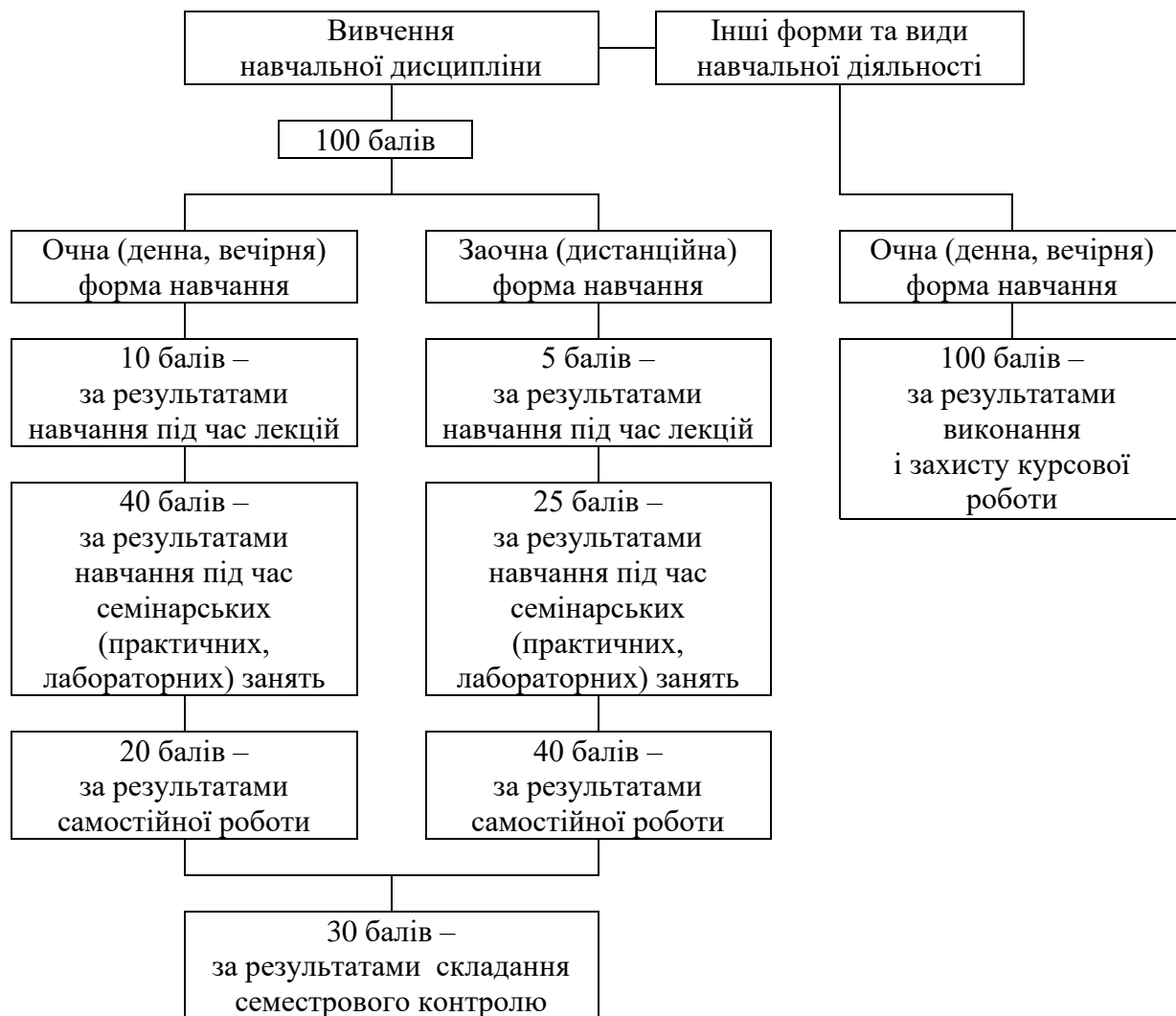
1.6.2. Приклад екзаменаційного білету

1. Конституційно-правові норми: поняття, ознаки, види.
2. Поняття та види гарантій прав та свобод людини і громадянина.

3. Поняття територіальної громади. Форми безпосереднього волевиявлення територіальної громади.

2. Схема нарахування балів

Нарахування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:

2.1. Поточний контроль

2.1.1. Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій з навчальної дисципліни, обчислюється у пропорційному співвідношенні кількості відвіданих лекцій і кількості лекцій, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатками 1 і 2 до «Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова», в редакції рішення вченої ради від 28 серпня 2020 року, протокол № 1, уведеного в дію наказом від 28 серпня 2020 року № 312/20.

З дисципліни «Конституційне право України» передбачено проведення 17 лекційних занять за денною формою навчання.

Отже, студент може набрати під час лекцій таку кількість балів:

№ з/п	Форма навчання	Кількість лекцій за планом	Кількість відвіданих лекцій										
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Денна	17	0,5	1,0	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0	6,0	6,5
			12	13	14	15	16	17					
			7,0	7,5	8,0	8,5	9,5	10,0					

2.1.2. За результатами семінарського заняття кожному студенту до відповідного документа обліку успішності виставляється кількість балів від 0 до 5 числом, кратним 0,5, яку він отримав протягом заняття.

2.1.3. Бали, які виставляються студентам під час проведення семінарських занять визначають та обраховуються відповідно до критеріїв оцінювання, що закріплені «Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова», в редакції рішення вченої ради від 28 серпня 2020 року, протокол № 1, уведеного в дію наказом від 28 серпня 2020 року № 312/20.

2.1.4. Приймання (перевірка, захист) завдань, винесених на самостійну роботу студентів, здійснюється під час проведення семінарських занять та/або індивідуальних консультацій з навчальної дисципліни протягом семестру.

Розподіл кількості балів в межах максимально можливої кількості балів за самостійну роботу студентів, наведено у таблиці:

14 тем	Номер теми														Усього балів
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Максимальна кількість балів за самостійну роботу	2	1	1	1	2	1	2	2	1	1	1	2	1	2	20

2.1.5. Виконання додаткових індивідуальних завдань у форм рефератів, науково-дослідних, практичних завдань, тез доповідей здійснюються студентами самостійно з одержанням необхідних консультацій або під керівництвом науково-педагогічних працівників.

2.2. Семестровий контроль

2.2.1. На семестровий контроль з кожної навчальної дисципліни відводиться 30 балів.

2.2.2. Підсумовування балів за результатами вивчення навчальної дисципліни здійснюється після складання семестрового контролю.

2.2.3. Семестрова оцінка з навчальної дисципліни обчислюється шляхом додавання набраних студентом балів з поточного та семестрового контролю, а також додаткових балів. Семестрова оцінка виставляється у відомості обліку успішності та індивідуальному навчальному плані студента, при чому вона не може перевищувати 100 балів.

2.2.4. У разі отримання за результатами вивчення навчальної дисципліни (поточного і підсумкового контролю) 34 або менше балів (оцінка F за шкалою ЄКТС) студент зобов'язаний повторно вивчити дисципліну в наступному навчальному періоді.

2.2.5. У разі отримання за результатами вивчення навчальної дисципліни (поточного і підсумкового контролю) 35-59 балів (оцінка FX за шкалою ЄКТС) студент має право повторно пройти підсумковий контроль в порядку, визначеному «Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова», в редакції рішення вченої ради від 28 серпня 2020 року, протокол № 1, уведеного в дію наказом від 28 серпня 2020 року № 312/20.

3. Рекомендовані джерела

3.1. Джерела до всіх тем навчальної дисципліни

1. Конституція України від 28.06.1996 р. зі змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. *Законодавство України*. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Декларація про державний суверенітет від 16.07.1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
3. Акт проголошення незалежності України від 24.08.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №38. Ст. 502.
4. Бабін І. І., Білоскурська О. В. Конституційне право : навч.-метод. посібник / І. І. Бабін, О. В. Білоскурська. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 240 с.
5. Бисага Ю. М. та інш. Конституційно-процесуальне право України. Ужгородський національний ун-т. Інститут держави і права країн Європи. Ужгород: Ліра, 2008. 307с.
6. Конституційне право України: підручник / [Алмаші І.М. та ін. ; уклад.: Коцкулич В.В., Джуган В. В.] ; Держ. ВНЗ "Ужгород. нац. ун-т", Юрид. ф-т, Каф. конституц. права та порівнял. правознавства. - 8-е вид., перероб. та допов. Ужгород: Гельветика, 2018. 409 с.
7. Конституційне право України. Академічний курс: підручник для студ. вищих навч. закл.: У 2 т. / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / заг. ред. Ю.С. Шемшученко. Т. 2. К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2008. 800с.
8. Конституційне право України: навч.-метод. Посібник. Електронний ресурс / Д. С. Терлецький, М. В. Афанасєва, Ю. Д. Батан та ін. ; за заг. ред. Д. С. Терлецького. Одеса : 2020. 242 с. Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12412> DOI 10.32837/11300.12412
9. Конституційне право України: підручник. Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого / В.П. Колісник (ред.), Ю.Г. Барабаш (ред.). Х.: Право, 2010. 415 с.
10. Конституційне право України: посіб. для підгот. до іспитів / Ю.Г. Барабаш та ін. 5-е вид., перероб. та допов. Харків: Право, 2018. 387 с.
11. Конституційне право: підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука; О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь та ін.; передм. М. І. Марчука. Харків, 2019. 484 с.
12. Конституційне право: підручник / Ю. Г. Барабаш, О. М. Бориславська, В. М. Венгер ; ОБСЄ. Київ: ВАІТЕ, 2021. 528 с.
13. Конституція України : наук.-практ. комент. / Нац. акад. правов. наук України; редкол.: В. Я. Тацій та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с.
14. Конституція України: Текст Основного Закону з офіц. тлумаченнями Конституційного Суду. Огляд і коментарі / НАН України. К. : Наукова думка, 2006. 210 с.
15. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посібник. 4-е вид. К.: Атіка, 2007. 568 с.
16. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс: підручник для студ. вищих навч. закл.: У 2 т. / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / ред. В. Ф. Погорілко Т.1. К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2006. 544 с.
17. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. 4-те вид., переробл. та доопр.. К.: Видавництво «Ліра-К», 2012. 576 с.
18. Практикум з Конституційного права: навчальний посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 604 с.
19. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: підручник / Нац. ун-т «Острозька акад.», Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. К. : Ін Юре, 2010. 672 с.
20. Совгіря О. В. Конституційно-процесуальне право України: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2010. 536 с.
21. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с., 2020. 556 с.
22. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. Київ : НАДУ, 2016. 616 с.

3.2. Джерела до конкретних тем навчальної дисципліни

Тема 1.

Конституційне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна

1. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно- правових актів і набрання ними чинності: Указ Президента України від 10.06.1997 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503/97#Text>
2. Про правотворчу діяльність: Закон України» від 24.08.2023 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n814>
3. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монографія. Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Х. : Право, 2008. 220 с.
4. Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право. 2011. Вип. 1. С. 35-44.
5. Батанова Н. М. Історичні витоки інституту конституційно-правової відповідальності. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 225-235.
6. Данилюк Ю. В. Конституційні правовідносини в Україні: питання теорії та практики. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2015. 190 с.
7. Данилюк Ю. В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: проблемні питання. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 4. С. 39-44.
8. Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: монографія. Одеська національна юридична академія. О. : Юридична література, 2008. 240с.
9. Литвиненко І. Л. До питання інституціоналізації конституційно-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності: Тези на Міжнародній науковій конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання», 25-26.10.2019 р. м. Хмельницький ХУУП.
10. Марцеляк О. В. Роль науки конституційного права в конституціоналізації правової системи України. *Право України*. 2016. № 6. С. 79-87.
11. Наливайко Л. Р. Конституційно-правова відповідальність: критерії класифікації та види. *Віче*. 1999. №10. С.25-32.
12. Наливайко Л. Р. Теоретичні аспекти конституційного делікту. *Держава і право: зб. наук. праць*. Юридичні і політичні науки. К., 2001. Вип. 13. С.3-8.
13. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Об'єкти конституційного права України: поняття, ознаки та види. *Право України*. 2004. №2. С. 9-15.
14. Погорілко В. Ф., Шемшученко Ю. С. Система конституційного права як галузі права, юридичної науки та навчальної дисципліни. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. №2 №3. С. 213-223.
15. Селіванов А. О. Теорія і практика застосування конституційного права України. Київ : Логос, 2016. 174 с.
16. Скрипнюк О. В. Конституційне право і теорія конституційного права України: теоретико-методологічні проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 108-114.
17. Федоренко В. Л. Система конституційного права: поняття, структура, взаємозв'язок зі системою конституційного законодавства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1. С. 27-36.
18. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: монографія. К. : Ліра-К., 2009. 580 с.
19. Цоклан В. І., Федоренко В. Л. Система джерел сучасного конституційного права України: монографія. К. : Видавництво «Ліра-К», 2009. 404 с.
20. Шаповал В. М. Особливості конституційної правосуб'єктності. *Держава і право: зб. наук. праць*. Юридичні і політичні науки. К., 2001. Вип.. 13. С. 99-103.
21. Шаповал В. М. Феномен конституційного права. Київ : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2017. 422 с.

Тема 2.

Основи вчення про Конституцію України

1. Про прийняття Конституції України і введення її в дію: Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 142.
2. Конституційний договір між Президентом України і Верховною Радою України про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №18. Ст. 133.
3. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
4. У справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України): Рішення Конституційного Суду України від 3.10.1997 р. № 4-зп. *Офіційний вісник України*. 1997. № 42. Ст. 59.
5. У справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України): Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1, 77. Ст. 2597.
6. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 19. Ст. 583.
7. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2018. 383 с.
8. Грабчук Я. І. Основні підходи до визначення поняття правової охорони Конституції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 49. Том I. 2017. С. 66-69.
9. Гультай М. М. Історичні витоки вітчизняного конституціоналізму; звичаї, традиції, пам'ятки права та філософські концепції. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 239 с.
10. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
11. Крусян А. Р. Конституція в науково-практичній парадигмі сучасного українського конституціоналізму (у контексті актуальних питань конституційних перетворень). *Право України*. 2016. № 6. С. 70-78.
12. Лунь З. І. До питання про поняття та систему правової охорони Конституції. *Jurisprudentia – Інтернет-видання «Юриспруденція on-Line»*. URL: <http://www.lawyer.org.ua>.
13. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Поняття та юридичні властивості Конституції України. *Право України*. 2006. №11. С. 4-9.
14. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / В. Ф. Погорілко (відп. ред.). К. : А.С.К., 2003. 650 с. (Серія "Нормативні документи та коментарі").
15. Сліденко І. Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду. О.: Фенікс, 2003. 234 с.
16. Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: посібник для студентів. Львів: Астролябія, 2003. 232 с.
17. Стецюк П. Б. Про дефініцію категорії «конституціоналізм». *Jurisprudentia – Інтернет-видання «Юриспруденція on-Line»*. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=582>.
18. Стрижак А. А. Конституція України в актах Конституційного Суду України: аналітичний огляд та коментар. К.: Ін Юре, 2010. 631 с.
19. Шаповал В. М. Корнєєв А. В. Історія Основного Закону (конституційний процес в Україні у 1990–1996). Х.: Фоліо, 2011. 111 с.
20. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2005. 560с.

Тема 3.

Загальні засади конституційного ладу України

1. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №46. Ст. 617.
2. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.12.2022 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>
3. Декларація прав національностей України: Прийнята Верховною Радою України 01.11.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.
4. Рамкова Конвенція Ради Європи про захист національних меншин, ратифікована Законом України від 09.12.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. №14. Ст. 56.
5. Про закордонних українців: Закон України від 04.03.2004 р. в ред. від 09.02.2012 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>
6. Про Державний Гімн України: Закон України від 06.03.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 13. Ст. 560.
7. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. *Офіційний вісник України*. 2019 р. № 41. Ст.1422.
8. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. №35. Ст. 2317.
9. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. *Офіційний вісник України*. 2010. №55. Ст. 1840.
10. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. (в ред. від 5.10.2000 р.). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>
11. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 55. Ст. 1903.
12. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. №46. Ст. 1449.
13. Про Державний герб України: Постанова Верховної Ради України від 19.02.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 40. Ст. 592.
14. Про Державний прапор України: Постанова Верховної Ради України від 28.01.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 19. Ст. 257.
15. Про День Державного Прапора України: Указ Президента України від 23.08.2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 35. Ст. 2332.
16. Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України від 25.08.1996 р. *Урядовий кур'єр*. 1996. № 161-162.
17. Постанова Великої палати Верховного Суду від 11.09.2019 р. у справі №810/2732/18 (щодо неможливості встановлення в судовому порядку фактів щодо належності осіб до певної національності). *Zakononline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84573534>
18. У справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови (справа про застосування української мови): Рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 р. № 10-рп/99. *Офіційний вісник України*. 2000. № 4. Ст. 125.
19. У справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом): Рішення Конституційного Суду України від 5.10.2005 р. № 6-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 41. Ст. 2605.
20. Головченко В., Потьомкін А. Державна символіка потребує захисту. *Юридичний вісник України*. 2005. С. 15.
21. Конституція і народний суверенітет в Україні: проблеми теорії і практики реалізації: зб. наук. пр. / Товариство конституційного права / заг.ред. В. М. Кампо, М. В. Савчин. К.: Час Друку, 2008. 269 с.
22. Правове забезпечення державного суверенітету України: монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / ред. Ю. С. Шемшученко. К. : Юрид. думка, 2011. 300 с.

23. Прієшкіна О. В. Конституційний лад України: актуальні питання становлення, інституціоналізації та розвитку: монографія. О.: Фенікс, 2008. 280с.
24. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: монографія. К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.
25. Ткаченко Є. В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: монографія / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х. : ФІНН, 2010. 336 с.

Тема 4.

Конституція України та громадянське суспільство.

1. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. *Офіційний вісник України*. 2012. №30. Ст. 1097.
2. Про політичні партії: Закон України від 5.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №23. Ст. 118.
3. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. в ред. від 26.11.2015 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15>
4. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#n357>
5. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283.
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи: Закон України від 17.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19#n66>
7. Про інформацію: Закон України від 2.10.1992 р. в ред. від 13.01.2011 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
8. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
9. Про затвердження Порядку ведення Реєстру громадських об'єднань: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.12.2012 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1212-2012-%D0%BF>
10. Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи: Наказ Міністерств юстиції України від 09.02.2016 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0200-16#n172>
11. У справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень... Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні): Рішення Конституційного Суду України від 12.06.2007 р. № 2-рп/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 54. Ст. 2183.
12. Биков О. М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 354 с.
13. Биков О. М. Правове регулювання відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні: конституційно-правовий аспект: монографія. Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. 344 с.
14. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / заг. ред. Ф.М. Рудич. К. : Парламентське вид-во, 2006. 412с.
15. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / ред. І. О. Кресіна. К.: Логос, 2007. 314 с.
16. Кафарський В. І. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності: монографія / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К.: Логос, 2008. 560 с.
17. Кравчук В. М. Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування

- громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): монографія / Тернопільський нац. економ. ун-т. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011. 260 с.
18. Лотюк О. С. Конституційно-правові основи розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні. М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Ліра-К, 2016. 334 с.
 19. Любченко П. М. Конституційно-правові проблеми визначення структури громадянського суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. №3. С. 43-52.
 20. Пліско В. І. Щодо правової визначеності поняття «національна меншина». *Право України*. 2005. №7. С.104-105.
 21. Полевий В. І. Конституційна відповідальність політичних партій в Україні: монографія / Національна академія Служби безпеки України. К. : НА СБУ, 2007. 184с.
 22. Сергієнко Г. Л. Питання правового статусу релігійних організацій в Україні. *Юридична Україна*. 2004. №9. С. 10-14.

Тема 5.

Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8.09.2005 р. *Офіційний вісник України*. 2005. №40. Ст. 2536.
2. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. №9. Ст.342.
3. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. №83. Ст. 3014.
4. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №18. Ст. 101.
5. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2004. №1. Ст.4.
6. Про імміграцію: Закон України від 7.06.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. №27. Ст. 1198.
7. Про закордонних українців: Закон України від 04.03.2004 р. в ред. від 09.02.2012 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства: Закон України від 06.10.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 88. Ст. 2919.
9. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8.07.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 59. Ст. 2347.
10. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 94. Ст. 2709.
11. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 36. Ст. 957.
12. Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців: Закон України від 10.01.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №17. Ст. 118.
13. Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України»: Указ Президента України від 27.03.2001 р. в ред. від 27.06.2006 р. *Офіційний вісник України*. 2006. №26. Ст. 1875.
14. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 360 *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF>
15. Про затвердження Порядку продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2012 р. № 150 *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 612.
16. Про затвердження Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства: Наказ Міністерства внутрішніх справ, Адміністрації

- державної прикордонної служби, Служби безпеки України від 23.04.2012 р. *Офіційний вісник України*. 2012. №42. Ст. 1633.
17. Про встановлення квоти імміграції на 2023 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.02.2023 р. № 111-р. *Законодавство України*. <https://www.kmu.gov.ua/npras/provstanovlennia-kvoty-immihratsii-na-2023-rik-a111r>
 18. Бедрій Р. Конституційно-правові основи громадянства України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. 164 с.
 19. Бондаренко Н. О. Конституційно-правовий статус особи: теоретико-практичні засади. *Форум права*. 2016. № 4. С. 35–40
 20. Бритченко С. Громадянство України: тенденції і перспективи. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 146. С. 7.
 21. Іванчо В. І. Конституційно-правовий статус іноземців в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз: монографія / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород: Гельветика, 2016. 199 с.
 22. Капінус О. Я. Державне регулювання внутрішньої вимушеної міграції: понятійно-категоріальний апарат. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3. С. 17-25.
 23. Крахмальова К. О. Проблема визначення поняття «внутрішньо переміщені особи» в юридичній науці. *Держава і право*. Юридичні науки: зб. наук. пр. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2015. Вип.67 С .137-145.
 24. Лушпійенко Ю. Конституційно-правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 188-193.
 25. Мартинюк Ю. М. Порядок набуття статусу біженця за українським законодавством *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 72-76.
 26. Механізм захисту прав біженців та шукачів притулку: міжнародний та національний рівні: навч. посіб. / М. В. Савчин, В. В. Навроцький, М. В. Менджул; Закарпат. держ. ун-т, Карпат. агент. прав людини «Вестед», Юрид. клініка «Альтернатива». Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2007. 239 с.
 27. Москаль Г. Г. Правовий статус закордонних українців: наук.–практ. посіб. К.: ВІК, 2004. 118 с.
 28. Нечипорук К. О. Поняття конституційно-правового статусу закордонних українців та його ознаки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2016. №6-2. Том 1. С.43-53.
 29. Рубач Л. Громадянство: набуття та припинення. Центр правових досліджень Фурси. К., 2006. 68 с.
 30. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності: навч. посіб. Харків: 2018. 324 с.
 31. Суржинський М. І. Щодо поняття громадянства: теоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 4. С. 96-101.

Тема 6.

Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2003. №3.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966р. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2002. №1.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966р. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2002. №2.
4. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. та додаткові протоколи, ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. *Офіційний вісник України*. 2006. №32. Ст. 2371.
5. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2004. №1. Ст. 4.
6. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
8. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2392.
9. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
10. Про оборону України: Закон України від 6.12.1991 р. в ред. від 5.10.2000 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
11. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 р. в ред. від 18.02.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12>
12. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 рок в ред. від 04.04.2006 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. №20. Ст. 99.
14. Білоскурська О. В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України: монографія. Чернівці: Книги-XXI, 2011. 200 с.
15. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду. М-во освіти і науки України, Запоріж. нац. техн. ун-т. Київ : Центр учб. літ., 2017. 538 с.
16. Кожан В. В. Щодо питання про поняття особистих прав людини. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 19–22.
17. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 332 с.
18. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України / Ю. С. Шемшученко (ред.). К.: Юридична думка, 2008. 251 с.
19. Литвиненко І. Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 2. С.55-63.
20. Мартинюк Р. С. Теорія прав людини. Навчальний посібник. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. 218 с.
21. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика : монографія. Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2004. 448 с.
22. Моткова О. До питання реалізації прав людини на основі норм Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 139-142.
23. Нелін О. І. Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини і громадянина в правовій доктрині України. *Юридична Україна*. 2016. № 5-6. С. 9-14.
24. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навч. посібник. К., 2013. 376 с.
25. Права человека: учебник для вузов / Отв. ред. чл.-корр. РАН, д.ю.н. Е.А. Лукашева. М.: НОРМА, 2003. 573 с.
26. Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Щорічні та спеціальні доповіді*. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/>
27. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. – К. : Логос, 2006. – 416 с.
28. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. 464 с.
29. Троян Я. Інститут забезпечення конституційних прав і свобод: поняття, основні ознаки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 210-215.

Тема 7.

Форми безпосередньої демократії в Україні

1. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n4124>

2. Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22.02.2007 р. в ред. від 21.09.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 5. Ст. 34.
3. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30.06.2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 27. Ст. 1763.
4. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26.01.2021 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>
5. Про проголошення референдуму за народною ініціативою: Указ Президента України від 15.01.2000 р. *Урядовий кур'єр*. 2000. № 8.
6. Про Порядок тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси: Постанова Центральної виборчої комісії від 02.12.2019 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1969359-19>
7. Балабан Р. В. Теорія виборчої системи. К. : Либідь, 2007. 112с.
8. Виборче право України: навч. посібник / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / ред. В. Ф. Погорілко. К.: Парламентське видавництво, 2003. 383с.
9. Галус О. О. Поняття та форми безпосереднього народовладдя в Україні. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2005. № 4 (16). С. 51-56.
10. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад. К.: Час Друку, 2011. 132 с.
11. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : Ваіте, 2018. 906 с.
12. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / За заг. ред. Погорілка В. Ф. / К.: Інститут держави і права ім. Корецького НАН України, 2001. 356 с.
13. Литвиненко І. Л. Передвиборна агітації як стадія виборчого процесу. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2006. № 1. С.16-22.
14. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдне право України: навч. посіб. / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького; Київський ун-т права НАН України. К.: Ліра-К, 2006. 364с.
15. Стрижак А. А. Виборче право в Україні. Історія і сучасність. К. : Логос, 2012. 448 с.
16. Тодика О. Ю. Категорія народовладдя в системі інших категорій конституційного права: співвідношення і взаємозв'язок. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. №2 (37). С.35-46.
17. Нестерович В. Ф. Виборче право України: підручник. К.: Вид-во Ліра-К, 2017. 504 с.
18. Майданник О. О. Перспективи розвитку виборчої системи України. *Електронне наукове фахове видання. Порівняльне аналітичне право*. 2018. № 3. С. 74-78.

Тема 8.

Верховна Рада України

1. Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
2. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 р. в ред. від 22.12.2005 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0>
3. Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України: Закон України від 19.12.2019 р. *Офіційний вісник України*. 2020. № 6. Ст. 262.
4. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р. в ред. від 22.03.2001 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою приведення у відповідність із Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України»: Закон України від 18.12.2019 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-20#n24>

6. Про Рахункову палату: Закон України 02.07.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Ст. 2074.
7. Про правотворчу діяльність: Закон України» від 24.08.2023 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n814>
8. Журавський В. С. Український парламентаризм на сучасному етапі: теоретико-правовий аспект: моногр. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.
9. Законотворчість. Конституційні засади законотворчої діяльності / О. В. Богачова, В. О. Зайчук, О. Л. Копиленко, С. В. Шевчук. К., 2005. 162 с.
10. Історія українського парламентаризму. Від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення / Ін-т історії НАН України; голова редкол. В. М. Литвин. К.: Дніпро, 2010. Т. 1–3.
11. Копиленко О.Л., Богачова О. В. Законотворчість і законознавство: хрестоматія. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. 904 с.
12. Кривенко Л. Т. Функції Верховної Ради України в контексті конституційної реформи. *Юридический вестник*. 2004. №4. С. 50-59.
13. Литвиненко І. Л. До питання вдосконалення законотворчого процесу в Україні. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2016. № 3. С.410 – 412.
14. Лінецький С. В. С. Контрольні повноваження комітетів Верховної Ради України: правове регулювання та проблеми реалізації. К., 2015. 48. URL: https://radaprogram.org/sites/default/files/publications/kontr_povnov_comm_vr.pdf
15. Лінецький С. В., Крижанівський В. П. Законотворчість: Коментар до Регламенту Верховної Ради України. К.: К.І.С., 2015. 730 с.
16. Омельченко Н. А. Конституційно-правові основи законодавчої функції Верховної Ради України. *Адвокат*. 2005. № 5. С. 9-11.
17. Парламентське право України: навч. посібник / Харківський національний ун-т внутрішніх справ / О.Н. Ярмиш (ред.). Х.: ХНУВС, 2007. 498 с.
18. Рижук І. В. Становлення та розвиток інституту конституційно-правової відповідальності парламентаріїв в Україні. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2013. № 4 (48). С. 42-48.
19. Словська І. Є. Конституційно-правовий статус парламенту – Верховної Ради України: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2013. 268 с.
20. Теліпка В. Е. Парламентське право: академ.: підручник. К.: Центр учб. л-ри, 2011. 664 с.
21. Ющик О. І. Конституційні основи розвитку законодавства України: навч. посіб. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Київ. ін-т права. Київ : Юрид. думка, 2015. 155 с.

Тема 10.

Президент України

1. Про заснування поста Президента УРСР і внесення змін до Конституції УРСР: Закон УРСР від 05.07.1991 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 33. Ст. 445.
2. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент): Закон України від 10.09.2019 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20>
3. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України: Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. №16. Ст. 480.
4. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України: від 05.03.1998 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 482.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. №46. Ст. 1449.
6. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. *Офіційний вісник України*. 2000. №15. Ст. 588.
7. Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України: Указ Президента України від 15.11.2006 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 47. Ст. 3123.

8. Питання забезпечення діяльності Президента України: Указ Президента України від 20.06.2019 р. *Офіційний вісник України*. 2019 р. № 50. Ст.1688.
9. Про Положення про Офіс Президента України: Указ Президента України від 25.06.2019 р. *Офіційний вісник України*. 2019 р. № 51. Ст.1734.
10. Положення про Апарат Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 14.10.2005 р. *Офіційний вісник України*. 2005. № 42. Ст. 2651.
11. У справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України): Рішення Конституційного Суду від 10.12.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 51. Ст. 2704.
12. У справі за конституційними поданнями 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України): Рішення Конституційного Суду від 25.12.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 52. Ст. 2830.
13. Битяк Ю. П. Правове регулювання організації та діяльності апарату глави держави: зарубіжний та вітчизняний досвід / Ю. П. Битяк, С. Г. Серьогіна, І. І. Бодрова ; Нац. акад. прав. наук. України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. Х. : Оберіг, 2012. 140 с.
14. Головатенко В. Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції *Право України*. 2004. №3. С. 14-17.
15. Литвак О. М., Рибалка Н. О. Правова природа інституту президентства: монографія. К : Атіка, 2010. 168 с.
16. Петрів І. М. Рада національної безпеки і оборони України: правові основи становлення та розвитку: монографія / Служба безпеки України; Інститут оперативної діяльності та держ. безпеки. Х. : Право, 2009. 159 с.
17. Серьогіна С. Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні: монографія / відп. ред. Ю.М. Тодика. Х.: Ксілон, 2001. 278 с.
18. Совгіря О. Інститут контрасигнування актів глави держави в Україні: правова природа та проблеми законодавчого регулювання. *Юридичні науки*. 2010. № 85. С. 66-69.
19. Сухонос В. В. Глава держави у державному механізмі: конституційно-правовий статус: монографія. Суми: Еллада-S, 2015. 304 с.
20. Сушинський О. І. Президент України: статус та організація діяльності: навч. посібник / Львівський регіональний ін-т держ. управління. Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2004. 65 с.
21. Толкач А. М. Інститут імпідменту: світова практика застосування. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2415-3095/article/view/106156>
22. Цимбалістий Т. О. Інститут імпідменту в системі конституційно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2. С.51-55.

Тема 11.

Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади

1. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>
2. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>
3. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9.04.1999 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування та районних державних адміністрацій: Закон України № 1009-IX від 17.11.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-20#Text>
5. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>

6. Про затвердження Положення про Секретаріат Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 12.08.2009 р. *Офіційний вісник України*. 2009. № 61. Ст.2164.
7. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 18.07.2007 р. в ред. 09.11.2011 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF>
8. Про затвердження рекомендаційних переліків структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м.м. Києві та Севастополі державних адміністрацій: Постанова КМУ від 18.04.2012 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2012-%D0%BF>
9. Про затвердження Типового положення про територіальні органи міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади: Постанова КМУ від 25.05.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. №41. Ст.1677.
10. Кобрин В. С. Поняття та зміст конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Юридичні науки. 2016. № 837. С. 131-136.
11. Ославський М. І. Виконавча влада в Україні: організаційно-правові засади: навч. посіб. К.: Знання, 2009. 216 с.
12. Совгиря О. В. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України: сучасний стан та тенденції розвитку: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2012. 464 с.
13. Чикурлій С. О. Конституційно-правове регулювання системи органів виконавчої влади України. *Держава і право: Збірник наукових праць*. Юридичні і політичні науки. Випуск 19. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. С.219-225.
14. Шаповал В. М. Виконавча влада в Україні в контексті форми державного правління. *Центр політико-правових реформ*. URL: <https://www.pravo.org.ua/ua/news/20871343>
15. Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти) К.: , 2016. 82 с.

Тема 13.

Конституційні засади функціонування судової влади в Україні

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
2. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 1-2. Ст. 13.
3. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 4. Ст. 107.
4. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
6. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1.11.1996 р. № 9. *Законодавство України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
7. Судові та правоохоронні органи України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. Нац. акад. прав. наук України В. Т. Нора; Львів. нац. ун-т ім. І. К. : Ін Юре, 2010. 237 с.
8. Вакарова О. В. Конституційно-правовий статус прокуратури України в контексті конституційної реформи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 4. С. 33-39.
9. Руденко М. Прокуратура України у правозахисній системі держави: теоретичні та практичні аспекти. *Право України*. 2004. № 6. С. 6-8.
10. Чебан В. М. Судові та правоохоронні органи України: навч.-метод. забезпечення курсу / В. М. Чебан, А. С. Цибуляк-Кустевич / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці : Рута, 2007. 68с.
11. Ярова Л. В., Матвєєвський О. В. Організація судових та правоохоронних органів України. Фенікс. 2018 428 с.

Тема 13 (продовження).
Конституційний Суд України

1. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. *Офіційний вісник України*. 2017. №63. Ст. 1912.
2. Регламент Конституційного Суду України: Постанова Конституційного Суду України від 22.02.2018 р. № 1-пс/2018. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18>
3. Берестова І. Е. Конституційний Суд України в системі юрисдикційних органів: загальні положення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 154-159.
4. Берченко Г. В., Ткаченко Є. В. Право на звернення з індивідуальною конституційною скаргою в Україні: теоретико-практичні аспекти. *Право України*. 2018. № 12. С. 92-113.
5. Бринцев В. Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування: у 2 кн.: монографія. Х. : Право, 2013. Кн. 1. 392 с.
6. Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні: монографія. К.: Логос, 2012. 384 с.
7. Зубенко Г. В. Інститут конституційної скарги в Україні: питання запровадження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, (23), С. 58-61. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/9683>
8. Івановська А. М. До питання про місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2015. № 1 (53). С. 12-26.
9. Івановська А. М. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття та характерні ознаки. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2015. № 2 (54). С. 27-41.
10. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України: проблеми теорії та практики: навч. посібник / С.В. Петков (заг.ред.). Донецьк : Юго-Восток, 2009. 252 с.
11. Конституційна юрисдикція: підручник / за ред.: Ю. Г. Барабаш, А. О. Селиванов; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право, 2012. 168 с.
12. Орзіх М. П. Конституція України у судових рішеннях. Юрінком Інтер. 2011. 432 с.
13. Портнов А. В. Теоретичні основи формування конституційного судочинства в Україні: монографія. К. : Логос, 2008. 155с.
14. Портнов А. В. Правове регулювання конституційного судочинства в Україні: доктрина, суб'єкти і форми конституційного судочинства, створення нових процесуальних інститутів: монографія. Ін-т законодавства Верховної Ради України. К.: Логос, 2008. 203с.
15. Селиванов А. О. Конституційна юрисдикція і конституційне судочинство в Україні: навч.-метод. посіб. / Нац. юридична академія ім. Ярослава Мудрого. Х.; К.: Логос, 2010. 36с.
16. Спінчевська О. М. Конституційний юрисдикційний процес в Україні: сучасний стан та перспективи удосконалення: монографія. Київ : КНТ, 2022. 245 с.
17. Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. К. : МП Леся, 2007. 716с.
18. Стрижак А. А. Конституція України в актах Конституційного Суду України: аналіт. огляд та комент. К.: Ін Юре, 2010. 629 с.
19. Тесленко М.В. Конституційна юрисдикція в Україні: навч. посібник. К. : Школа, 2003. 256 с.
20. Цимбалістий Т. О. Правова природа актів Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 1. С.47-55.
21. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консул, 2002. 296 с.

Тема 14

Територіальний устрій України

1. Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України Закон України від 28.07.2023 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20#Text>
2. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>
3. Про столицю України – місто-герой Київ: Закон України від 15.01.1999 р. *Офіційний вісник України*. 1999. № 4. Ст. 125.
4. Про Автономну Республіку Крим: Закон України від 17.03.1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 11. Ст. 69.
5. Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим: Закон України від 10.02.1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 29. Ст. 191.
6. Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим: Закон України від 23.12.1998р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 5-6. Ст. 43.
7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 36. Ст. 957.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України: Закон України від 21.04.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#n173>
9. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 18. Ст. 471.
10. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України № 807-IX від 17.07.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text>
11. У справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів "район" та "район у місті", і поняття "організація управління районами в містах" (справа про адміністративно-територіальний устрій): Рішення Конституційного Суду від 13.07.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 29. Ст. 1327.
12. Про засади адміністративно-територіального устрою України: Проект закону №2804 від 24.01.2020 р. (відкликаний 04.03.2020 р.). *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=66487
13. Про засади територіального устрою України: Проект закону від 05.06.2012 р. (неофіційний текст). *Платформа LIGA: ZAKON*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0297.html
14. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: оптимальна модель / Інститут трансформації суспільства / заг. ред. О. І. Соскін. К.: Інститут трансформації суспільства, 2007. 287 с.
15. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми: монографія / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / ред. І. О. Кресіна. К. : Логос, 2009. 480с.
16. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи: монографія. Секретаріат Кабінету Міністрів України / О. В. Турчинов (заг.ред.). К.: Геопринт, 2009. 615с.
17. Адміністративно-територіальний устрій України. Шляхи реформування / під заг. ред. В. Г. Яцуби. К., 2007. 370 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-95853-1-7.pdf>
18. Безсмертний Р. Основні засади адміністративно-територіальної реформи в Україні (Про проект Закону «Про територіальний устрій» 2005 р.). URL: <http://www.adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/>
19. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування: у 2 ч. / НАН України; Інститут історії України; Центр теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. К., 2009. 364с. Ч. 2 К., 2009. 370с.
20. Ганущак Ю. К. Реформа територіальної організації влади / Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». К.: ТОВ «Софія-А». 2013. 160 с.

21. Ганущак Ю. К. Територіальна організація влади. Стан та напрямки змін. К.: Легальний статус, 2012. 348 с.
22. З історії реформ адміністративно-територіального устрою України, 1907-2009 роки. / А. Ткачук, Р. Ткачук, Ю. Ганущак. К. : Леста, 2009. 128с.
23. Литвиненко І. Л. Реформування територіальної організації влади в Україні: здобутки та перспективи. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2018. № 3-4 (67-68). С.410 – 412.
24. Міста та громади в адміністративно-територіальній реформі в Україні: міжнародний досвід та практичні пропозиції / М. В. Пітцик, Ю. І. Ганущак, Дітер Шиманке, Хорст Циммерманн Асоціація міст України та громад. К., 2008. 136 с.
25. Стогова О. В. Адміністративно–територіальний устрій в Україні: основні етапи становлення та їхні характеристики. *Сучасне суспільство*. 2019. Випуск 1 (17). С. 221-232. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/2172-4347-1-SM.pdf
26. Телешун С. О. Конституційні засади територіального устрою України. Альтернативи і перспективи. *Віче*. 2000. №5. С.13-19.

Тема 15.

Місцеве самоврядування в Україні

1. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р., ратифікована Законом України від 15.07.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
3. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15>
4. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7.06.2001 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>
5. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 32. Ст. 1449.
6. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 18. Ст. 471.
7. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. №60. Ст. 1638.
8. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333-р *Офіційний вісник України*. 2014. №30. Ст. 831.
9. Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: Постанова Верховної Ради України від 17.12.1993 р. № 3748-ХІІ. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12>.
10. У справі за конституційним поданням Президента України та конституційним поданням 56 народних депутатів (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві): Рішення Конституційного Суду України від 23.12.2003 р. N 21-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-03/ed20121107>
11. Статут територіальної громади міста Хмельницького в ред. від 31.05.2017 р. URL: <https://khm.gov.ua/uk/content/statut-terytorialnoyi-gromady-m-hmelnytskogo>
12. Абасов Г. Г. Гарантії прав місцевого самоврядування в Україні: актуальні проблеми теорії та практики: монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К.: Юрид. думка, 2011. 248 с.
13. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К. : Юридична думка, 2010. 653 с.
14. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальної громади в Україні : монографія. К. : Ін Юре, 2003. 512 с.
15. Делія Ю. В. Юридична відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування. *Право України*. 2003. № 10. С.29-32.
16. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України /

- О. М. Бориславська [та ін.] ; Центр політико-правов. реформ. К.: ФОП Москаленко О. М., 2012. 212 с.
17. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2000. 304 с.
 18. Кравченко В. В. Пітцик М. В. Муніципальне право України: навчю посібник / В.В. Кравченко, М.В. Пітцик. К.: Атіка, 2003. 672 с.
 19. Лазор О. Д. Лазор О. Я. Служба в органах місцевого самоврядування: навч. посібник (Коментар до закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»). К.: Дакор, 2005. 368 с.
 20. Любченко П. М., Семко С. О. Організаційні форми роботи представницьких органів місцевого самоврядування: монографія / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право, 2012. 216 с.
 21. Любченко П. М. Муніципальне право: підручник. Харків: Право, 2019. 512 с.
 22. Мішина Н. В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження: монографія / Одеська національна юридична академія. О.: Друкарський дім, 2009. 298с.
 23. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування: URL: <http://decentralization.gov.ua/uploads/library/>
 24. Муніципальне право України : навч. посіб. / Ю. М. Бисага, О. Я. Рогач, А. В. Бачинська / Ужгородський національний ун-т. Інститут держави і права країн Європи. Вид. 2-е, переробл. та доп. Ужгород: Ліра, 2008. 440 с.
 25. Муніципальне право України: підручник/ Кол. авт.; За ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. К.: Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
 26. Настільна книга старости об'єднаної територіальної громади. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. – 234 с.
 27. Нормотворчість органів місцевого самоврядування / Богачова О.В., Візіров Б. Й. та ін. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. 250 с.
 28. Падалко Г. В. Теорія служби в органах місцевого самоврядування в Україні: муніципально-правове дослідження: монографія / Г. В. Падалко. Х.: Право, 2012. 288 с.
 29. Пилипишин П. Б. Поняття конституційно-правової відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права.* 2011. № 3. С. 32-38
 30. Соляник К. Є. Виконавчі органи місцевих рад в Україні: правовий статус і організація роботи: монографія. Х.: Крок, 2004. 255 с.
 31. Чернецька О. В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад за законодавством України : монографія. К. : Скіф; КНТ, 2008. 141 с.

4. Інформаційні Інтернет-ресурси

1. <http://www.rada.gov.ua/> – сайт Верховної Ради України
2. <http://www.president.gov.ua/> – сайт Президента України
3. <http://www.kmu.gov.ua/> – сайт Кабінету Міністрів України
4. www.ccu.gov.ua/ – сайт Конституційного Суду України
5. <https://court.gov.ua/> – портал Судова влада України
6. <http://www.reyestr.gourt.gov.ua/> – Єдиний державний реєстр судових рішень
7. <http://mon.gov.ua/> – сайт Міністерства освіти і науки України
8. <https://dmsu.gov.ua/> – сайт Державної міграційної служби
9. <http://www.ombudsman.gov.ua/> – сайт Уповноваженого Верховної Ради з прав людини
10. <https://www.cvk.gov.ua/> – сайт Центральної виборчої комісії
11. <http://www.adm.km.ua/> – сайт Хмельницької обласної державної адміністрації
12. <http://km-oblrada.gov.ua/> – сайт Хмельницької обласної ради
13. <http://khm.gov.ua/> – сайт Хмельницької міської ради
14. <http://www.nbu.gov.ua/> – сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського
- 1н. <https://decentralization.gov.ua/> – портал з питань децентралізації в Україні

Розробник навчально-методичних матеріалів:

Доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права

_____ І.Л. Литвиненко

25 січня 2020 року

10 лютого 2023 року

Схвалено кафедрою конституційного, адміністративного та фінансового права 25 січня 2020 року, протокол № 5.

Завідувач кафедри _____ О. М. Буханевич

25 січня 2020 року

Погоджено методичною радою університету 13 лютого 2020 року, протокол № 5.

Голова методичної ради _____ І. Б. Ковтун

13 лютого 2020 року

Оновлення схвалено кафедрою конституційного, адміністративного та фінансового права 10 лютого 2023 року, протокол № 7.

Завідувач кафедри _____ О. М. Буханевич

___ лютого 2023 року

Декан юридичного факультету

_____ В. М. Захарчук

___ лютого 2023 року